

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Π.Μ.Σ Εκπαίδευση και Κοινωνία: Θεωρίες και Πρακτικές.

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**Το παιδί στον δημόσιο αστικό χώρο: Μια διαλεκτική
προσέγγιση της αστικής πραγματικότητας.**

ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΠΑΤΣΙΟΥΡΑ

A.M: 622

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Σουζάννα- Μαρία Νικολάου, επιβλέπουσα, Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε.

Χρήστος Παπακώστας, μέλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε.

Χρήστος Ζάγκος, μέλος, Επίκ. Καθηγητής Τμήματος Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής

Ιωάννινα, 2023

Η συγγραφέας της παρούσας Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του έργου αποτελεί προϊόν προσωπικής μελέτης και εργασίας και δεν προέρχεται ούτε από αντιγραφή ούτε από ανάθεση σε τρίτους. Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν αναφέρονται με σαφήνεια στη βιβλιογραφία και στο κείμενο, ενώ κάθε εξωτερική βοήθεια, αν υπήρξε, αναγνωρίζεται ρητά, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

**Το παιδί στον δημόσιο αστικό χώρο: Μια διαλεκτική
προσέγγιση της αστικής πραγματικότητας.**

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Καταρχάς, οφείλονται ειλικρινείς ευχαριστίες στην κυρία Σουζάνα-Μαρία Νικολάου, επιβλέπουσα καθηγήτρια της παρούσας διπλωματικής εργασίας, καθώς, χωρίς την αρωγή και την υποστήριξη της οποίας, η πορεία της εργασίας δεν θα ήταν ίδια. Την ευχαριστώ λοιπόν, για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο εγχείρημά μου και τη διάθεσή της να συμβάλλει, με κάθε δυνατό τρόπο, στην ολοκλήρωση του. Ευχαριστίες οφείλονται επίσης, στην οικογένειά μου, που καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής, με τρόπο διακριτικό, έδειχναν το ενδιαφέρον και τη συμπαράστασή τους, αλλά και τους/τις φίλους/φίλες μου, για την υποστήριξή τους. Ιδιαίτερα ευχαριστώ, τον σύντροφό μου Χρήστο και τις φίλες Αριάννα και Ανθή, που από την πρώτη στιγμή ήταν πρόθυμος και πρόθυμες να με ακούσουν, να με στηρίξουν και να ανατροφοδοτήσουν, ουσιαστικά, την προσπάθειά μου. Από καρδιάς ευχαριστώ και τον δάσκαλο μου, στο δημοτικό σχολείο, Γ. Μαντέλο, που με έμαθε να «παρατηρώ κι όχι απλά να βλέπω», να «σκέφτομαι και όχι απλά να διαβάζω».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	8
ABSTRACT	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΚΟΙΝΑ, ΑΣΤΙΚΑ ΚΟΙΝΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟ	12
1.1 Ορισμός των κοινών.....	12
1.2 Ορισμός του δημόσιου χώρου.....	16
1.3 Το σύστημα των κοινών ως διαδικασία «επανεφεύρεσης» του δημόσιου χώρου	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ, ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	23
2. 1 Ιστορική εξέλιξη της πόλης.....	23
2.2 Ιστορική εξέλιξη του δημόσιου χώρου	25
2.3 Η πόλη και τα αστικά συστήματα	27
2.4 Οι σύγχρονες πόλεις.....	28
2.5 Η πολεοδομία στις πόλεις	31
2.6 Πολιτική Οικονομία των πόλεων	33
2.7.α Εξευγενισμός: Ορισμός και θεωρητικές προσεγγίσεις	35
2.7.β Επιπτώσεις του εξευγενισμού στον αστικό χώρο	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΧΩΡΟΙ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΑ ΠΑΡΚΑ	40
3.1 Η κοινωνικο-χωρική διαλεκτική του χώρου	40
3.2 Διαχωρισμός του χώρου.....	42
3.2.1 Λειτουργικός διαχωρισμός.....	42
3.3 Ανοιχτοί αστικοί χώροι	44
3.3.1 Αστικά πάρκα.....	45
3.4 Αξία και σημασία των δημόσιων χώρων	46
3.5 Αστικός σχεδιασμός, δημόσιοι χώροι και η συμβολή τους στην κοινωνική συνοχή	48
3.6 Η ελληνική νομοθεσία και πραγματικότητα για τους ανοιχτούς αστικούς χώρους και το αστικό πράσινο	51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4° : Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑ	54
4.1 Η αντιληπτική εμπειρία του δημόσιου χώρου	54
4.2 Φαινομενολογία	56
4.2.1 Μια φαινομενολογική προσέγγιση του δημόσιου χώρου	57
4.3 Ο «κοινωνικός» χαρακτήρας του δημόσιου χώρου	59
4.4 Ο δημόσιος χώρος ως πεδίο μάθησης	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5° : Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΠΑΡΚΑ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ	63
5.1. Το δικαίωμα στην πόλη.....	63
5.2 Ο ρόλος των παιδιών στις σύγχρονες πόλεις.....	65
5.3 Παιχνίδι στην πόλη.....	68
5.4 Η θέση των παιδιών στην ελληνική πόλη: Η περίπτωση της Αθήνας.....	70
5.5 Η σημασία των «παιδικών πόλεων».....	75
5.6 Προάσπιση των δικαιωμάτων των παιδιών στην πόλη.....	79
5.6.1.α «Η πόλη των παιδιών»: Η φιλοσοφία της "La città dei bambini"	80
5.6.1.β Το Παιδικό Συμβούλιο.....	82
5.6.1.γ Παράδειγμα διεκδίκησης	85
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	87
ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	89
ΕΠΙΜΕΤΡΟ.....	90
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	99

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι πόλεις θα μπορούν να προσφέρουν κάτι για όλες, όλους και όλα, μόνο όταν θα έχουν σχεδιαστεί από όλες, όλους και όλα.

– Jane Jacobs,

Η παραπάνω φράση με βρήκε σε μια διαδικασία αναζήτησης του εαυτού μου σε σχέση με την πόλη. Ίσως τα χρόνια διαμονής και εργασίας στην Αθήνα, ίσως η επιστροφή στη γενέτειρα, ίσως πάλι η πανδημία της Covid-19 και η απομόνωση με έκαναν να αναλογιστώ, από τη μια την ανάγκη μου για κοινωνικοποίηση, εξωστρέφεια και μοίρασμα, και από την άλλη όμως την έλλειψη δημοσίων χώρων, στους οποίους θα μπορούσα να καλύψω τις προαναφερθείσες ανάγκες. Σκεπτόμενη την πρωτεύουσα, «έθαψα» την ανάγκη μου για πράσινο και κοινωνική επαφή, μιας και στα πυκνοκατοικημένα Πατήσια, στα οποία διέμενα, αλλά και στον πολύβουο Πειραιά, όπου και εργαζόμουν, οι πλατείες και ανάλογοι δημόσιοι χώροι σπάνιζαν ή όπου υπήρχαν ήταν ιδιαιτέρως παραμελημένοι, συνθήκη που ισχύει για την πλειοψηφία των χώρων αυτών, στις περιοχές τόσο του κέντρου των Αθηνών όσο και της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά. Προχωρώντας την σκέψη μου, έφτασα στα χρόνια της επιστροφής μου στα Γιάννενα, μια επαρχιακή πόλη, οπότε και θεώρησα πως είχε έρθει η στιγμή να απολαύσω τα πάρκα και τις πλατείες, που τόσο μου είχαν λείψει. Αντ' αυτού συνάντησα τσιμεντωμένα πάρκα, όπως αυτό στην περιοχή των Λακκωμάτων και στην παλιά λαϊκή αγορά του Αγ. Νικολάου, μια κεντρική πλατεία στα πρόθυρα της κατάρρευσης, το πάρκο στα Λιθαρίτσια να θυμίζει αυτά της Πατησίων, αλλά και το πάρκο στο Ρολόι της πόλης, να δεσπόζει με τα χρωματιστά φώτα, τα κλαδεμένα δέντρα και τα καλοσχηματισμένα παρτέρια λουλουδιών, μόνο που τα περισσότερα παγκάκια που είναι πιο βαθιά, δεν ήταν προς χρήση μιας και είχαν καταστραφεί. Παρόλα αυτά, διατηρήθηκαν πάρκα, όπως το Άλσος των Ποιητών, στο κέντρο της πόλης και το θεατράκι στην περιοχή Σκάλα, στα οποία είχα την ευκαιρία για κοινωνική επαφή. Τα πράγματα όμως άλλαξαν, μιας και λίγο καιρό μετά ήρθε η πανδημία της Covid-19 και πέραν όλων όσων έφερε, που δεν αφορούν την παρούσα εργασία, έφερε μαζί και την ακραία αστυνόμευση περιοχών. Έτσι, στο πλαίσιο πρακτικών όπως αυτή της «πολιτικής ασφαλείας», οργανωνόταν συχνά η μέθοδος της «σκούπας» από τις ομάδες

καταστολής του κράτους, με πρόφαση τη δημόσια υγεία. Αφού λοιπόν, «έπεσαν» και τα τελευταία τείχη, άρχισε να γίνεται μεγαλύτερη η ανάγκη μου να αναζητήσω στοιχεία για τον δημόσιο αστικό χώρο, κυρίως για τις πλατείες και τα πάρκα, για το πώς έχει εξελιχθεί μέσα στα χρόνια και ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την ύπαρξη τους ή μη, την ανάπλασή τους, την υποβάθμιση ή τον «εξευγενισμό τους». Αυτή η συνθήκη ήρθε να συμπληρώσει τον γενικότερο προβληματισμό μου απέναντι σε ζητήματα συλλογικής ζωής, συμμετοχής σε διαδικασίες, ελευθεριών και καθημερινών καταπιέσεων. Επίσης, ήρθε να αναδείξει την κρυφή μου αγάπη για την αρχιτεκτονική και εν τέλει για την πολεοδομία, αλλά και να μου υπενθυμίσει το χρέος μου απέναντι στους μαθητές και τις μαθήτριες μου, που δεν είναι άλλο από το να προφυλάξω την ανεμελιά και τη δημιουργικότητα της παιδικής τους ηλικίας. Έτσι, αποφάσισα η παρούσα εργασία να αφιερωθεί στα παιδιά, σκεπτόμενη τον στίχο του ποιητή Γ. Σαραντάρη *«Κατάγομαι από τα παιδικά μου χρόνια»* αλλά και το σύνθημα, που γεμίζει τις πόλεις μας, και λέει *Μόνη μας πατρίδα, τα παιδικά μας χρόνια*. Πέραν του νοήματος, το γεγονός ότι πρόκειται για σύνθημα, γραμμένο σε κοινή θέα, έχει και συμβολική αξία για την παρούσα εργασία, μιας και είναι ένας τρόπος οι άνθρωποι, κυρίως οι νέοι, να γίνουν ορατοί και να διεκδικήσουν τον χώρο τους μέσα στις πόλεις της απομόνωσης και του αποκλεισμού.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το θέμα της παρούσας εργασίας αφορά τη διαλεκτική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο άτομο και την πόλη. Επιχειρείται με άλλα λόγια, να εξεταστεί το πώς η εξέλιξη των πόλεων, με την έννοια των δημόσιων ανοιχτών χώρων, που αποτελούν ένα από τα βασικότερα υποσυστήματα της πόλης, μπορεί να επηρεάζει την καθημερινή ζωή των ανθρώπων-κατοίκων, και το αντίστροφο. Ειδική ομάδα αναφοράς της εργασίας αποτελεί το παιδικός κάτοικος. Στην πόλη της μετανεωτερικής περιόδου, αν συμφωνήσουμε πως δεχόμαστε τον όρο, και της νεοφιλελεύθερης αγοράς ο κάτοικος μετατρέπεται σε εξωτερικό παρατηρητή αυτής, με αποτέλεσμα να αδυνατεί να ταυτιστεί αλλά και να οικειοποιηθεί τους χώρους της. Ενώ λοιπόν, ο δημόσιος χώρος αποτελεί αναπόσπαστο και σημαντικό κομμάτι της καθημερινότητας του ατόμου, παρατηρείται όλο και πιο έντονα πως δεν μπορεί να εκφράσει και να καλύψει τόσο τις ανάγκες του όσο και τις επιθυμίες του. Μια έννοια κομβικής σημασίας για την εργασία είναι αυτή του δικαιώματος στην πόλη. Ο Γάλλος φιλόσοφος Lefebvre γράφει στο βιβλίου του *Δικαίωμα στην πόλη* (1968): «Το δικαίωμα στην πόλη εκδηλώνεται ως υπέρτατη μορφή των δικαιωμάτων: δικαίωμα στην ελευθερία, στην εξατομίκευση μέσα στην κοινωνικοποίηση, στην κατοικία και το κατοικείν. Το δικαίωμα στο έργο (στη συμμετοχική δραστηριότητα) και το δικαίωμα στην προσοικείωση (εντελώς διαφορετικό από το δικαίωμα στην ιδιοκτησία) εξυπονούνται μέσα στο δικαίωμα στην πόλη» (Lefebvre, 1977[1968], σ. 167). Στη διατύπωση του Lefebvre, ως κρίσιμο θεωρείται η «κοινωνικοποίηση», που δηλώνει τη συλλογική συνάντηση ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ελευθερία. Στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης έρχεται να προστεθεί η «συμμετοχική δραστηριότητα», η οποία παράγει την πόλη ως συλλογικό ιστορικό «έργο» των πράξεων των συσχετιζόμενων υποκειμένων (Τσαβδάρογλου, 2016).

Λέξεις κλειδιά: σύγχρονη πόλη, δημόσιος αστικός χώρος, δικαίωμα, δικαίωμα στην πόλη, συμμετοχή, συμμετοχικός σχεδιασμός, παιδί, παιδί στην πόλη

ABSTRACT

The topic of this paper concerns the dialectical relationship that develops between the individual and the city. In other words, it attempts to examine how the evolution of cities, in the sense of public open spaces, which are one of the most basic subsystems of the city, can affect the daily life of human inhabitants, and vice versa. A special reference group of the work is the resident child. In the city of the postmodern period, if we agree to accept the term, and the neoliberal market, the resident becomes an external observer of it, and as a result is unable to identify with and appropriate its spaces. Therefore, while public space is an integral and important part of the individual's daily life, it is increasingly observed that it cannot express and meet both his needs and desires. A concept central to the work is that of the right to the city. The French philosopher H. Lefebvre writes in his book *Right to the City* (1968) : "The right to the city manifests itself as the supreme form of rights: the right to freedom, to individualization within socialization, to dwelling and habitation. The right to work (to participatory activity) and the right to simulation (quite different from the right to property) are elevated within the right to the city" (Lefebvre, 1977[1968], p. 167). In Lefebvre's formulation, "socialization" is seen as crucial, indicating collective encounter as a necessary condition for freedom. To the process of socialization is added "participatory activity", which produces the city as a collective historical "project" of the actions of the associated subjects (Tsavdaroglou, 2016).

Keywords: contemporary city, public urban space, right, right to the city, participation, participatory planning, child, child in the city

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία διεξήχθη στα πλαίσια του Π.Μ.Σ «Επιστήμες της Αγωγής» με κατεύθυνση «Εκπαίδευση και Κοινωνία: Θεωρία και Πρακτικές», του Π.Τ.Δ.Ε Ιωαννίνων και έχει ως αφετηριακή προβληματική μια σειρά ερωτημάτων, παρατηρήσεων και προσωπικών βιωμάτων σχετικά με την καθημερινή ζωή μέσα στη σύγχρονη πόλη, της απομόνωσης, των προκλήσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Υπόθεση εργασίας αποτελεί το κατά πόσο η ελληνική πόλη των τελευταίων δεκαετιών μπορεί να φιλοξενήσει και να υποστηρίξει την καθημερινότητα των κατοίκων, με ειδική αναφορά στην καθημερινότητα των παιδιών έως 12 ετών, αλλά και το πώς, μπορεί να επηρεάσει τη «ζωή» της πόλης η ορατότητα αυτής της πληθυσμιακής ομάδας μέσα στους αστικούς δημόσιους χώρους.

Στόχος της εργασίας είναι, μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και έρευνα, να αναδειχθεί η όποια διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο σύστημα της πόλης και το άτομο, και να αναδειχθεί η ανάγκη οι πόλεις να επιστρέψουν στους ανθρώπους/κατοίκους τους, συνθήκη ευεργετική τόσο για το άτομο όσο και για την ίδια η πόλη.

Η εργασία ξεκινά με το πρώτο κεφάλαιο, που χαρακτηρίζεται ως κυρίως εισαγωγικό σε έννοιες και ορισμούς και το οποίο καταπιάνεται με την έννοια των «κοινών», μια έννοια που θεωρείται κρίσιμη για τη διατήρηση της ζωής στη σύγχρονη πόλη, με τον τρόπο που αυτή έχει εξελιχθεί. Τα «κοινά» και «αστικά» κοινά, είναι ικανά να επαναπροσδιορίσουν την έννοια της πόλης και του δημόσιου χώρου, όχι μόνο σε επίπεδο θεωρίας αλλά κυρίως σε επίπεδο πράξης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται μια σύντομη αναδρομή σε επίπεδο πόλης και δημόσιου χώρου και η ανάλυση των χαρακτηριστικών της σύγχρονης πόλης μέσα από την αρχιτεκτονική, την πολεοδομία αλλά και μέσα από το φαινόμενο του gentrification, ως κύριος μηχανισμός επιβολής της «νέας τάξης πραγμάτων» στη σύγχρονη πόλη, για χάρη της οικονομικής ευημερίας ιδιωτικών εταιριών και επενδυτών.

Στο τρίτο κεφάλαιο προσεγγίζεται ο αστικός δημόσιος χώρος, μέσω κυρίως της παρουσίας των αστικών πάρκων, τα οποία επιλέχθηκαν έναντι άλλων, λόγω του ότι συνδυάζουν χαρακτηριστικά από τα διάφορα είδη δημόσιου αστικού χώρου και αναδεικνύεται η αξία και η σημασία αυτών για τη γενική ευημερία των ατόμων αλλά κυρίως

για την κοινωνική συνοχή. Κρίθηκε σκόπιμο να προσεγγιστούν επίσης, σημεία της ελληνικής νομοθεσίας, που αφορούν τους ανοιχτούς δημόσιους χώρους και τους χώρους πρασίνου, αλλά και να παρουσιαστεί η ελληνική πραγματικότητα, αναφορικά με αυτούς.

Το τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας προσεγγίζει την έννοια του χώρου ως εμπειρία. Επιχειρείται να διερευνηθεί κατά πόσο ο δημόσιος χώρος, όπως αυτός της πλατείας, δεχόμενοι την κοινωνικο-χωρική διαλεκτική αυτού, συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου, μέσα από τη βιωμένη εμπειρία του ίδιου. Αυτή η συλλογιστική δυναμώνει μέσα από τη θεωρία της φαινομενολογίας, η οποία ασχολείται με τη μελέτη των δομών της συνειδητής εμπειρίας και αντίληψης. Το κεφάλαιο συνεχίζει αναζητώντας τον κοινωνικό χαρακτήρα του δημόσιου χώρου, ο οποίος στην παρούσα εργασία δεν λογίζεται ως ένας απλός φυσικός χώρος, αλλά ως πλαίσιο της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής, ως μια ευκαιρία για κοινωνική αλληλεπίδραση και δημιουργία μιας αντιληπτικής και συναισθηματικής εμπειρίας, αλλά και ως πολύτιμο πεδίο μάθησης, σύμφωνα με τον John Dewey.

Το πέμπτο κεφάλαιο αφιερώθηκε στα παιδιά, ως κάτοικοι και πολίτες των πόλεων, χωρίς να υπερτονίζεται ως μια ξεχωριστή πληθυσμιακή ομάδα, αλλά ως χρήστες του αστικού περιβάλλοντος, που έχουν ισότιμο δικαίωμα σε αυτό. Πέραν της προσπάθειας αναζήτησης των επιπτώσεων της σύγχρονης πόλης στη ζωή των παιδιών, φάνηκε καίριας σημασίας να τονιστεί η ανάγκη επαναχρησιμοποίησης των δημόσιων αστικών χώρων από αυτά, αλλά και η αξία που θα έχει η συμμετοχή τους, στον σχεδιασμό των πόλεων, μιας και οι ίδιες οι πόλεις επηρεάζονται από τον αποκλεισμό των παιδιών από αυτές, καταλήγοντας να είναι «μη πόλεις», όπως γράφει ο Άλντο βαν Άικ στο βιβλίο του *Το παιδί, η πόλη και ο καλλιτέχνης*.

Στο τέλος του θεωρητικού μέρους της εργασίας, το οποίο διαρθρώθηκε σε πέντε κεφάλαια, ακολουθεί το επίμετρο, όπου παρουσιάζεται ένα πείραμα που διεξήχθη ως μια δράση παρέμβασης στην πόλη των Ιωαννίνων. Στόχος του πειράματος είναι η ενίσχυση και η επικαιροποίηση της θεωρίας, στην οποία έχει βασιστεί η παρούσα εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΚΟΙΝΑ, ΑΣΤΙΚΑ ΚΟΙΝΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟ

Εισαγωγή

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, η έμφαση δίνεται στην κατανόηση των εννοιών των κοινών, των αστικών κοινών και του δημόσιου χώρου, αλλά και στη διερεύνηση της μεταξύ τους σύνδεσης. Το κεφάλαιο εστιάζει στη εννοιολογική αποσαφήνιση των όρων, παρουσιάζοντας τις θεωρητικές προσεγγίσεις διάφορων ερευνητών και στοχαστών, οι οποίες, αν και σε επίπεδο οντολογίας, μπορεί να διαφέρουν, επιδιώκουν να υπογραμμίσουν τη σημασία του συστήματος των «κοινών» για την προώθηση της κοινοτικής δέσμευσης, της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της ικανοποίησης των κοινών αναγκών. Το κεφάλαιο συνεχίζει με την ανάδειξη της σχέσης που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στο σύστημα των κοινών και στην παραγωγή και διαχείριση του δημόσιου χώρου. Τα κοινά προσφέρουν μια νέα προοπτική σε συζητήσεις και πρακτικές που αφορούν τον επαναπροσδιορισμό του δημόσιου χώρου, αναδεικνύοντας τη δυνατότητα του εν λόγω συστήματος να συμβάλει στην επανεφεύρεση του αστικού περιβάλλοντος, στο οποίο δε θα υπάρχει χώρος για κάθε είδους διακρίσεις και αποκλεισμούς.

1.1 Ορισμός των κοινών

Η έννοια των κοινών έχει προσεγγιστεί από συγγραφείς, ερευνητές και πολιτικούς ακτιβιστές. Ο Bollier (2014/2016), ως πολιτικός ακτιβιστής και συγγραφέας του βιβλίου *Κοινά: Μια Σύντομη Εισαγωγή*, προβάλλει την ιδέα του συστήματος των «κοινών», που, σύμφωνα με τον ίδιο, έχει εξαλειφθεί από το καπιταλιστικό σύστημα, ως μια εναλλακτική στο σύστημα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και διαχείρισης των πόρων. Ο ίδιος περιγράφει την ιδιοκτησία ως «κοινωνική φαντασία», ως «ένα συμφωνημένο σύστημα κατανομής των δικαιωμάτων των ανθρώπων, το οποίο αφορά τη δυνατότητα χρήσης ενός πόρου ή τον αποκλεισμό της πρόσβασης σε αυτόν» (Bollier, 2014/2016: 138). Ο Bollier πιστεύει πως το σύστημα ιδιωτικής ιδιοκτησίας έχει αποτύχει, μιας και δεν είναι ο μόνος ή μάλλον ο καλύτερος τρόπος διαχείρισης ενός πόρου, και πως το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα των

«κοινών» είναι ένα πιο δίκαιο σύστημα οργάνωσης, διαχείρισης και κατανομής των πόρων. Σύμφωνα με τον ίδιο, ένα «κοινό» αγαθό είναι:

- Ένα κοινωνικό σύστημα που αφορά τη διαχείριση και την κατανομή των πόρων, δίνοντας έμφαση στη διατήρηση των κοινωνικών αξιών και των πολιτισμικών ταυτοτήτων.
- Ένα σύστημα αυτοδιαχείρισης και κατανομής των κοινών πόρων, που εξαρτάται ελάχιστα ή καθόλου από την αγορά ή το κράτος
- Ο συλλογικός πλούτος που κληρονομείται ή δημιουργείται και μεταβιβάζεται ως κληρονομιά στις μελλοντικές γενιές. Αυτή η ιδέα βασίζεται στην αναγνώριση του ρόλου που έχουν διαδραματίσει, στην πορεία της ανθρώπινης ιστορίας, οι «κοινοί πόροι» στην προστασία των κοινών συμφερόντων και στην προστασία των μελλοντικών γενεών.
- Μια εναλλακτική οικονομία, μια συνεργατική πρακτική και παραγωγή αξιών (Bollier, 2014/2016: 138).

Τα τελευταία χρόνια δίνεται έμφαση στην αξία του συστήματος των «κοινών», αφενός ως ένα εναλλακτικό, πιο δίκαιο και ειλικρινές μοντέλο παραγωγής, οργάνωσης, διαχείρισης και κατανομής των πόρων και αφετέρου ως μια δυναμική διαδικασία ενάντια στις κυρίαρχες κοινωνικές και οικονομικές δομές, προς όφελος της κοινότητας και της ικανοποίησης των αναγκών της (Κιουπκιολής, 2015). Όπως σημειώνει ο Κιουπκιολής (2015: 173), «τα «κοινά» δημιουργούν ένα συνεκτικό δίκτυο που συνδέει όλα τα άτομα μιας κοινότητας σε ένα δίκτυο κοινωνικής συνεργασίας και αλληλεξάρτησης, εξασφαλίζοντας την επιβίωση και την ευημερία του καθενός/καθεμιάς από αυτά». Σύμφωνα με τους Hardt και Negri, η έννοια των «κοινών» επεκτείνεται πέρα από τις παραδοσιακές έννοιες της κοινότητας, για την ενότητα της οποίας μπορεί να περιορίζεται η ελευθερία του ατόμου, και δίνει έμφαση στην ανοιχτή, ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ μοναδικοτήτων σε έναν κοινό χώρο, ο οποίος αναδύεται μέσα από τις συνεργατικές κοινωνικές διαδικασίες της παραγωγής (Ντάφλος, 2014: 300).

Μέχρι τα τέλη του 20ου αιώνα, ο όρος αφορούσε αποκλειστικά στους φυσικούς πόρους. Ωστόσο, σήμερα, τα «κοινά» περιλαμβάνουν και άλλους πόρους όπως την τεχνολογία, τη γνώση, τον πολιτισμό, την κουλτούρα, τις συνήθειες και τις πρακτικές (Hardt & Negri, 2009), χωρίς σαφώς την ύπαρξη μιας κεντρικής λίστας «κοινών», καθώς αυτά επαναπροσδιορίζονται, ανάλογα με τις απαιτήσεις της εποχής. Για παράδειγμα, μια αναδυόμενη κατηγορία «κοινών» και λιγότερο μελετημένη, είναι τα λεγόμενα «αστικά

κοινά», τα οποία μπορούν να αποτελέσουν ένα μέσο τόσο για τον επαναπροσδιορισμό των διαδικασιών παραγωγής όσο και για διαχείριση των δημόσιων χώρων (Καραβασίλη, 2018).

Αν και η έννοια των «αστικών κοινών» έχει προκαλέσει το ερευνητικό ενδιαφέρον διάφορων επιστημονικών κλάδων τα τελευταία χρόνια, τόσο σε επίπεδο θεωρητικό όσο και πρακτικό, δεν υπάρχει ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός αυτών. Ωστόσο, οι «αστικοί συλλογικοί πόροι», όπως αλλιώς ονομάζονται τα «αστικά κοινά», μπορούν να γίνουν κατανοητοί τόσο ως μέσο ενδυνάμωσης των πολιτών μέσω δράσεων και παρεμβάσεων μικρής κλίμακας, όσο και ως τρόπος διεκδίκησης του δικαιώματος στην πόλη, αμφισβητώντας τις υφιστάμενες αντιλήψεις για την ιδιοκτησία, την οικονομία και την παραγωγή (Αναστασόπουλος, 2016). Συνολικά, η έννοια των «αστικών κοινών» προσφέρει μια μετασχηματιστική προοπτική για την αστική ανάπτυξη, επενδύοντας σε διαδικασίες «από κάτω» και σε συμμετοχικά μοντέλα αστικής διακυβέρνησης, αναγνωρίζοντας την εξελισσόμενη φύση των αστικών κοινοτήτων και τις ιδιαίτερες ανάγκες και προσδοκίες τους.

Η ερευνητική ομάδα Observatori Metropolità de Barcelona (2014: 4) ορίζει τα αστικά κοινά «ως κοινωνικούς θεσμούς, που έχουν τις ρίζες τους σε τοπικές, κοινοτικές και συμμετοχικές πρακτικές και χαρακτηρίζονται από τη μη εμπορική διαχείριση των πόρων, με στόχο την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών». Σύμφωνα με αυτή την ομάδα ερευνητών, οι «αστικοί συλλογικοί πόροι» αναφέρονται σε συλλογικές προσπάθειες συν-δημιουργίας και διαχείρισης διαφόρων πτυχών της αστικής ζωής, συμπεριλαμβανομένων των αγαθών, της γνώσης, του χώρου και του χρόνου. Με την προώθηση συνεργατικών προσεγγίσεων, τα αστικά κοινά επιδιώκουν μια πιο δίκαιη και χωρίς αποκλεισμούς οργάνωση των πόλεων (Observatori Metropolità de Barcelona, 2014). Η προοπτική αυτή αμφισβητεί τις παραδοσιακές αντιλήψεις για την αστική ανάπτυξη που δίνουν προτεραιότητα στα εμπορικά συμφέροντα και τις ατομικιστικές επιδιώξεις. Υπάρχει και μερίδα ερευνητών που προσεγγίζουν την πόλη ως μια ολιστική οντότητα, θεωρώντας τόσο το φυσικό όσο και το κοινωνικό της περιβάλλον ως «κοινό πόρο». Συγκεκριμένα, οι Hardt & Negri (2009: 250) προτείνουν τη θεώρηση της μητρόπολης ως παραγωγού συλλογικών πόρων. Τονίζουν ότι οι πόλεις χρησιμεύουν ως ένας ζωντανός κόμβος, όπου οι άνθρωποι συναντιούνται, μοιράζονται πόρους, επικοινωνούν και ανταλλάσσουν αγαθά και ιδέες. Από αυτή τη σκοπιά, η ίδια η πόλη γίνεται ένας δυναμικός κοινός τόπος αλληλεπίδρασης και συνεργασίας, ενθαρρύνοντας τις συμμετοχικές πρακτικές και την εμπλοκή της κοινότητας, με στόχο την ενδυνάμωση των πολιτών και την προώθηση της κοινωνικής συνοχής.

Ο Harvey (2012b), παρουσιάζει μια αντίθετη προοπτική, υποστηρίζοντας πως οι «συλλογικοί πόροι» πρέπει να θεωρούνται ως μια κοινωνική σχέση μεταξύ μιας κοινότητας και των κοινωνικών και υλικών χαρακτηριστικών του περιβάλλοντος, με την πόλη και τους δημόσιους χώρους να μετατρέπονται σε «αστικά κοινά» μέσω της οικειοποίησης τους από τους πολίτες για πολιτικές δράσεις ή καθημερινές δραστηριότητες. Για παράδειγμα, η πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα, η πλατεία Tahrir στο Κάιρο ή η Puerta del Sol στη Μαδρίτη μετατράπηκαν σε «αστικό συλλογικό πόρο», όταν οι πολίτες τις χρησιμοποίησαν για τις πολιτικές τους συγκεντρώσεις και για να εκφράσουν τα αιτήματά τους (Καραβασίλη, 2018). Με την ίδια λογική, και οι δρόμοι αναγνωρίζονταν ως «αστικοί συλλογικοί πόροι», πριν την κυριαρχία των αυτοκινήτων και των εμπορικών καταστημάτων, καθώς χρησίμευαν ως χώροι κοινωνικής αλληλεπίδρασης, αναψυχής, ψυχαγωγίας, παιχνιδιού κ.ά (Harvey, 2012b όπ. ανάφ. στο Καραβασίλη, 2018: 41).

Την ίδια συλλογιστική ακολουθεί και ο Σταυρίδης (de Angelis & Stavrides, 2010: 17) ο οποίος δίνει έμφαση στην κοινωνική παραγωγή του χώρου, απηχώντας τις απόψεις του Lefebvre. Για τον ίδιο, ο χώρος ορίζεται από τις κοινωνικές σχέσεις που εγγράφονται σε αυτόν και όχι από τα φυσικά χαρακτηριστικά του ή τη χρήση του από μια συγκεκριμένη κοινότητα, συνθήκη που μπορεί να προκαλέσει αποκλεισμούς και διακρίσεις. Η πόλη, συνεχίζει ο ίδιος, δεν είναι ένα σταθερό σύνολο χώρων αλλά ένα δίκτυο που ανήκει σε όλους/όλες/όλα και σε κανέναν/καμία/κανένα ταυτόχρονα, ανοιχτό σε διαρκή επαναπροσδιορισμό (de Angelis & Stavrides, 2010).

Και οι δύο προοπτικές ευθυγραμμίζονται με τη λεφεβριανή ιδέα του δικαιώματος στην πόλη, η οποία δίνει έμφαση στη συλλογική εξουσία και στον μετασχηματισμό/επανεφεύρεση του αστικού χώρου και όχι απλά στην ελεύθερη πρόσβαση σε αυτόν (Harvey, 2012a). Προκύπτει λοιπόν, πως το δικαίωμα στην πόλη είναι ένα κοινοτικό και όχι ατομικό δικαίωμα, καθώς οι διαδικασίες μετασχηματισμού του αστικού χώρου εξαρτώνται αναπόφευκτα «από την άσκηση συλλογικής εξουσίας, που επαναπροσδιορίζει τις διαδικασίες αστικοποίησης» (Harvey, 2012a: 4).

1.2 Ορισμός του δημόσιου χώρου

Η έννοια του δημόσιου χώρου είναι σύνθετη και έχει οριστεί και περιγράφει με διάφορους τρόπους, λόγω της πολυπλοκότητας της φύσης αυτού. Ο ακριβής ορισμός του φαίνεται λοιπόν, να είναι μια περίπλοκη διαδικασία, καθώς οι δημόσιοι χώροι βρίσκονται σε έναν διαρκή επαναπροσδιορισμό με βάση τα οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά και χρονικά πλαίσια, καθώς και τις διεκδικήσεις και τις πιέσεις των χρηστών του. Ωστόσο, μια κοινά αποδεκτή προσέγγιση της έννοιας είναι ότι ο δημόσιος χώρος περικλείει όλους τους χώρους που είναι ανοιχτοί και προσβάσιμοι σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, αν και αυτό δεν συμβαίνει πάντα στην πράξη (Neal, 2009).

Η προσέγγιση των τεσσάρων παραμέτρων που αναλύει ο Neal (2009), αναλυόμενες ξεχωριστά, μπορούν να βοηθήσουν στην αποσαφήνιση και κατανόηση της έννοιας του δημόσιου χώρου.

- Όλους τους χώρους: Ο δημόσιος χώρος δεν περιορίζεται μόνο σε συγκεκριμένες φυσικές περιοχές, αλλά μπορεί να αναφέρεται σε οποιονδήποτε φυσικό ή εικονικό χώρο που επιτρέπει την αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων ή ομάδων. Αυτό σημαίνει ότι ως δημόσιος χώρος, μπορεί να θεωρηθεί τόσο μια δημόσια πλατεία όσο και η δημόσια σφαίρα στο διαδίκτυο.
- Ανοιχτοί και προσβάσιμοι: Οι δημόσιοι χώροι πρέπει να είναι ανοιχτοί και προσβάσιμοι για όλους/όλες/όλα, χωρίς υλικά ή άυλα εμπόδια. Αυτό σημαίνει ότι οι δημόσιοι χώροι πρέπει να είναι καλά σχεδιασμένοι, ώστε να είναι προσβάσιμοι από όλους/όλες/όλα, λαμβάνοντας υπόψη την ανθρώπινη παρουσία στον χώρο αλλά και να επιτρέπουν τη χρήση από όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, ανεξαρτήτως κοινωνικών, οικονομικών, φυλετικών ή άλλων κριτηρίων. Επιπλέον, οι δημόσιοι χώροι θα πρέπει να είναι γεωγραφικά κατανομημένοι σε ολόκληρη την πόλη και εύκολα προσεγγίσιμοι, ώστε να είναι εξίσου προσβάσιμοι σε ολόκληρο τον αστικό πληθυσμό (Gehl, 1971/2013).
- Προς όλα τα μέλη της κοινωνίας: Οι δημόσιοι χώροι πρέπει να είναι διαθέσιμοι και να αφορούν όλα τα μέλη της κοινωνίας. Ωστόσο, υπάρχουν περιορισμοί σε αυτήν την πρόταση, καθώς οι πολιτισμικές καταβολές, οι πολιτικές πεποιθήσεις και οι άτυποι κανόνες μιας κοινωνίας μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη του ποιοι/ποιες/ποια

θεωρούνται μέλη της κοινωνίας και έχουν το δικαίωμα πρόσβασης και χρήσης του δημόσιου χώρου.

- Στη θεωρία, αλλά όχι απαραίτητα στην πράξη: Η πραγματική δυνατότητα χρήσης και παραμονής σε δημόσιους χώρους μπορεί να είναι περιορισμένη ή να εμποδίζεται λόγω ελλείψεων στον σχεδιασμό, όπως για παράδειγμα η έλλειψη ή η μη κατάλληλη χωροθέτηση καθισμάτων, η έλλειψη ή η μη κατάλληλη χωροθέτηση πρασίνου, τα ακατάλληλα υλικά κατασκευής ή επίστρωσης του χώρου, πολυπλοκότητα σχεδιασμού και μη ευελιξία, αλλά και λόγω τεχνικών ζητημάτων, όπως είναι ο μη επαρκής φωτισμός ή και η έλλειψη του, ακόμη όμως και λόγω ρητών ή γραπτών απαγορεύσεων (Neal, 2009, όπ. ανάφ. στο Καραβασίλη, 2018: 27-28).

Ένας άλλος τρόπος προσέγγισης της έννοιας του δημόσιου χώρου είναι να θεωρηθεί ότι ανήκει σε έναν από τους δύο πόλους μιας ευρύτερης αντίθεσης, αυτής ανάμεσα στην έννοια του ιδιωτικού και του δημόσιου. Όπως σημειώνει ο Πέττας (2018) στο βιβλίο του *Δημόσιος Χώρος, Πόλη και Εξουσία*, αυτή η αντίθεση δεν περιορίζεται στον χώρο αλλά συνδέεται με την ιδιωτική και δημόσια ζωή και τη δημόσια σφαίρα γενικότερα.

Η ιδιωτική σφαίρα έχει δύο κύρια χαρακτηριστικά, το πρώτο αφορά το ότι περιλαμβάνει ανθρώπους που γνωρίζουμε, όπως συγγενείς και φίλους, το δεύτερο έχει να κάνει με το γεγονός ότι δίνει στο άτομο υψηλό βαθμό ελέγχου των σχέσεων που αναπτύσσονται σε αυτήν, επιτρέποντας του να νιώσει ασφάλεια (Πέττας, 2018). Αντίθετα, η δημόσια σφαίρα περιλαμβάνει την έκθεση, την επαφή και την αλληλεπίδραση με τον άλλον/τον ξένο, όχι μόνο με την έννοια του άγνωστου, αλλά και με την έννοια του διαφορετικού. Υπάρχει επίσης, μια συνεχής πιθανότητα εμπλοκής σε άγνωστες και ανεξέλεγκτες καταστάσεις, που λαμβάνουν χώρα στη δημόσια σφαίρα, οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν αμηχανία και ανασφάλεια στο άτομο.

Αυτό το χαρακτηριστικό διαφοροποιεί τον βαθμό στον οποίο μπορούν να χαρακτηριστούν ως δημόσιοι χώροι, ακόμη και χώροι με ελεύθερη πρόσβαση (Πέττας, 2018). Παραδείγματα μπορεί να περιλαμβάνουν χώρους μπαρ, ακριβά εστιατόρια ή μουσεία σύγχρονης τέχνης, όπου οι επισκέπτες είναι πιθανό να είναι ξένοι μεταξύ τους, αλλά μοιράζονται μια κοινή συνήθεια, όσον αφορά τα πολιτισμικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά τους, σύμφωνα με τον Pierre Bourdieu. Με βάση αυτά τα δύο χαρακτηριστικά, ο δημόσιος χαρακτήρας ενός τόπου είναι ισχυρότερος όταν αφορά τη συνάντηση κυρίως αγνώστων που διαφέρουν σημαντικά από εμάς (Πέττας, 2018).

Συνοψίζοντας, ο δημόσιος χώρος αναφέρεται σε χώρους που δίνουν τη δυνατότητα για συνάντηση, αλληλεπίδραση και ανταλλαγή μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά υπόβαθρα. Είναι ένας χώρος όπου οι διαφορές και οι αμοιβαίες επιρροές διαμορφώνουν την κοινωνική δυναμική και συμβάλλουν στην ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών και τη δημιουργία κοινοτήτων. Αναγνωρίζοντας την αντίθεση ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο χώρο, μπορούμε να αναλύσουμε περαιτέρω τη φύση αλλά και τη σημασία του δημόσιου χώρου στην κοινωνία.

1.3 Το σύστημα των κοινών ως διαδικασία «επανεφεύρεσης» του δημόσιου χώρου

Η εξαφάνιση του δημόσιου χώρου στις σύγχρονες κοινωνίες έχει αποτελέσει αντικείμενο ανησυχίας μεταξύ πολλών ερευνητών (Sennett 1977/1999 Mitchell, 2009; Zukin 2009, κλπ.). Το φαινόμενο αυτό αντανακλά μια ευρύτερη κρίση που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη κοινωνία. Ωστόσο, ορισμένοι μελετητές, όπως ο Αναστασόπουλος (2016), βλέπουν αυτή την κρίση ως μια μεταβατική φάση που οδηγεί σε μια νέα κατάσταση.

Σύμφωνα με αυτή την προοπτική, ο δημόσιος χώρος βιώνει σήμερα μια κρίση, αλλά έχει τη δυνατότητα να ανακτηθεί και να επαναπροσδιοριστεί από την κοινωνία. Τα τελευταία χρόνια, υπήρξε μια άνοδος των κινημάτων και των συζητήσεων που επικεντρώνονται στην υπεράσπιση του δημόσιου χώρου και στη διερεύνηση της έννοιας των κοινών (Αναστασόπουλος, 2012). Ακόμη και κλάδοι συνυφασμένοι με την πόλη, τους δημόσιους χώρους αυτής και τον αστικό σχεδιασμό γενικότερα, όπως αυτός της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας αμφισβητούν τον παραδοσιακό τους ρόλο (Αναστασόπουλος, 2016).

Ο Αναστασόπουλος (2016: 155) επισημαίνει πως «ο χώρος ως πεδίο κοινωνικής έκφρασης επιστρέφει στη δημόσια ατζέντα, με την αρχιτεκτονική να εμπλέκεται όλο και περισσότερο σε κρίσιμες συζητήσεις σχετικά με την παραγωγική και κοινωνική ανασυγκρότηση της πόλης». Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, έχουν προκύψει συνεργατικές δομές, που συχνά περιλαμβάνουν διεπιστημονικές συνεργασίες μεταξύ επιστημόνων και τοπικών κοινοτήτων. Αρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, καλλιτέχνες, κοινωνιολόγοι, εκπαιδευτικοί και ομάδες ακτιβιστών ενώνουν τις δυνάμεις τους για να επαναπροσδιορίσουν τον δημόσιο χώρο ως πεδίο ελεύθερης κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ανταλλαγής. Τέτοιες δομές, που αναπτύσσουν διάφορες μορφές συμμετοχικών παρεμβάσεων για παράδειγμα είναι η Urbana, η Oda Projesi και η R-Urban.

Οι πρωτοβουλίες αυτές αποσκοπούν στην αντιμετώπιση καθημερινών ζητημάτων μέσω διαδικασιών «από τα κάτω», με έμφαση στις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στη μορφή και τη λειτουργία των δημόσιων χώρων. Αντιμετωπίζοντας τον δημόσιο ως μια δυναμική και συμμετοχική εκδήλωση, επιδιώκουν να ενισχύσουν την ορατότητα όλων των ομάδων αστικών χρηστών, να ενθαρρύνουν την οικειοποίηση του δημόσιου χώρου σε επίπεδο γειτονιάς και πόλης και να υποστηρίξουν το δικαίωμα στην πόλη, κατά τη λεφεβριανή σκέψη.

Στη χώρα μας, μια τέτοια ομάδα είναι η MKO Urbana, τα μέλη της οποίας δηλώνουν: «Οραματιζόμαστε πόλεις που καλύπτουν τις ποικίλες ανάγκες μας, ανοιχτές και χωρίς αποκλεισμούς γειτονίες, με ανθρώπους που συμμετέχουν και συνεργάζονται για την ευημερία των κοινοτήτων τους. Η αποστολή μας είναι να εγγυηθούμε το δικαίωμα στην πόλη για όλους και για όλα, με ιδιαίτερη έμφαση σε κοινωνικές ομάδες που ιστορικά συμμετείχαν λιγότερο στον χωροταξικό σχεδιασμό και τη λήψη αποφάσεων, όπως οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι, μεταξύ άλλων» (The Urbana – [H urbana - urbana.gr](http://Hurbana-urbana.gr)).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 1.



Βιωματικό παιχνίδι για τον συμμετοχικό σχεδιασμό. Project της ομάδας Urbana, με επίκεντρο τον ανασχεδιασμό της Πλατείας Αμερικής, στο κέντρο της Αθήνας.
«Όταν ασχολούμαστε με πόλεις, αντιμετωπίζουμε τη ζωή στην πιο περίπλοκη και έντονη μορφή της». Πηγή [Η urbana - urbana.gr](http://urbana-urbana.gr)

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 2.



Project pic nic, από την καλλιτεχνική κολεκτίβα Oda Projesi. Στόχος της κολεκτίβας είναι η δημιουργία «κενών χώρων» στον αστικό ιστό, στους οποίους μπορεί να εγγραφεται η συλλογική ζωή. Πηγή [ODA PROJESİ: 2022 \(odaprojesi.blogspot.com\)](http://odaprojesi.blogspot.com).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 3.



AgroCité (2012-). Colombes, Γαλλία. Το συγκεκριμένο έργο, ανήκει στην ομάδα R-Urban, που επιχειρεί να εισάγει τη γεωργική παραγωγή στην πόλη, προωθώντας παράλληλα πολιτισμικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Πηγή: www.r-urban.net

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ, ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Εισαγωγή

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει τη σύνθετη σχέση μεταξύ του δημόσιου χώρου, της πόλης και του αστικού συστήματος. Μέσα από μια ιστορική ανασκόπηση της εξέλιξης των πόλεων, επιδιώκεται να ερευνηθεί αφενός ο τρόπος με τον οποίο οι αστικοί οικισμοί εξελίχθηκαν με την πάροδο του χρόνου και αφετέρου η εξέλιξη των δημόσιων χώρων, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο έχουν μετασχηματιστεί, ως απάντηση στις κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές αλλαγές. Κρίσιμος παράγοντας στην ανάπτυξη και τη διαμόρφωση των αστικών συστημάτων και των επιμέρους μερών τους, όπως οι δημόσιοι χώροι αυτών, κρίνεται η αρχιτεκτονική κουλτούρα, που διαμορφώνει το δομημένο περιβάλλον, αλλά και ο πολεοδομικός σχεδιασμός, ο οποίος θα πρέπει να χρησιμοποιείται για την ικανοποίηση των αναγκών των κατοίκων, λαμβάνοντας υπόψη την ανθρωπογεωγραφία του αστικού περιβάλλοντος, αλλά και τα κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά αυτού. Εξετάζεται λοιπόν, στη συνέχεια η πολιτική οικονομία των πόλεων, αναδεικνύοντας την περίπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ των οικονομικών δυνάμεων, της πολιτικής εξουσίας και της αστικής ανάπτυξης. Σημαντική έμφαση στο κεφάλαιο αυτό, δίνεται στο φαινόμενο του εξευγενισμού (gentrification), εξετάζοντας τον ορισμό του, τις θεωρητικές προοπτικές και τον αντίκτυπο που έχει στους αστικούς χώρους, καθώς παρατηρείται πως επιφέρει αλλαγές σε μακρο και μικρο-επίπεδο, εγείροντας συχνά ζητήματα ενσωμάτωσης, κοινωνικής δικαιοσύνης και κατοχύρωσης του λεγόμενου δικαιώματος στην πόλη.

2. 1 Ιστορική εξέλιξη της πόλης

Ιστορικά η ανάπτυξη των πόλεων, δεν μπορεί να περιγραφεί με έναν συγκεκριμένο τρόπο και να οριστεί με έναν ενιαίο ορισμό. Διάφοροι παράγοντες όπως η γεωγραφία, η ιστορική περίοδος, ο πολιτισμός, οι κοινωνικές αξίες και η οικονομία διαμορφώνουν την ταυτότητα μιας πόλης.

Ο ορισμός μιας πόλης που μπορεί να βρεθεί στο λεξικό την περιγράφει γενικά ως «μια εκτεταμένη οικιστική περιοχή όπου ζει σημαντικός αριθμός ανθρώπων (περισσότεροι από 10.000 κάτοικοι), ο οποίος αναπτύσσει ποικίλες εμπορικές, βιομηχανικές, διοικητικές κ.λπ. δραστηριότητες» (Μπαμπινιώτης, 2002). Αυτός ο ορισμός βέβαια, εστιάζει κυρίως στη χωρική διάσταση, υποδηλώνοντας ότι μια πόλη κατανοείται καλύτερα ως τίποτα παραπάνω από μια γεωγραφική περιοχή, στην οποία συγκεντρώνεται πλήθος κτιρίων και ανθρώπων. Οι πόλεις, σε αντίθεση με τους μικρότερους οικισμούς, όπως οι κωμοπόλεις και τα χωριά, φαίνεται να έχουν τη δική τους ξεχωριστή προσωπικότητα και στυλ, κάτι για το οποίο φαίνεται να υπάρχει συμφωνία, παρά το γεγονός ότι υπάρχουν διαφωνίες για άλλα θέματα, που σχετίζονται με την πόλη (Zukin, 2006).

Μια άλλη προσέγγιση του όρου «πόλη», εισάγει τις συνθήκες ζωής, που χαρακτηρίζουν το αστικό περιβάλλον. Σε αυτή την περίπτωση ο όρος υποδηλώνει μια αρκετά πυκνή συνάθροιση ανθρώπων, των οποίων οι συνθήκες διαβίωσης μπορούν να χαρακτηριστούν ως αστικές σε αντίθεση με την αγροτική ζωή της χώρας» (Zukin, 2006). Ο αστικός πολιτισμός και η συνύπαρξη ενός αστικού πληθυσμού παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ιστορική εξέλιξη μιας πόλης.

Είναι σημαντικό ωστόσο, να σημειωθεί ότι ο αστικός πληθυσμός από μόνος του δεν μπορεί να διαμορφώσει την ανάπτυξη μιας πόλης. Αντίθετα, πολλοί παράγοντες και στοιχεία παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας και των λειτουργιών αυτής. Η σύνδεση της πόλης με διάφορους θεσμούς, της παρέχει πολλές λειτουργίες και ανέσεις που παίζουν σημαντικό ρόλο στη μονιμότητα των οικισμών, με την πάροδο του χρόνου, μιας και βελτιστοποιούν τις συνθήκες ζωής. Στην ουσία, η πόλη είναι το αποτέλεσμα μιας ανθρώπινης προσπάθειας για τη βελτιστοποίηση της μονιμότητας των οικισμών και να ικανοποιήσει μια αυξανόμενη επιθυμία για πολλαπλούς τύπους ανέσεων. Οι πόλεις είναι τόσο διαδεδομένες σε ολόκληρο τον κόσμο, ανεξάρτητα από την οικονομική θέση, την εκβιομηχάνιση ή την τεχνολογική πρόοδο, που αποτελούν καθοριστικό χαρακτηριστικό κάθε πολιτισμού, αν και η τυπολογία και ο βαθμός ανάπτυξης τους μπορεί να διαφέρει από περιοχή σε περιοχή και χώρα σε χώρα. Είναι σημαντικό, λοιπόν, να κατανοηθεί πως η ιστορική εξέλιξη των πόλεων έχει διαμορφωθεί από διάφορους παράγοντες, καθιστώντας κάθε πόλη μοναδική από μόνη της (Zukin, 2006).

2.2 Ιστορική εξέλιξη του δημόσιου χώρου

Στο βιβλίο του *Δημόσιος Χώρος, Πόλη και Εξουσία*, ο Πέττας (2018) περιγράφει τον δημόσιο χώρο ως τόπο κίνησης, αλληλεπίδρασης, σύγκρουσης, ανταλλαγής, συμπαραγωγής, συνάθροισης, συσσώρευσης και δημόσιας έκφρασης της κοινωνίας, σε όλες τις πτυχές και εκφράσεις, αντιπροσωπεύοντας κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνήθειες και αλλαγές. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ο δημόσιος χώρος ικανοποιεί τις ανάγκες για κοινωνική αλληλεπίδραση, παιχνίδι, πρόσβαση στη φύση, συλλογική πολιτική δράση και πρόσβαση στη δημόσια σφαίρα.

Ο δημόσιος χώρος, τοποθετημένος μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού, συνδέει τη δημόσια ζωή με την ιδιωτική ζωή. Τα άτομα, όταν εισέρχονται στον δημόσιο χώρο, εισέρχονται στη δημόσια σφαίρα. Ειδικότερα, ο δημόσιος χώρος είναι ο χώρος, στον οποίο παίρνει μορφή η δημοκρατία και γίνονται εμφανείς οι διάφορες ταυτότητες και τρόποι ζωής, ταυτόχρονα, θετικά ή αρνητικά κοινωνικά φαινόμενα γίνονται εμφανή στους δημόσιους χώρους (Πέττας, 2018).

Σύμφωνα με τον ίδιο, οι κυρίαρχες τάξεις είναι αυτές που διαμορφώνουν τον δημόσιο χώρο, σύμφωνα πάντα με τις επιδιώξεις τους και για την ικανοποίηση των αιτημάτων τους, καθώς, μεταξύ άλλων, είναι υπεύθυνες για τον σχεδιασμό αυτού. Πέραν της διαδικασίας της διαμόρφωσης του δημόσιου χώρου, που σύμφωνα με τον ίδιο είναι στα χέρια της ελίτ, αξίζει να αναφερθεί και ο εξίσου σημαντικός παράγοντας της χρήσης του χώρου. Ο Lefebvre (2009) σημειώνει πως εκείνοι που θέτουν τον περιορισμό του ποιος μπορεί να χρησιμοποιεί τους δημόσιους χώρους και ποιος όχι, για να νομιμοποιήσουν την πρακτική αυτή, ισχυρίζονται ότι ο περιορισμός της πρόσβασης είναι απαραίτητος για τη διατήρηση της τάξης και της ασφάλειας, έναντι της ατομικής ελευθερίας.

Ο δημόσιος χώρος, υπάρχει ιστορικά, από την ίδρυση των πόλεων, καταλαμβάνοντας περισσότερο από τη μισή έκτασή τους, ενώ τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι ότι ανήκει σε όλους τους πολίτες, οι οποίοι έχουν ελεύθερη πρόσβαση σε αυτόν.

Η ιστορικότητα του δημόσιου χώρου μπορεί να αναχθεί σε διάφορα συστήματα, συμπεριλαμβανομένου του ασιατικού συστήματος ιδιοκτησίας γης, των πόλεων-κρατών, των φεουδαρχικών και μεσαιωνικών περιόδων, της προ-καπιταλιστικής περιόδου και του βιομηχανικού καπιταλισμού. Ο δημόσιος χώρος εξελίχθηκε σταδιακά, παράλληλα με την κοινωνία και τα συστήματα, που έχουν αναδυθεί στο πέρασμα των αιώνων (Πέττας, 2018)

και ταυτόχρονα, ακολουθεί αυτή την κοινωνική εξέλιξη μέσω της αναδιαμόρφωσής του. Φαίνεται πως επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες, συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής, της κοινωνίας, της οικονομίας, του πολιτισμού, του καθεστώτος, της θρησκείας, των υποδομών και των δικτύων μεταφορών, ωστόσο, στην παρούσα προσέγγιση, στο επίκεντρο τίθεται ο κοινωνικός χαρακτήρας του δημόσιου χώρου.

Στο ασιατικό σύστημα γαιοκτησίας, ο δημόσιος χώρος λειτουργούσε ως θρησκευτικός χώρος για την ικανοποίηση των αναγκών των πολιτών, ενώ στις «πόλεις-κράτη», ο δημόσιος χώρος επέτρεπε στον άνθρωπο να αποκτήσει πολιτική υπόσταση, καθώς εκεί πραγματοποιούνταν η συνέλευση της Εκκλησίας του Δήμου και γινόταν η λήψη αποφάσεων. Κατά την περίοδο της φεουδαρχικής και του Μεσαίωνα, ο δημόσιος χώρος χρησίμευσε ως ο χώρος της αγοράς, όπου πραγματοποιούνταν οικονομικές και εμπορικές συναλλαγές. Στην προ-καπιταλιστική περίοδο, ο δημόσιος χώρος απέκτησε κοινωνικό και πνευματικό χαρακτήρα και για πρώτη φορά, οι άνθρωποι μπορούσαν να συνδεθούν με τη φύση μέσα στην πόλη. Κατά την ίδια περίοδο, ο δημόσιος χώρος άρχισε να παίρνει τη σύγχρονη μορφή του, καθώς οι πόλεις μεγάλωναν σε μέγεθος, με το αγροτικό περιβάλλον να υποβαθμίζεται σημαντικά. Ο δημόσιος χώρος σε αυτή την περίοδο κυριαρχήθηκε από καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και κατανάλωσης, καθώς η αστική τάξη ανέβηκε στην εξουσία. Με την εμφάνιση του βιομηχανικού καπιταλισμού, προσδίδεται ένας νέος χαρακτήρας των δημοσίων χώρων. Αυτή την περίοδο, εδραιώνεται η κυριαρχία της ιδιωτικής σφαίρας έναντι της δημόσιας και δημιουργήθηκαν δημόσιοι χώροι, δίνοντας έμφαση στην αισθητική και μορφολογική διαφοροποίηση για τη δημιουργία νέων αγορών και πεδίων κερδοσκοπίας, χωρίς να αμφισβητούνται οι κυρίαρχες λειτουργίες και οι κοινωνικές σχέσεις. Οι κοινωνικές σχέσεις και οι λειτουργίες που αναπτύσσονται παραμένουν κυριαρχούμενες από τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και κατανάλωσης. Προς το τέλος του 20ού αιώνα, ο δημόσιος χώρος ανέκτησε τον αρχικό του χαρακτήρα, ως χώρος συνάντησης και σύγκρουσης της κοινωνίας με την εξουσία και συλλογικής πολιτικής δράσης (Πέττας, 2018).

Το αστικό περιβάλλον και ο δημόσιος χώρος αυτού, λοιπόν, εξαρτάται από τις συνθήκες που επικρατούν, στον εκάστοτε τόπο και χρόνο, ταυτόχρονα σε πολλαπλά επίπεδα. Πρόκειται για κοινωνικές κατασκευές, στις οποίες αναπτύσσονται κοινωνικές δυνάμεις, ενώ οι κυρίαρχες τάξεις φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο όχι μόνο στη διαμόρφωσή τους, μέσω του πολεοδομικού σχεδιασμού, που θέτει τις προϋποθέσεις για λειτουργίες απομόνωσης ή ένταξης, αλλά και στην εξέλιξή και διατήρησή τους (Πέττας, 2018).

2.3 Η πόλη και τα αστικά συστήματα

Το επιχείρημα για την παγκόσμια αστικοποίηση μπορεί να υποστηριχθεί, τόσο αναλυτικά όσο και εμπειρικά, δεδομένου ότι ο αστικός πολιτισμός μπορεί να βρεθεί σχεδόν παντού στον πλανήτη (Chelleri, 2012). Η έννοια της πόλης όχι μόνο χρησιμεύει ως μια χρήσιμη εμπειρική οριοθέτηση κατά την εξέταση συγκεκριμένων τοποθεσιών, αλλά διευκολύνει επίσης, τη σύγκριση των τοποθεσιών και, κατ' επέκταση, την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι μεμονωμένες τοποθεσίες ενώνονται για να σχηματίσουν ένα μεγαλύτερο σύνολο. Αυτά τα οφέλη προκύπτουν από το γεγονός ότι η έννοια της πόλης είναι μια οριοθετημένη οντότητα (Chelleri, 2012).

Οι ερευνητές που ενδιαφέρονται για τα αστικά συστήματα δεν περιορίζονται στη μελέτη «της πόλης ως συστήματος». Αντ' αυτού, εξετάζουν διάφορες πτυχές της αστικής ζωής, όπως τα πρότυπα χρήσης γης, τις μεταφορές, τη στέγαση, την εκπαίδευση και τις ανάγκες υγειονομικής περίθαλψης. Διερευνούν, επίσης, την «πόλη ως μέρος ενός συστήματος πόλεων», δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις αστικές γεωγραφίες των ροών ανθρώπων, πληροφοριών και αγαθών μεταξύ των πόλεων, καθώς και στον αντίκτυπο αυτών των ροών στις οικονομίες και τις κοινωνίες των πόλεων που αποτελούν το σύστημα των πόλεων (Κατσανά, 2018). Αν και γίνεται λιγότερο ακριβές να βλέπουμε την πόλη ως αυτόνομη οντότητα, η μελέτη των αστικών συστημάτων που επιδιώκουν να χαρακτηρίσουν και να μοντελοποιήσουν τέτοια αστικά φαινόμενα μπορεί να διατηρήσει τη σημασία της «πόλης» ως αναλυτικού φαινομένου που βασίζεται σε οικισμούς.

Όσον αφορά την έννοια ενός συστήματος, ο Huggett (1980) ορίζει ένα σύστημα ως μια «συλλογή συνδεδεμένων κομματιών» που αποτελείται από τρία μοναδικά αλλά εξίσου βασικά στοιχεία: στοιχεία, καταστάσεις και σχέσεις. Οι ερευνητές που μελετούν τα συστήματα προσπαθούν να αποδομήσουν το σύστημα στα συστατικά του στοιχεία, για να κατανοήσουν το σύστημα στο σύνολό του, συμπεριλαμβανομένων των συστατικών, των καταστάσεων και των αλληλεπιδράσεών του. Όλα τα κοινωνικά συστήματα περιλαμβάνουν κάποιο βαθμό περιβαλλοντικής αλληλεπίδρασης. Οποιαδήποτε περιγραφή του συστήματος, συμπεριλαμβανομένων των στοιχείων, των καταστάσεων και των συνδέσεών του, θα πρέπει να θεωρείται προσωρινή, καθώς ενδέχεται να προκύψουν απροσδόκητες αλληλεπιδράσεις (Chelleri, 2012). Οι θεωρητικοί των συστημάτων έχουν πρόσβαση σε ένα τεράστιο λεξιλόγιο αφηρημένων εννοιών, το οποίο μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να ορίσουν και να

κατηγοριοποιήσουν τα στοιχεία, τις αλληλεπιδράσεις και τις καταστάσεις οποιουδήποτε δεδομένου συστήματος. Αν και κάθε «σύστημα αστικής αλληλεπίδρασης» αντιστοιχεί σε έναν κάπως μοναδικό κοινωνικό σχηματισμό, είναι δυνατόν να γενικευθούν και να συγκριθούν αρκετές περιπτώσεις συστημάτων αστικής αλληλεπίδρασης, όπως τα μέσα μαζικής μεταφοράς, τα κοινωνικά δίκτυα, οι εμπορικές αλληλεπιδράσεις και οι συνδέσεις. Κατά τη διαδικασία σύλληψης ενός αστικού συστήματος, ορισμένες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας ξεχωρίζουν, τοποθετούνται σε ξεχωριστές κατηγορίες και διαχωρίζονται μεταξύ τους, ενώ άλλες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας αποκρύπτονται ή αγνοούνται.

Στην περίπτωση του δημόσιου χώρου, ως υποσυστήματος μιας πόλης, δεν παράγεται μόνο μέσω παρεμβάσεων στον φυσικό χώρο και το περιβάλλον, αλλά και μέσω της ανάπτυξης σχέσεων εξουσίας. Οι σχέσεις εξουσίας αναφέρονται στη σχέση στην οποία ένα άτομο προσπαθεί να καθοδηγήσει ένα άλλο άτομο. Στη σύγχρονη προσέγγιση, ο αστικός δημόσιος χώρος είναι ένα μέσο για την κυρίαρχη τάξη ή ομάδα να ασκεί εξουσία πάνω σε άλλες τάξεις. Σε αυτό το σημείο, εμφανίζονται οι έννοιες του διαχωρισμού, του αποκλεισμού και της ένταξης. Ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται ένας δημόσιος χώρος στοχεύει στον έλεγχο και τη διαχείριση των συναντήσεων, καθώς και της κοινωνικής ένταξης, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες της παραγωγής και της κατανάλωσης (Πέττας, 2018).

2.4 Οι σύγχρονες πόλεις

Μια πόλη θεωρείται σύγχρονη, αν οι κάτοικοί της χρησιμοποιούν συστηματικά ποικίλες μορφές σύγχρονης τεχνολογίας. Στις σημερινές σύγχρονες πόλεις, οι κάτοικοι έχουν εύκολη πρόσβαση σε ένα ευρύ φάσμα ανέσεων, που θα μπορούσαν να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους. Το δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας, οι δημοτικές υπηρεσίες, οι χώροι πρασίνου, οι πόροι πληροφοριών και τα δίκτυα μεταφορών σε αυτή τη φουτουριστική μητρόπολη διαχειρίζονται με τεχνολογία αιχμής, χάρη στις καινοτόμες υποδομές της πόλης (Joyce, 2010). Μια σύγχρονη πόλη εξυπηρετεί τις ανάγκες των κατοίκων όλων των ηλικιών, από βρέφη και νήπια μέχρι ηλικιωμένους. Οι σύγχρονες πόλεις συνδέονται άμεσα με την αστικοποίηση, με πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα για την κοινωνία. Σύμφωνα με τη θεωρία του φονξιοναλισμού, οι σύγχρονες πόλεις έχουν οφέλη, όπως το να είναι κέντρα

υψηλής δημιουργικότητας, πολιτισμού και πληθυσμιακής ποικιλομορφίας, ωστόσο, έχουν επίσης μειονεκτήματα, όπως η απρόσωπη φύση τους (Joyce, 2010).

Ο Γερμανός κοινωνιολόγος Tönnies σημείωσε στο έργο του, το 1887, για τη μετάβαση από τις παραδοσιακές αγροτικές κοινότητες στις αστικές και βιομηχανικές ότι ένα από τα πιο αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά των παραδοσιακών πολιτισμών είναι η ισχυρή αίσθηση της κοινότητας. Σε αυτούς τους πολιτισμούς, οι άνθρωποι έχουν ισχυρούς δεσμούς με τις άμεσες οικογένειές τους, τις εκτεταμένες οικογένειες και τις κοινότητές τους και προσέχουν ο ένας τον άλλον (Tönnies, 1887, όπ. ανάφ. στο Καρκατσούλης, 2015). Καθώς οι πολιτισμοί προχωρούσαν και βιομηχανοποιήθηκαν και καθώς οι άνθρωποι συνέρρεαν σε αστικές περιοχές, ο Tönnies παρατήρησε ότι οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις άρχισαν να επιδεινώνονται και να γίνονται πιο απρόσωπες. Ο Tönnies έβλεπε αυτή την κίνηση προς αυτό που αποκαλούσε Gesellschaft/Κοινωνία με αρκετό σκεπτικισμό. Ανησυχούσε ότι η σταθερότητα που χαρακτηρίζει τους μικρούς, αγροτικούς πολιτισμούς αντικαθίσταται από μια αίσθηση ξεριζωμού στη σημερινή μητροπολιτική κοινωνία, την οποία έβλεπε ως απώλεια βαθιών κοινωνικών δεσμών και μη ισχυρή αίσθηση κοινότητας (Tönnies, 1887, όπ. ανάφ. στο Καρκατσούλης, 2015).

Αν και ο Tönnies είχε μια απαισιόδοξη άποψη για την αστικοποίηση και τη ζωή στην πόλη, ο Γάλλος ακαδημαϊκός Durkheim, ο οποίος θεωρείται ένας από τους ιδρυτές της κοινωνιολογίας, είχε μια πιο θετική άποψη για το θέμα. Συγκεκριμένα, επινόησε την έννοια της «οργανικής αλληλεγγύης», την οποία όρισε ως μια αίσθηση κοινού σκοπού και ταυτότητας μεταξύ των μελών μιας κοινότητας (Φούφουλας, 2020). Βρήκε αυτή την αίσθηση του κοινού σκοπού και της ταυτότητας ιδιαίτερα κοινή σε μικρές, αγροτικές κοινότητες. Από την άλλη, πίστευε ότι οι αστικοί πολιτισμοί εξακολουθούσαν να διατηρούν κοινωνικές σχέσεις, αλλά καταπνίγουν την ατομική ελευθερία. Σύμφωνα με τον ίδιο, ήταν ο καταμερισμός της εργασίας που οδήγησε στην ανάπτυξη αυτών των μεταγενέστερων δεσμών, τους οποίους ανέφερε ως οργανική αλληλεγγύη. Η θέση του ήταν ότι ο καταμερισμός της εργασίας απαιτούσε απαραίτητα από τα άτομα να βασίζονται το ένα στο άλλο για να λειτουργούν καλά (Καρκατσούλης, 2015).

Πρόσφατες έρευνες έχουν δείξει ότι σημαντικοί κοινωνικοί δεσμοί υπάρχουν ακόμη και στις σύγχρονες αστικές πόλεις (Guest, Cover, Matsueda, & Kubrin, 2006). Παρόλο που είναι αλήθεια ότι οι σύγχρονες πόλεις μπορεί να είναι απρόσωπες, τα άτομα έχουν την ικανότητα να είναι μέλη κοινοτήτων, να προστατεύουν τους συνανθρώπους τους και να σχηματίζουν

ισχυρούς δεσμούς. Από την άλλη, η θεωρία των συγκρούσεων υποστηρίζει ότι υπάρχουν συγκρούσεις στο πλαίσιο της σύγχρονης πόλης, καθώς υπάρχει διάκριση μεταξύ οικονομικών και πολιτικών ελίτ ή μεταξύ άλλων κοινωνικών ομάδων (Ritzer, 2003). Αυτές οι κοινωνικές συγκρούσεις αυξάνονται σε μέγεθος με το μέγεθος της πόλης. Οι θεωρητικοί των συγκρούσεων υποστηρίζουν ότι πέρα από αυτή τη θεμελιώδη διαφορά, τα άτομα που κατοικούν σε σύγχρονες αστικές πόλεις συχνά έχουν ξεχωριστές πεποιθήσεις και παρουσιάζουν διαφορετικές συμπεριφορές, λόγω της σημαντικής ποικιλομορφίας του πληθυσμού.

Η θεωρία της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης, μια άλλη κοινωνιολογική προσέγγιση, εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και τη σημασία που αποδίδουν σε αυτή την αλληλεπίδραση και το φυσικό τους περιβάλλον (Turner, 1988). Το θεωρητικό πλαίσιο αυτής της φιλοσοφικής προσέγγισης, μπορεί να εφαρμοστεί στη σχέση πόλης-ατόμου, καθώς στη γενίκευσή του, υπογραμμίζει την αναγκαιότητα ύπαρξης δημόσιων χώρων στις πόλεις, όπως τα πάρκα, όπου άνθρωποι όλων των φυλών και υποβάθρων μπορούν να αλληλεπιδρούν τακτικά μεταξύ τους. Περνώντας χρόνο μαζί και γνωρίζοντας καλύτερα ο ένας τον άλλον, τα άτομα μπορεί να μάθουν να εκτιμούν ο ένας τις διαφορές του άλλου και να μοιράζονται τις εμπειρίες του άλλου με έναν πραγματικά ανθρώπινο τρόπο.

Η ασυνέχεια μεταξύ της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και των επιτευγμάτων των προηγούμενων γενεών έχει οδηγήσει σε περιβάλλοντα που είναι ακατανόητα για τον μέσο άνθρωπο. Η αρχιτεκτονική χρησιμεύει ως αναπαράσταση του πολιτισμού μιας χώρας, καθώς αντανakλά τις αξίες αυτού του πολιτισμού (Parvizzi, 2009) και έχει σημαντικό αντίκτυπο στην ανθρώπινη εμπειρία. Έχει την ευθύνη να διατηρήσει τις πολιτισμικές αξίες του παρελθόντος και να χρησιμεύσει ως δείκτης ταυτότητας στον πολιτισμικό τομέα. Είναι υπεύθυνη, με άλλα λόγια, για τη διατήρηση και την αποκρυστάλλωση των πολιτισμικών παραδόσεων μιας κοινωνίας, με την πάροδο του χρόνου (Swensen & Stenbro, 2013). Είναι μια διαφανής αντανάκλαση της κοινωνίας, στην οποία δημιουργήθηκε. Τίθεται λοιπόν, το ερώτημα: «Τι ρόλο παίζει ο πολιτισμός στην καλλιέργεια της ταυτότητας της αρχιτεκτονικής;», για να γίνει φανερό ότι κάθε κοινότητα καλλιεργεί τις δικές της μοναδικές πεποιθήσεις, γνώσεις, παραδόσεις και αξίες, για να επιτύχει την κοσμοθεωρία που καθορίζει και εξηγεί τις έννοιες του πολιτισμού, της ταυτότητας, της αρχιτεκτονικής και των μεταξύ τους αλληλεπιδράσεων (Naghizadeh, 2000). Η επιρροή του πολιτισμού δεν είναι αισθητή μόνο στην τέχνη και την αρχιτεκτονική, αλλά και στον πολεοδομικό σχεδιασμό, την ανάπτυξη και τους τρόπους ζωής

(Madadpoor, 2000). Η αρχιτεκτονική περιλαμβάνει την εφαρμογή επιστημονικών και δημιουργικών μεθόδων στην πρακτική του σχεδιασμού και της διευθέτησης δομημένων περιβαλλόντων, όπως αυτό μια πόλης, για να ικανοποιήσει άυλες πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης, ενώ, ταυτόχρονα, θεωρείται πως η διαδικασία του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, θα πρέπει να προωθεί την ανάπτυξη αξιών. Η αρχιτεκτονική κουλτούρα και τέχνη έχει τις απαρχές της, ήδη από την αρχαιότητα, και συνεχίζει να υπάρχει και στο σήμερα, αφού συνεχώς εφευρίσκονται νέα σχήματα και στυλ, αναδεικνύονται αλλά και, καλύπτονται νέες ανάγκες, επιδιώξεις και τρόποι ζωής (Madadpoor, 2000). Η τέχνη, όπως και η αρχιτεκτονική, λοιπόν, έχει τη δυνατότητα να θεωρηθεί ως αντανάκλαση της ξεχωριστής ταυτότητας ενός λαού και φαίνεται λογικό να υποστηρίζεται, ότι η αρχιτεκτονική κάθε πολιτισμού και χρονικής περιόδου έχει μοναδικά στοιχεία.

2.5 Η πολεοδομία στις πόλεις

Επί του παρόντος, πάνω από το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού κατοικεί σε αστικές περιοχές και ο ρυθμός με τον οποίο οι άνθρωποι μετακινούνται στις πόλεις συνεχίζει να αυξάνεται με ανησυχητικό ρυθμό. Ως εκ τούτου, είναι ζωτικής σημασίας να κατανοήσουμε τους παράγοντες που διακρίνουν τα άτομα που ζουν σε αστικές περιοχές από εκείνους που ζουν σε αγροτικές περιοχές. Με απλά λόγια, ένας αστικός πληθυσμός αποτελείται από άτομα που κατοικούν μόνιμα σε αστικές περιοχές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από υψηλότερες πυκνότητες πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές (Barton & Grant, 2013). Ωστόσο, μπορεί να είναι δύσκολο να γίνει διάκριση μεταξύ μιας πόλης και ενός μικρού χωριού. Ορισμένες συγκεκριμένες και μετρήσιμες ιδιότητες ορίζουν τον όρο «αστικό», συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής βάσης, του συνολικού πληθυσμού και της συνολικής πυκνότητας του πληθυσμού. Επιπλέον, πρέπει να υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία για ένα διοικητικό όργανο υπεύθυνο για τη διαχείριση της πόλης (Barton & Grant, 2013).

Για να θεωρηθεί αστική περιοχή, ένας ορισμένος αριθμός ανθρώπων πρέπει να κατοικεί στην πόλη και πρέπει πρωτίστως να ασκεί οικονομικές δραστηριότητες εκτός από τις κύριες δραστηριότητες όπως η γεωργία ή η κτηνοτροφία. Επιπλέον, αυτοί οι άνθρωποι θα πρέπει να συγκεντρώνονται σε μια συγκεκριμένη περιοχή και όχι να διασκορπίζονται. Η πόλη πρέπει να έχει ένα πολεοδομικό και διοικητικό όργανο υπεύθυνο για την παροχή υπηρεσιών και τον

σχεδιασμό για την περιοχή και πρέπει να υπάρχει ένας ελάχιστος αριθμός ατόμων που κατοικούν εκεί (Barton & Grant, 2013).

Δεν υπάρχει, παγκοσμίως, αποδεκτή ελάχιστη τιμή που να μπορεί να αποδοθεί σε οποιοδήποτε από αυτά τα χαρακτηριστικά και διαφορετικές χώρες έχουν διαφορετικές απαιτήσεις. Για παράδειγμα, ορισμένες χώρες θεωρούν τις πόλεις με ελάχιστο πληθυσμό 50.000 ατόμων ως αστικές, ενώ άλλες θέτουν το όριο έως και 400 άτομα. Επομένως, η έννοια του «αστικού» αλλάζει συνεχώς, ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται ο όρος. Η διαδικασία του πολεοδομικού σχεδιασμού και της διαχείρισης είναι ένας συνδυασμός τεχνικών και πολιτικών στοιχείων που εξετάζουν διάφορα θέματα όπως η χρήση γης, η διατήρηση του περιβάλλοντος, το δημόσιο συμφέρον και ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός (Madadpoor, 2000). Η πρωταρχική ευθύνη των πολεοδόμων και των διαχειριστών είναι να επιβλέπουν την επέκταση των μητροπολιτικών, προαστιακών και αγροτικών περιοχών, διασφαλίζοντας παράλληλα τη βιώσιμη εθνική ανάπτυξη.

Ο πολεοδομικός σχεδιασμός περιλαμβάνει μια τεχνική και πολιτική διαδικασία που επικεντρώνεται στην ανάπτυξη και τη χρήση γης, την προστασία του περιβάλλοντος, τη δημόσια ευημερία και το σχεδιασμό του αστικού περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένου του αέρα, του νερού και των υποδομών όπως τα δίκτυα μεταφοράς, επικοινωνίας και διανομής (Madadpoor, 2000). Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Ανθρωπίνων Οικισμών των Ηνωμένων Εθνών (UN-Habitat, 2009), ο αστικός και περιφερειακός σχεδιασμός είναι μια συνειδητή, συλλογική προσπάθεια να οραματιστεί ή να αναθεωρήσει μια αστική περιοχή, μητροπολιτική περιοχή ή ευρύτερη περιοχή και να μεταφραστεί το αποτέλεσμα σε προτεραιότητες για επενδύσεις περιοχής, μέτρα διατήρησης, νέες και βελτιωμένες περιοχές οικισμών, στρατηγικές επενδύσεις υποδομής και αρχές ρύθμισης της χρήσης γης.

Η βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί κρίσιμη πτυχή του πολεοδομικού σχεδιασμού και περιλαμβάνει την επέκτασή της με τρόπο που να ανταποκρίνεται στις σημερινές ανάγκες του πληθυσμού χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις ανάγκες τους (Barton & Grant, 2013). Προκειμένου να επιτευχθεί βιώσιμη ανάπτυξη σε εθνικό επίπεδο, είναι απαραίτητη η δέσμευση και ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο ή πρόγραμμα. Για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης πρέπει επίσης να χρησιμοποιηθούν αποτελεσματικές μέθοδοι αξιοποίησης των πόρων και φιλικές προς το περιβάλλον μέθοδοι κατασκευής.

Ο πολεοδομικός σχεδιασμός ορίζεται συνήθως ως η διαδικασία οργάνωσης των χρήσεων γης, του αστικού σχεδιασμού, των φυσικών πόρων, των μεταφορών και των υποδομών μέσω

επιστημονικών και τεχνικών τεχνικών, αξιολογήσεων και ιδιοτήτων. Οι πολεοδόμοι έχουν την πρωταρχική ευθύνη για τη διασφάλιση της ομαλής επέκτασης των αστικών, προαστιακών και αγροτικών περιοχών (Barton & Grant, 2013). Η επίτευξη αρμονικής συνύπαρξης διαφορετικών σκοπών μέσα σε μια συγκεκριμένη περιοχή απαιτεί μια συστηματική προσέγγιση στην οργάνωση των κτιρίων και άλλων φυσικών χαρακτηριστικών. Αυτές οι επιχειρήσεις βασίζονται σε φιλοσοφικά τεκμήρια που στοχεύουν στη δημιουργία ενός αυτοσυντηρούμενου οικοσυστήματος. Η ανάπτυξη αναφέρεται στη διαδικασία υλοποίησης θεωρητικών ιδεών και έργων με τη συμμετοχή ανθρώπων. Υπό συγκεκριμένες συνθήκες, η ανάπτυξη μπορεί να περιλαμβάνει την παροχή οικοδομικών εργασιών ή μεταφοράς γνώσεων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη απτών αποτελεσμάτων (Barton & Grant, 2013).

2.6 Πολιτική Οικονομία των πόλεων

Με το πρόσχημα της εξουσίας και της πολιτικής, το κράτος σχεδιάζει την επέκταση των πόλεων, για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα της κυρίαρχης οικονομικής τάξης. Ακριβώς όπως, οι πόλεις χρησιμοποιούνται για την άντληση χρηματοοικονομικών κεφαλαίων, χρησιμοποιούν επίσης αυτή τη χρηματοδότηση για να επεκτείνουν τη φυσική τους ανάπτυξη (Harvey, 1973). Οι δαπάνες για υποδομές είναι απαραίτητες τόσο για την προαστιοποίηση όσο και για την ανάπτυξη των αστικών πόλεων. Όταν οι πόλεις επεκτείνονται, το κεφάλαιο μετατοπίζεται από την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών (το πρωτεύον κύκλωμα κεφαλαίου) στη δημιουργία κατοικιών, η οποία είναι πιο προσοδοφόρα (το δευτερεύον κύκλωμα κεφαλαίου). Οι κύκλοι επένδυσης και απόσυρσης μεταξύ των πρωτογενών και δευτερογενών κυκλωμάτων κεφαλαίου αντικατοπτρίζονται στη ροή κεφαλαίου μεταξύ των δύο κυκλωμάτων (Harvey, 1973).

Η αποεπένδυση και η παρακμή των γειτονιών είναι και οι δύο ενδείξεις αστικής καταστροφής και άνισης ανάπτυξης, οι οποίες προκαλούνται από την αποτυχία των κοινοτήτων να επανεπενδύσουν κεφάλαια στον εαυτό τους, τη βασική αιτία και των δύο ζητημάτων (Κατσανά, 2018). Οι επενδύσεις μπορούν να οδηγήσουν σε αύξηση της αξίας των ακινήτων, ενώ η εκποίηση μπορεί να οδηγήσει σε μείωση της αξίας. Η διαδικασία αποεπένδυσης περιλαμβάνει διάφορα στάδια, ένα από τα οποία είναι η παραμέληση των

δομών. Αποτελεί μια μέθοδο μείωσης της αξίας ενός ακινήτου, για να το προετοιμάσει για μια πιο κερδοφόρα μελλοντική επανεκτίμηση (Cooke, 1990).

Ο πρωταρχικός στόχος της αστικής πολιτικής οικονομίας είναι να κατανοήσει πώς η συσσώρευση κεφαλαίου μπορεί είτε να βελτιώσει είτε να βλάψει γειτονίες, πόλεις και κοινότητες. Λόγω της ζωτικής σχέσης μεταξύ της ποιότητας ζωής σε μια κοινότητα και της διαθεσιμότητας πόρων στέγασης, αρκετοί αστικοί κοινωνιολόγοι συνεργάστηκαν με τοπικές οργανώσεις για την καταπολέμηση της αποεπένδυσης των γειτονιών (Cooke, 1990).

Ο Lefebvre, ως πολιτικός ακτιβιστής και μελετητής αστικών ζητημάτων, μέσα από το έργο του επιδιώκει να ορίσει την αστική πολιτική οικονομία και δίνει μεγάλη έμφαση στη διαδικασία δημιουργίας φυσικού χώρου. Αυτό είναι το θεμέλιο για τη μετατροπή της γης σε εμπόρευμα που εξυπηρετεί τα συμφέροντα της καπιταλιστικής συσσώρευσης και της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης. Η συνεισφορά του στον αγγλόφωνο κόσμο δεν ήταν άμεση λόγω καθυστέρησης στη μετάφραση του έργου του. Αντίθετα, φιλτραρίστηκε μέσα από τα έργα άλλων αστών μαρξιστών εκείνη την εποχή (Castells, 1976).

Σύμφωνα με τον Lefebvre (1991) ο σχηματισμός του χώρου συνδέεται στενά με την κοινωνική, πολιτική και οικονομική σφαίρα. Στο βιβλίο του *Η παραγωγή του χώρου*, υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός είναι υπεύθυνος για τη δημιουργία αφηρημένου χώρου, ο οποίος αναφέρεται σε μέρη που έχουν τυποποιηθεί για ευκολία και στη συνέχεια χρησιμοποιούνται ως εμπόρευμα. Η παραγωγή εμπορικών αξιών στον καπιταλισμό βασίζεται στην αφαίρεση του χώρου, παρά το γεγονός ότι ο χώρος είναι μια μοναδική και πολύπλοκη έννοια που δεν μπορεί να περιοριστεί σε μια ενιαία αφηρημένη έννοια. Η αστική ανάπτυξη είναι ένα εργαλείο για την επίτευξη αυτής της αφαίρεσης. Ωστόσο, είναι δύσκολο ο χώρος να είναι εντελώς αφηρημένος καθώς χρησιμεύει ως μια ποικιλία κοινωνικών χώρων που διαμορφώνονται από τις καθημερινές δραστηριότητες και εμπειρίες των ανθρώπων. Αντίθετα, οι κοινωνικοί χώροι αναφέρονται στους τόπους όπου αναπτύσσεται ο πολιτισμός της αστικής ζωής μέσα από τις δράσεις των ανθρώπων που ζουν και λειτουργούν σε αυτούς. Αυτές οι δύο έννοιες του χώρου βρίσκονται σε άμεση αντίθεση μεταξύ τους (Lefebvre, 1991).

Ο Lefebvre (1996) υποστηρίζει ότι η οικειοποίηση του αφηρημένου χώρου από τον καπιταλισμό είναι παρόμοια με την οικειοποίηση της αφηρημένης εργασίας. Η γη μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγμάτευσης ως εμπόρευμα με τον ίδιο τρόπο, όπως η εργατική δύναμη. Η σύγκρουση για τον κοινωνικό και αφηρημένο χώρο είναι ο αποφασιστικός παράγοντας της ταξικής πάλης και ως εκ τούτου οι κάτοικοι των πόλεων έχουν το δικαίωμα

σε επαρκή χώρο και να συμμετέχουν σε όλες τις επιλογές σχετικά με τις χρήσεις γης απλώς και μόνο λόγω της ζωής στην πόλη. Αυτό είναι που αναφέρει ως «δικαίωμα στην πόλη».

Η τιτλοποίηση της χρηματοδότησης, η οποία βασίζεται στην ανταλλακτική αξία της περιουσίας, έχει καταστήσει τη φυσική τοποθεσία λιγότερο σημαντική και λιγότερο χρήσιμη στις εμπορικές συναλλαγές (Harvey, 1973). Η αστική θεωρία, ξεκινώντας από την αστική οικολογία και συνεχίζοντας με την αστική πολιτική οικονομία, προσπαθούσε πάντα να εξηγήσει τους παράγοντες που συμβάλλουν στην αστική εξάπλωση καθώς και τις συνέπειες αυτού του φαινομένου. Η αστική πολιτική οικονομία αντιμετωπίζει καπιταλιστικές διαδικασίες όπως η εμπορευματοποίηση της γης, η κίνηση κεφαλαίων μέσα και έξω από τη φυσική υποδομή της πόλης και η σύγκρουση μεταξύ της χρήσης της ιδιοκτησίας και της ανταλλακτικής αξίας (Harvey, 1973).

Στον τομέα της αστικής θεωρίας, η συνεχιζόμενη έρευνα στοχεύει στη διερεύνηση των παραγόντων μακρο-κλίμακας που επηρεάζουν το αστικό περιβάλλον. Ωστόσο, οι σύγχρονοι θεωρητικοί των πόλεων τονίζουν επίσης την αναπαράσταση αστικών παραγόντων που μοιράζονται κοινά συμφέροντα, καθώς οι αναπτυξιακές συμμαχίες ασχολούνται κυρίως με τις ιδιωτικές τους συναλλαγές (Cooke, 1990).

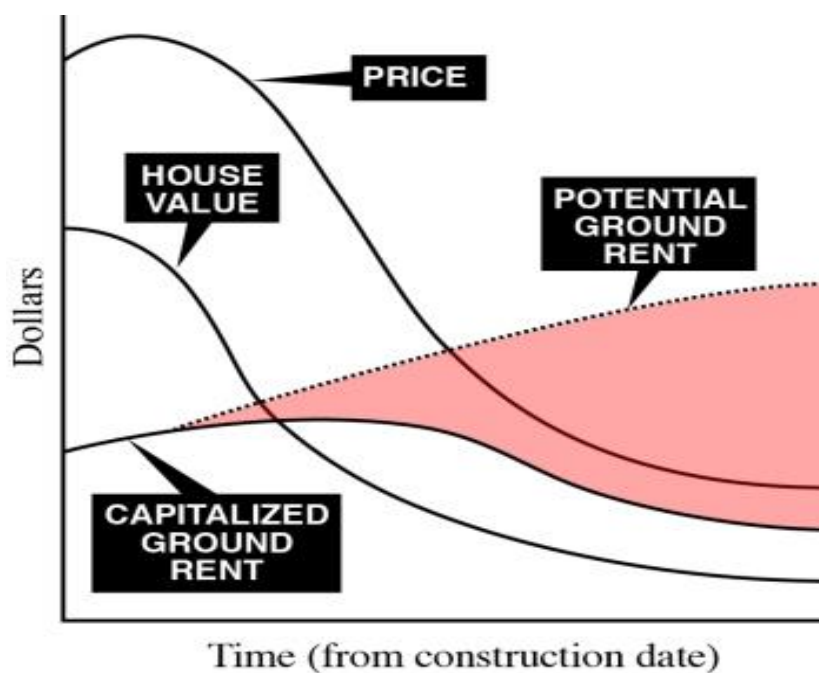
2.7.α Εξευγενισμός: Ορισμός και θεωρητικές προσεγγίσεις

Η έννοια του εξευγενισμού εισήχθη για πρώτη φορά από τη Βρετανίδα κοινωνιολόγο Glass το 1964. Η Glass (1964, όπ. αναφ. στο Κατσανά, 2018: 11) εξέτασε τις αλλαγές στην κοινωνική δομή και την αγορά κατοικίας σε συγκεκριμένες περιοχές του Λονδίνου και σημείωσε ότι «Μία προς μία, πολλές από τις εργατικές συνοικίες του Λονδίνου εισέβαλαν από μεσαία στρώματα – υψηλότερα και χαμηλότερα. Άθλιοι και ταπεινοί στάβλοι και αγροκτήματα [...], μετά τη λήξη των μισθώσεών τους, καταλήφθηκαν και μετατράπηκαν σε κομψές και ακριβές κατοικίες [...]. Μόλις ξεκινήσει η διαδικασία του εξευγενισμού σε μια περιοχή, συνεχίζεται ραγδαία μέχρι να εκτοπιστούν όλοι ή οι περισσότεροι από τους αρχικούς κατοίκους της εργατικής τάξης και να αλλάξει ο συνολικός κοινωνικός χαρακτήρας της περιοχής».

Η διαδικασία του εξευγενισμού κέρδισε δυναμική στον δυτικό κόσμο κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και του 1980, οδηγώντας τους ερευνητές και τους μελετητές να

παρέχουν τις δικές τους ερμηνείες για τα αίτια του φαινομένου με βάση τις ιδεολογικές τους τάσεις (Κατσανά, 2018). Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για τον εξευγενισμό μπορούν γενικά να ταξινομηθούν σε δύο κατηγορίες: Η πρώτη κατηγορία είναι η θεωρία της παραγωγής/προσφοράς. Ο Smith διατύπωσε τη θεωρία του «κενού γαιοπροσόδου» (rent-gap theory) το 1979, η οποία θεωρείται η πρώτη ερμηνεία των αιτιών του εξευγενισμού. Η προσέγγιση του Smith, βασισμένη στη μαρξιστική ιδεολογία και την ταξική ανάλυση της αστικής γεωγραφίας, υποστηρίζει ότι η βασική αιτία του εξευγενισμού είναι η διαφορά μεταξύ της τρέχουσας αξίας και της δυνητικής αξίας της εάν χρησιμοποιηθεί βέλτιστα. Αυτή η διαφορά καθορίζει την πιθανή κερδοφορία της γης ή των κτιρίων που βρίσκονται σε αυτήν. Αυτή η προσέγγιση επικεντρώνεται στο πώς η κινητικότητα του κεφαλαίου στο διάστημα επηρεάζει την παραγωγή αστικού χώρου (Smith, 1979).

ΣΧΗΜΑ 1.



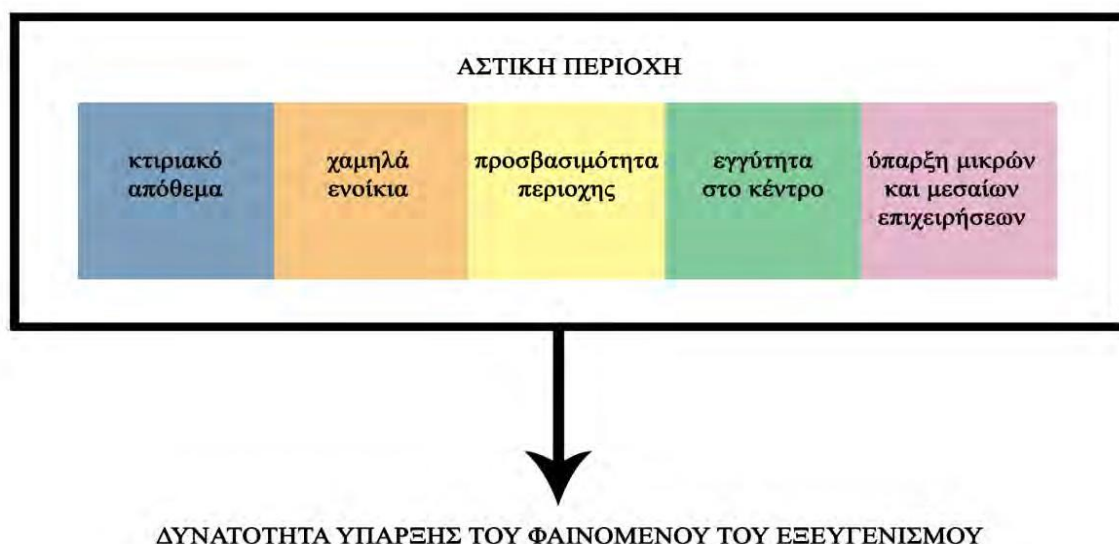
Ανακτήθηκε από https://ikee.lib.auth.gr/record/288698/files/KALAITZOGLOY_EE.pdf

Η δεύτερη θεωρητική προοπτική αφορά τη θεωρία της εμπορευματοποίησης της αισθητικής και του πολιτισμικού κεφαλαίου, η οποία βασίζεται στη διάκριση του Bourdieu (1979/2013) μεταξύ πολιτισμικού και οικονομικού κεφαλαίου. Ουσιαστικά, αυτή η

προοπτική υποστηρίζει ότι μια υποβαθμισμένη περιοχή στην οποία τα μέλη της δημιουργικής τάξης (π.χ. καλλιτέχνες, γραφίστες, αρχιτέκτονες κ.λπ.) αποφασίζουν να εγκατασταθούν αποκτά υψηλή πολιτισμική αξία, η οποία με τη σειρά της έχει συμβολική αξία. Αυτό το πολιτισμικό κεφάλαιο εμπορευματοποιείται στη συνέχεια, αυξάνοντας την οικονομική αξία της περιοχής (Κατσανά, 2018). Αυτό, με τη σειρά του, προσελκύει ακίνητα και κατασκευαστικά κεφάλαια, τα οποία βλέπουν μεγάλες δυνατότητες κέρδους στην περιοχή και επενδύουν σε αυτό, στοχεύοντας στις μεσαίες και ανώτερες κοινωνικές τάξεις. Ως αποτέλεσμα, η συνολική αξία της γης και οι τιμές των ενοικίων αυξάνονται, οδηγώντας τις υπάρχουσες χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις έξω από την περιοχή (Zukin, 1998).

Ακολουθώντας αυτή την προσέγγιση, ο Harvey (1989) εισάγει την έννοια της αισθητικής. Σύμφωνα με τον ίδιο, στη μεταμοντέρνα εποχή, η εμπορευματοποίηση της αισθητικής και η αισθητικοποίηση των εμπορευμάτων έχουν λάβει χώρα, δημιουργώντας μια άλλη μορφή βιομηχανίας - αυτή του πολιτισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, η ίδια η πόλη και το κέντρο της γίνονται αντικείμενα κατανάλωσης. Με βάση αυτές τις εκτιμήσεις, προκύπτει, λογικά, ότι το φαινόμενο του εξευγενισμού είναι αποτέλεσμα οικονομικών παραγόντων, που σχετίζονται με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, καθώς και από πολιτισμικούς παράγοντες που διαμορφώνονται από ατομικές επιλογές και προτιμήσεις.

ΣΧΗΜΑ 2.



Ανακτήθηκε από

<https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/48509/17197.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

ΣΧΗΜΑ 3.



Χρονικά στάδια του φαινομένου του εξευγενισμού

Ανακτήθηκε από

<https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/48509/17197.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

2.7.β Επιπτώσεις του εξευγενισμού στον αστικό χώρο

Ο αντίκτυπος του εξευγενισμού στους αστικούς χώρους έχει συζητηθεί ευρέως στη βιβλιογραφία. Ο εκτοπισμός συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων είναι το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα του εξευγενισμού και όχι μια ακούσια συνέπεια (Marcuse, 1985 όπ. ανάφ. στο Αθανασόπουλος & Καραβά, 2007). Ιστορικά στοιχεία υποστηρίζουν αυτόν τον ισχυρισμό, καθώς ο Smith (1996) σημειώνει ότι ο Baron Haussmann εφάρμοσε ένα πρόγραμμα ανανέωσης και αναζωογόνησης του κεντρικού Παρισιού τον 19ο αιώνα, το οποίο περιλάμβανε την κατεδάφιση κτιρίων που καταλάμβανε η εργατική τάξη και την αντικατάστασή τους με νέα κτιριακά συγκροτήματα. Στόχος ήταν να προσελκύσει την αστική τάξη στην περιοχή εκτοπίζοντας παράλληλα την εργατική τάξη.

Σήμερα, ο εξευγενισμός περιλαμβάνει τόσο επιθετικές παρεμβάσεις μεγάλης κλίμακας από το κράτος, όπως «επιχειρήσεις σκούπας», κατεδαφίσεις και αναγκαστική μετεγκατάσταση της εργατικής τάξης, όσο και παρεμβάσεις μικρότερης κλίμακας, όπως δενδροφύτευση, πεζοδρόμηση και δημιουργία ποδηλατοδρόμων ή βελτίωση υποδομών (Κατσανά, 2018). Αυτός ο κοινωνικός εκτοπισμός έχει άμεσο αντίκτυπο στην εμφάνιση

αυτών των περιοχών. Οι νέοι κάτοικοι επιβάλλουν τις προτιμήσεις τους, οι οποίες φαίνεται να ευθυγραμμίζονται με τις απόψεις των τοπικών αρχών. Ως αποτέλεσμα, καταπιέζονται συλλογικές αντιδράσεις σε κοινωνικά ζητήματα και φαινόμενα, όπως η επαιτεία, οι πλανόδιοι πωλητές, οι καταλήψεις κατοικιών και άλλες εστίες αμφισβήτησης του κυρίαρχου ιδεολογικού αφηγήματος (Μίχα, 2007).

Οι επικριτές του εξευγενισμού συχνά υποθέτουν ότι οι σύγχρονες πόλεις και τα κέντρα αυτών έχουν αποκτήσει εξέχοντα ρόλο στον παγκόσμιο αστικό ανταγωνισμό. Ως εκ τούτου, οι κάτοικοι των πόλεων δεν μπορούν να έχουν οποιαδήποτε χαρακτηριστικά. Χωρίζονται λοιπόν, σε κατηγορίες: τους «επιθυμητούς» και τους «ανεπιθύμητους» (Μίχα, 2007). Οι ανεπιθύμητες πληθυσμιακές ομάδες είναι εκείνες που δεν υπηρετούν το κυρίαρχο αφήγημα όπως μετανάστες, τοξικομανείς και φτωχές λαϊκές τάξεις. Ο Lefebvre (1991) υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε χωρική στρατηγική μπορεί να εκτοπίσει ανεπιθύμητες κοινωνικές ομάδες, να αυξήσει τις αξίες γης στο κέντρο της πόλης και να μετατρέψει πρώην απρόσιτες περιοχές σε χώρους διαβίωσης, βρίσκοντας συμμάχους μεταξύ των μελών της μεσαίας τάξης και των ελίτ για να σχεδιάσουν τη χωρική ροή και παραγωγή.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, κατά τη διάρκεια μιας περιόδου κοινωνικής αναταραχής, ο τελευταίος δημοσίευσε το βιβλίο του *Το δικαίωμα στην πόλη*, υποστηρίζοντας την αναζωογόνηση των αστικών περιοχών (Lefebvre, 1996). Υποστήριξε ότι τα άτομα έχουν το δικαίωμα στην πόλη, το οποίο περιλαμβάνει κάτι περισσότερο από την απλή πρόσβαση και χρήση του αστικού χώρου, αλλά περιλαμβάνει επίσης τη δυνατότητα συμμετοχής στην κατασκευή αυτών των χώρων και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Μέσω μιας διαδικασίας οικειοποίησης, οι κάτοικοι θα μπορούσαν να αναπτύξουν την αίσθηση ότι ανήκουν στις κοινότητές τους και να έχουν λόγο στο μέλλον των γειτονιών τους. Ωστόσο, η πρόταση του Lefebvre αντιμετωπίζει ένα σημαντικό εμπόδιο λόγω των επιπτώσεων του εξευγενισμού και των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, όπως η αυξημένη ιδιωτικοποίηση των αστικών χώρων και η μείωση του φάσματος των πολιτικών δραστηριοτήτων που μπορούν να πραγματοποιηθούν σε ανοιχτούς δημόσιους χώρους (Mitchell, 2003).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3° : ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΧΩΡΟΙ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΑ ΠΑΡΚΑ

Εισαγωγή

Το τρίτο κεφάλαιο διερευνά τη σημασία των δημόσιων χώρων και των αστικών πάρκων για το αστικό περιβάλλον. Η έννοια του χώρου εξετάζεται μέσα από τον φακό της κοινωνικο-χωρικής διαλεκτικής, αναδεικνύοντας τη δυναμική σχέση μεταξύ των διαφόρων χωρικών στοιχείων. Το κεφάλαιο εμβαθύνει στην έννοια του διαχωρισμού του χώρου, εστιάζοντας ιδιαίτερα στον λειτουργικό διαχωρισμό και τις επιπτώσεις του στον αστικό σχεδιασμό. Η συζήτηση επικεντρώνεται γύρω από τους ανοιχτούς αστικούς χώρους, με ιδιαίτερη έμφαση στα αστικά πάρκα και τονίζεται γενικά, η αξία και η σημασία των δημόσιων χώρων για τη βελτίωση της ποιότητας της αστικής ζωής, καθώς αυτοί παρέχουν ευκαιρίες για κοινωνική αλληλεπίδραση, αναψυχή και χαλάρωση. Το κεφάλαιο διερευνά επίσης, τον ρόλο του αστικού σχεδιασμού στη διαμόρφωση των δημόσιων χώρων και τη συμβολή τους στην κοινωνική συνοχή, υπό το πρίσμα των «καλά» σχεδιασμένων δημόσιων χώρων. Τέλος, εξετάζεται η ελληνική νομοθεσία και η τρέχουσα πραγματικότητα σχετικά με τους ανοιχτούς αστικούς χώρους και το αστικό πράσινο, ρίχνοντας φως στις προκλήσεις και τις ευκαιρίες για την ανάπτυξη και τη συντήρηση των δημόσιων χώρων στην Ελλάδα.

3.1 Η κοινωνικο-χωρική διαλεκτική του χώρου

Οι δημόσιοι χώροι, όπως για παράδειγμα οι πλατείες και τα αστικά πάρκα, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην εικόνα και την ταυτότητα μιας πόλης, τόσο σε επίπεδο πόλης όσο και σε επίπεδο τοπικής γειτονιάς. Κατέχουν κεντρικό ρόλο στην καθημερινή ζωή και εμπειρία των κατοίκων, θεωρούνται συχνά σημαντικοί χώροι για την έκφραση κοινωνικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων, καθώς και για τη διαμόρφωση ατομικών ταυτοτήτων και συμβάλλουν σημαντικά στην αντιληπτή εικόνα του περιβάλλοντος διαβίωσης (Bassand & Güller, 2001, όπ. ανάφ. στο Bélanger, 2007). Ταυτόχρονα, θεωρούνται σημαντικοί όσον αφορά την επωνυμία και το μάρκετινγκ μιας πόλης, με τις κυρίαρχες τάξεις να τούς

χρησιμοποιούν συχνά ως τρόπο νομιμοποίησης των ενεργειών τους προς τους κατοίκους, τους επενδυτές και τους επισκέπτες. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει τη δημιουργία νέων δημόσιων χώρων, καθώς και τον επανασχεδιασμό και την αναζωογόνηση των υφιστάμενων. Ωστόσο, υπάρχει ο κίνδυνος, οι δημόσιοι χώροι να χάσουν την ευελιξία και την προσαρμοστικότητα τους, ως αποτέλεσμα αυτής της τακτικής. Όταν οι αρχές δίνουν προτεραιότητα στη χρηστική διάσταση των δημόσιων χώρων, μπορεί να υπονομεύσουν τη δυνατότητα αυτών, να γίνουν μέρος της διαδικασίας διαμόρφωσης της κοινωνικής ταυτότητας του τόπου (Prochansky, 1978).

Στο σημείο αυτό, η έννοια της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής, που προτάθηκε από τον Lefebvre, καθίσταται χρήσιμη για την κατανόηση της πολύπλοκης σχέσης μεταξύ των δημόσιων χώρων και των κοινωνικών πρακτικών. Με την ιδέα της κοινωνικο-χωρικής διαλεκτικής, ο Lefebvre, θέλησε να αποδώσει στον δημόσιο χώρο τόσο κοινωνική όσο και χωρική διάσταση, οι οποίες βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση. Η προσέγγιση αυτή είναι κοινή τόσο στον τομέα της πολεοδομίας όσο και του αστικού σχεδιασμού (Lefebvre, 1991).

Από τη μία η κοινωνική διάσταση των δημόσιων χώρων, αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούνται από τους ανθρώπους αλλά κυρίως πώς βιώνονται από αυτούς. Αφορά πιο συγκεκριμένα, το πώς οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, τους τύπους δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα στον χώρο και τις πολιτισμικές έννοιες και αξίες που σχετίζονται με τον χώρο. Η χωρική διάσταση των δημόσιων χώρων, από την άλλη πλευρά, αναφέρεται στις φυσικές ιδιότητες και τις ιδιότητες του χώρου, όπως η διάταξη, ο σχεδιασμός και τα υλικά του. Αυτή η διάσταση μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν και χρησιμοποιούν τον χώρο καθώς επίσης μπορεί να συμβάλει ή να εμποδίσει τη διαμόρφωση κοινωνικών, πολιτισμικών ή ατομικών ταυτοτήτων (Lefebvre, 1991).

Σύμφωνα με τον Lefebvre (1991: 73) ο «κοινωνικός χώρος δεν είναι ένα πράγμα ανάμεσα στα άλλα πράγματα, ούτε ένα προϊόν ανάμεσα στα άλλα [...] είναι το αποτέλεσμα μιας σειράς και ενός συνόλου λειτουργιών και [...] ως προϊόν προηγούμενων δράσεων, ο κοινωνικός χώρος επιτρέπει νέες δράσεις να συμβούν, ενώ προτείνει άλλες και απαγορεύει άλλες». Με αυτή την έννοια, ο κοινωνικός χώρος είναι τόσο ένα κοινωνικό «προϊόν» που παράγεται μέσω κοινωνικών πρακτικών και σχέσεων, όσο και παράγοντας διαμόρφωσης και καθορισμού της κοινωνικής δράσης και των σχέσεων. Ως εκ τούτου, ο χώρος διαπραγματεύεται και επεξεργάζεται διαρκώς και καθίσταται ως διακύβευμα για τους διάφορους κοινωνικούς φορείς.

Συμπερασματικά, οι δημόσιοι χώροι και τα αστικά πάρκα αποτελούν βασικά στοιχεία της εικόνας και της ταυτότητας μιας πόλης. Ενώ οι αρχές μπορεί να επιδιώκουν τη διαμόρφωση και την αναζωογόνηση αυτών των χώρων, είναι σημαντικό να διατηρηθεί η ευελιξία και η προσαρμοστικότητά τους και να αναγνωριστεί ο ρόλος που διαδραματίζουν στον καθορισμό των κοινωνικών πρακτικών και σχέσεων που λαμβάνουν χώρα σε αυτούς. Υιοθετώντας μια προσέγγιση κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τις πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ των δημόσιων χώρων και των κοινωνικών πρακτικών και τελικά να δημιουργήσουμε πιο περιεκτικά και δυναμικά αστικά περιβάλλοντα.

3.2 Διαχωρισμός του χώρου

Η κατηγοριοποίηση του δημόσιου χώρου έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές και επιστήμονες, οι οποίοι έχουν προτείνει τυπολογίες με βάση διάφορες πτυχές του χώρου, όπως είναι ο λειτουργικός και ο εμπειρικός διαχωρισμός. Το παρόν κεφάλαιο της εργασίας επικεντρώνεται στον λειτουργικό διαχωρισμό του δημόσιου χώρου, ο οποίος κατηγοριοποιεί τους χώρους με βάση τα χωρικά χαρακτηριστικά τους και όχι τα ποιοτικά, αν και η έννοια του χώρου και δη του δημόσιου δεν μπορεί να θεωρηθεί ουδέτερη και να αντιμετωπιστεί ως απλός τόπος.

3.2.1 Λειτουργικός διαχωρισμός

Ένας τύπος λειτουργικού διαχωρισμού είναι οι κλειστοί δημόσιοι χώροι, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από έλλειψη εξωτερικών ή ημιεξωτερικών σημείων. Οι κλειστοί δημόσιοι χώροι μπορούν να κατηγοριοποιηθούν περαιτέρω σε δημόσιους χώρους που συνδέονται με συγκεκριμένες λειτουργίες, όπως μουσεία, αθλητικοί χώροι, πολιτισμικά κέντρα, βιομηχανικά και τεχνολογικά πάρκα, εκκλησίες-ναοί, πολυχώροι, εμπορικά κέντρα, κατασκηνώσεις, αρχαιολογικοί χώροι και βιβλιοθήκες. Μπορούν επίσης να κατηγοριοποιηθούν ως δημόσιοι χώροι σε υποδομές μεταφορών, όπως οι σταθμοί του μετρό

και οι κλειστοί χώροι στάθμευσης. Είναι χώροι λοιπόν, που χρησιμοποιούνται για διάφορους σκοπούς (Αργυρακούλη, 2015).

Ο δεύτερος τύπος λειτουργικού διαχωρισμού είναι οι υπαίθριοι δημόσιοι χώροι, οι οποίοι είναι ανοιχτοί χώροι ελεύθερης πρόσβασης. Η φύση αυτών των χώρων οδηγεί στην άμεση σύνδεσή τους με τις καιρικές συνθήκες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, με τη διάρκεια της ημέρας. Παραδείγματα υπαίθριων δημόσιων χώρων είναι οι δρόμοι, τα πεζοδρόμια, οι πεζόδρομοι, οι υπαίθριες αγορές, οι χώροι πρασίνου, τα πάρκα, οι υπαίθριοι χώροι άθλησης, οι πλατείες και οι παιδικές χαρές. Οι υπαίθριοι δημόσιοι χώροι αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής της πόλης και συμβάλλουν στην ποιότητα του περιβάλλοντος. Μπορούν να κατηγοριοποιηθούν περαιτέρω σε αστικούς δημόσιους υπαίθριους χώρους, όπως δρόμοι, πλατείες, πεζοδρόμια, πεζόδρομοι, νησίδες και κοινόχρηστα καλντερίμια. Οι αστικοί δημόσιοι χώροι πρασίνου περιλαμβάνουν κήπους, πάρκα, παιδικές χαρές, βοτανικούς-ζωολογικούς κήπους και υπαίθριες εκθέσεις. Οι δημόσιοι χώροι που συνδέονται με συγκεκριμένες λειτουργίες περιλαμβάνουν υπαίθριους αθλητικούς χώρους, υπαίθριους χώρους στάθμευσης και υπαίθριους αρχαιολογικούς χώρους. Οι δημόσιοι χώροι που συνδέονται με έργα υποδομής περιλαμβάνουν αυτοκινητόδρομους, αεροδρόμια και σιδηροδρομικές γραμμές. Οι δημόσιοι χώροι που έρχονται σε επαφή με το υδάτινο στοιχείο περιλαμβάνουν παραλίες, ποτάμια, ρέματα, λίμνες, προκυμαίες, μαρίνες και επιβατικούς λιμένες. Οι περιαστικοί δημόσιοι χώροι πρασίνου περιλαμβάνουν δάση, βουνά, λιβάδια, γεωργικές εκτάσεις και βραχώδη τοπία. Οι ημι-ιδιωτικοί χώροι περιλαμβάνουν κατώφλια και σχολικές αυλές, ενώ οι ημι-υπαίθριοι δημόσιοι χώροι περιλαμβάνουν γκαλερί, στεγασμένους υπαίθριους χώρους και εμπορικά κέντρα (Αργυρακούλη, 2015: 24-25).

Ο λειτουργικός διαχωρισμός του δημόσιου χώρου βοηθά τους πολυεοδόμους και τους σχεδιαστές να δημιουργήσουν μια ισορροπημένη σχέση μεταξύ φυσικών και ανθρωπογενών στοιχείων του αστικού περιβάλλοντος. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο διαχωρισμός των δημόσιων χώρων δεν πρέπει να θέτει σε κίνδυνο την ευελιξία και την προσαρμοστικότητά τους ώστε να ανταποκρίνονται στις μεταβαλλόμενες ανάγκες και απαιτήσεις των κατοίκων της πόλης.

3.3 Ανοικτοί αστικοί χώροι

Οι ανοικτοί αστικοί χώροι διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην προώθηση της κοινοτικής ανάπτυξης και της ευημερίας, μιας και είναι ανοικτές και προσβάσιμες από το κοινό περιοχές (Carr et al., 1992). Ωστόσο, ορισμένοι μελετητές των κοινωνικών επιστημών έχουν επικρίνει την τάση προς την ιδιωτικοποίηση και τη διαχείριση των ανοιχτών χώρων από εταιρείες, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για δημόσιους χώρους, ελεύθερους στη χρήση, χωρίς αποκλεισμούς και διακρίσεις. Ο όρος «δημόσιος», θα πρέπει να αναφέρεται μόνο σε χώρους συνάντησης που είναι ανοικτοί και προσβάσιμοι σε όλους/όλες/όλα, όπως είναι οι δρόμοι, οι πλατείες και τα πάρκα (Lofland, 1998 · Madanipour, 2003). Τέτοιοι καθημερινοί χώροι, κατά τους κοινωνικούς επιστήμονες, ενθαρρύνουν τη συνύπαρξη και τον διάλογο μεταξύ ανθρώπων από διάφορα κοινωνικά στρώματα (Amin, 2002 · Low et al., 2009).

Τα οφέλη της παραμονής σε εξωτερικούς χώρους έχουν αναγνωριστεί ευρέως, με έρευνες να δείχνουν ότι ο χρόνος που αφιερώνεται σε εξωτερικό περιβάλλον μπορεί να έχει σημαντικά ψυχολογικά, γνωστικά, κοινωνικά και πνευματικά οφέλη (Irvine & Warber, 2002). Επιπλέον, η παρουσία ανοικτών αστικών χώρων, όπως πάρκα και πλατείες, έχει συνδεθεί με μείωση της εγκληματικής δραστηριότητας, της εχθρότητας και της βίαιης συμπεριφοράς (Aldridge & Sempik, 2002). Επιπλέον, έχει διαπιστωθεί ότι η παρουσία πρασίνου σε δημόσιους χώρους ενθαρρύνει τη χρήση τους και προάγει την κοινωνική αλληλεπίδραση, συμβάλλοντας στην κοινωνική συνοχή (Coley et al., 1997).

Στο πλαίσιο αυτό, είναι σημαντικό να εξετάσουμε διάφορα παραδείγματα ανοικτών αστικών χώρων, όπως πλατείες, παιδικές χαρές και αστικά πάρκα. Οι πλατείες αποτελούσαν σημαντικούς χώρους συγκέντρωσης από την αρχαιότητα, εξυπηρετώντας τόσο τα κέντρα των πόλεων όσο και τις γειτονιές. Είναι συνήθως επίπεδες, σκληρές επιφάνειες, μερικές φορές καλυμμένες με βλάστηση. Χρησιμοποιούνται από μεγάλο αριθμό ανθρώπων για καθημερινές συγκεντρώσεις και διάφορες εκδηλώσεις (Μπελαβίλας, 2009). Οι παιδικές χαρές αποτελούν, επίσης, ζωτικό μέρος των γειτονιών και βρίσκονται συνήθως κοντά σε σχολεία ή πάρκα. Είναι ελεύθεροι, κοινόχρηστοι χώροι ειδικά σχεδιασμένοι για τη συνάντηση και την ψυχαγωγία των μικρών παιδιών και των εφήβων, αλλά χρησιμεύουν και ως χώροι συνάντησης για ενήλικες, κυρίως συνοδούς των πρώτων. Στην Ελλάδα, οι περισσότερες

παιδικές χαρές είναι εξοπλισμένες με ειδικές κατασκευές σχεδιασμένες να προωθούν το δομημένο παιχνίδι.

Συμπερασματικά, οι ανοιχτοί αστικοί χώροι είναι απαραίτητοι για την προώθηση της κοινοτικής ανάπτυξης, της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της ευημερίας. Τα παραδείγματα των πλατειών, των παιδικών χαρών και των αστικών πάρκων καταδεικνύουν τη σημασία του σχεδιασμού των δημόσιων χώρων, για την ενθάρρυνση της χρήσης τους και την υποστήριξη της αίσθησης της κοινότητας.

3.3.1 Αστικά πάρκα

Τα αστικά πάρκα αποτελούν επίσης αναπόσπαστο μέρος του ανθρώπινου πολιτισμού, εξυπηρετώντας μεταξύ άλλων πολιτισμικούς, πολιτικούς και οικονομικούς σκοπούς. Σήμερα, τα αστικά πάρκα μπορούν να ταξινομηθούν σε διάφορες κατηγορίες με βάση τα χαρακτηριστικά τους, όπως η απόστασή τους από τις κατοικημένες περιοχές, το μέγεθός τους και η σημασία τους για την πόλη (Lofland, 1998). Ένας τρόπος κατηγοριοποίησής τους είναι με βάση την ακτίνα εξυπηρέτησής τους, η οποία διακρίνει τα μεγάλα πάρκα της πόλης, προσβάσιμα με μεταφορικά μέσα, όπως το πάρκο Τρίτση στην Αθήνα, από τα μικρά πάρκα της γειτονιάς που μπορούν να προσεγγιστούν με τα πόδια (Αργυρακούλη, 2015). Τα πάρκα αυτά κατηγοριοποιούνται επίσης με βάση τη θέση τους και τη συμμετοχή τους στο αστικό πράσινο, όπως εθνικά πάρκα, πάρκα ειδικού σκοπού, αστικά πάρκα, πάρκα γειτονιάς και πάρκα τσέπης.

Η ψυχική, συναισθηματική και σωματική ευημερία των κατοίκων των πόλεων και των κοινοτήτων τους είναι οι κύριοι λόγοι για τους οποίους τα αστικά πάρκα έχουν προτεραιότητα (Irvine & Warber, 2002). Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας, τα αστικά πάρκα έχουν αναγνωριστεί ότι διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην ανάπτυξη των πόλεων και των γειτονιών τους. Θεωρούνται ουδέτεροι τόποι συνάντησης των ανθρώπων, συμβάλλοντας στην ενίσχυση των κοινοτήτων (Maas et al., 2009). Σύμφωνα με τον Volker και τους συνεργάτες του (2007), οι άνθρωποι χρειάζονται χώρους όπου μπορούν να συναντηθούν για να κάνουν φίλους και να δημιουργήσουν κοινότητες. Η κοινωνική συνοχή, η οποία μετράται από τον βαθμό στον οποίο οι άνθρωποι συνεργάζονται μεταξύ τους και έχουν την αίσθηση

ότι ανήκουν σε μια συνεκτική ομάδα που μοιράζεται κοινούς στόχους, είναι κρίσιμη για την ευημερία ενός τόπου (Beckley, 1995).

Τα αστικά πάρκα και άλλοι δημόσιοι χώροι συνάντησης έχουν τη δυνατότητα να είναι σημαντικοί επειδή παρέχουν πολλές ευκαιρίες σε ανθρώπους διαφορετικών κοινωνικοοικονομικών και εθνοτικών ομάδων να επικοινωνούν μεταξύ τους και να κατανοούν καλύτερα ο ένας τον άλλον (Lofland, 1998 · Fainstein, 2005). Με τα αυξανόμενα ποσοστά μετανάστευσης λόγω της παγκοσμιοποίησης, η διατήρηση των κοινωνικών δεσμών είναι ζωτικής σημασίας για την αίσθηση του ανήκειν και τη θετική συμβολή στην κοινωνία (Putnam, 2000). Οι άνθρωποι τείνουν να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους περισσότερο σε δημόσιους χώρους, όπως πάρκα, σχολεία και άλλους χώρους συνάντησης της κοινότητας (Kuo et al., 1998 · Volker et al., 2007), οπότε η ύπαρξη τέτοιων χώρων στις γειτονιές των μεγάλων πόλεων αυξάνει την πιθανότητα τα άτομα να γνωρίσουν νέους ανθρώπους και να ενταχθούν σε προϋπάρχουσες κοινότητες και να ενισχύσουν τόσο τα ατομικά όσο και τα κοινοτικά αισθήματα ταυτότητας.

Ως εκ τούτου, η διατήρηση και η ενίσχυση των αστικών πάρκων και των ανοικτών δημόσιων χώρων είναι ζωτικής σημασίας για τις σύγχρονες, οι οποίες απαιτούν κοινωνική αλληλεπίδραση με όλα τα οφέλη που αυτή μπορεί να έχει για τη συνέχεια των ανθρώπινων κοινωνιών. Τα αστικά πάρκα χρησιμεύουν ως μέσο για την προσέγγιση των ανθρώπων και τη δημιουργία ισχυρών κοινοτήτων, τη βελτίωση της κοινωνικής συνοχής και την προώθηση της αίσθησης του «ανήκειν» μεταξύ των κατοίκων των πόλεων. Ως εκ τούτου, τα αστικά πάρκα θα πρέπει να έχουν προτεραιότητα στον αστικό σχεδιασμό και την αστική ανάπτυξη, ώστε να διασφαλιστεί ότι θα συνεχίσουν να διαδραματίζουν τον ζωτικό τους ρόλο στην ενίσχυση της κοινοτικής συνοχής.

3.4 Αξία και σημασία των δημόσιων χώρων

Ακούμε συχνά ανθρώπους να επαναλαμβάνουν την περίφημη φράση του Αριστοτέλη «Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του κοινωνικό ζώο», δηλώνοντας πως τα ανθρώπινα όντα είναι ανίκανα να βρίσκονται σε απομόνωση και έχουν ανάγκη την κοινωνική συναναστροφή. Η Arendt (1958: 22) υποστηρίζει ότι «καμία ανθρώπινη ζωή, ούτε καν η ζωή του ερημίτη στην ερημιά της φύσης, δεν είναι δυνατή χωρίς έναν κόσμο που μαρτυρά άμεσα ή έμμεσα την

παρουσία άλλων ανθρώπων». Αυτή η ανάγκη για κοινωνική αλληλεπίδραση απαιτεί έναν τόπο, και αυτό θέτει τη βασική ανάγκη για δημόσιους χώρους.

Οι δημόσιοι χώροι παρέχουν μια πλατφόρμα ή ένα χώρο στον οποίο οι άνθρωποι μπορούν να έρθουν σε επαφή με τον έξω κόσμο και να βιώσουν την ευκαιρία να βρεθούν μαζί με άλλους, να δουν και να ακούσουν άλλους, γεγονός που τους δίνει ερεθίσματα. Είναι ένας χώρος που δίνει στους ανθρώπους την ευκαιρία να δουν κάτι καινούργιο, να νιώσουν διαφορετικά, να μάθουν και να εμπνευστούν (Irvine & Warber, 2002). Ο δημόσιος χώρος μπορεί να γίνει αντιληπτός όχι μόνο ως τόπος αλλά και ως εμπειρία.

Οι δημόσιοι χώροι διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην κοινωνική ανάπτυξη των ανθρώπων σε διάφορα επίπεδα, από τα μικρά πάρκα της γειτονιάς μέχρι τις μεγάλες πλατείες στο κέντρο της πόλης. Είναι χώροι μεγάλης αξίας, όπου άνθρωποι με διαφορετικό υπόβαθρο συναντιούνται και παίρνουν νέες ιδέες ακόμη και μόνο ως θεατές. Ο Gehl (1987:17) σημειώνει ότι «...το να βρίσκεσαι ανάμεσα σε άλλους, να βλέπεις και να ακούς άλλους, να δέχεσαι ερεθίσματα από άλλους, συνεπάγεται θετικές εμπειρίες, εναλλακτικές του να είσαι μόνος. Δεν είσαι απαραίτητα με ένα συγκεκριμένο άτομο, αλλά είσαι, παρ' όλα αυτά, με άλλους».

Ταυτόχρονα, οι δημόσιοι χώροι είναι χώροι που επιτρέπουν στον «δια-πολιτισμό» να αναπτυχθεί. Μπορούν να θεωρηθούν ως πολύτιμοι για την κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη μιας κοινωνίας, καθώς δίνουν την ευκαιρία σε ανθρώπους διαφορετικών πολιτισμών, καταβολών και φυλών, οι οποίοι έχουν διαφορετικό τρόπο ντυσίματος, έθιμα, πεποιθήσεις, ιδεολογία και συμπεριφορές και μιλούν διαφορετικές γλώσσες, να συναντηθούν, να κάνουν ορατά τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά και ταυτόχρονα να έρθουν σε επαφή με νέους πολιτισμούς, που τους είναι άγνωστοι (Zukin, 1995). Για πολλούς μελετητές, οι άνθρωποι μπορούν να μοιραστούν και να βιώσουν αυτές τις πολιτισμικές πρακτικές, στην ολότητά τους, μόνο στον δημόσιο χώρο, στα πλαίσια του οποίου διαμορφώνεται ένα σημείο τομής, όπου είναι δυνατόν να αναδειχθεί η πολιτισμική ετερότητα και να διευρυνθεί ο ορίζοντας των πολιτισμικών και κοινωνικών δυνατοτήτων, όπως ακριβώς γίνεται με τον κόσμο της τέχνης, της μουσικής ή και της γαστρονομίας. «Οι δημόσιοι χώροι είναι ο πρωταρχικός τόπος του δημόσιου πολιτισμού - είναι ένα παράθυρο στην ψυχή της πόλης» (Zukin, 1995: 259).

Η πολιτισμική αξία είναι επίσης, ο κύριος μοχλός της οικονομικής αξίας των πόλεων. Οι «καλοί» δημόσιοι χώροι είναι εξαιρετικά σημαντικοί για την οικονομική ανάπτυξη των

πόλεων. Είναι σημαντικοί τόσο για τους ανθρώπους που χρησιμοποιούν τους χώρους αυτούς σε καθημερινή βάση όσο και για τους τουρίστες και τους μετακινούμενους που περνούν από εκεί. Αυτοί οι χώροι είναι οι πρωταρχικές τοποθεσίες όπου οι τουρίστες μπορούν να βιώσουν την πραγματική αίσθηση και τον πολιτισμό της νέας πόλης. Οι δημόσιοι χώροι «ως τόπος και θέαμα», ως τόπος συνάντησης και κοινωνικό περιβάλλον, μάς επιτρέπουν να εννοιολογήσουμε και να αναπαραστήσουμε την πόλη - να δημιουργήσουμε μια ιδεολογία της δεκτικότητάς της στους ξένους, της ανοχής της διαφορετικότητας και των ευκαιριών εισόδου σε μια πλήρως κοινωνικοποιημένη ζωή, τόσο αστική όσο και εμπορική» (Zukin, 1995: 260).

Οι δημόσιοι χώροι δεν παίζουν μόνο ζωτικό ρόλο στην πολιτισμική και οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής, αλλά είναι επίσης σημαντικοί για την προσωπική ανάπτυξη του ατόμου. Βοηθούν στην ανάπτυξη των προσωπικών ιδανικών και αξιών ενός συγκεκριμένου ατόμου και στην πραγμάτωση του χαρακτήρα και των πεποιθήσεών του (Αργυρακούλη, 2015). Η συμμετοχή του ατόμου στον ευρύτερο αστικό πολιτισμό δημιουργεί την ευκαιρία για τον προσωπικό του προβληματισμό και επιβεβαιώνει τη μοναδικότητα της προσωπικότητάς του στην κοινωνία. Όπως οι ενήλικες δεν μπορούν να ζήσουν χωρίς κοινωνική αλληλεπίδραση, έτσι και η προσωπικότητα των παιδιών δεν μπορεί να αναπτυχθεί χωρίς να εκτεθεί στο κοινωνικό περιβάλλον (Tonucci, 2005). Οι δημόσιοι χώροι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών. Για παράδειγμα, σε ένα δημόσιο πάρκο, τα παιδιά μαθαίνουν να μοιράζονται και να παίζουν. Οι ανθρώπινες αξίες ενσωματώνονται στα παιδιά μόνο με την εμπειρία και την παρατήρηση σε δημόσιους χώρους.

Έτσι, οι δημόσιοι χώροι είναι εξαιρετικά πολύτιμοι για την κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη μιας πόλης και των ατόμων της.

3.5 Αστικός σχεδιασμός, δημόσιοι χώροι και η συμβολή τους στην κοινωνική συνοχή

Οι δημόσιοι χώροι διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην κοινωνική ζωή και η παρουσία τους είναι απαραίτητη για τη διατήρηση μιας κοινωνίας σε αρμονία. Όσο η αστικοποίηση συνεχίζει να αυξάνεται, ο αστικός σχεδιασμός γίνεται ακόμα πιο σημαντικός, για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που προωθεί την κοινωνική συνοχή (Sennett, 1977 · Cattell et al., 2006). Ο αστικός σχεδιασμός αποτελεί αντικείμενο έντονης συζήτησης από τη δεκαετία

του 1980, ιδίως σε ό,τι αφορά τη συναισθηματική σύνδεση, που μπορεί να υπάρχει, μεταξύ των ανθρώπων και των δημόσιων χώρων (Sennett, 1977 ·Knack,1984 ·Rowley, 1994). Υπάρχει η αντίληψη πως για να κατανοήσει κανείς πλήρως την ποιότητα ενός χώρου πρέπει πρώτα να εξετάσει πώς αισθάνονται οι χρήστες του χώρου αυτού. Ο διεπιστημονικός χαρακτήρας του αστικού σχεδιασμού δίνει εξίσου μεγάλη έμφαση στις διαδικασίες που εμπλέκονται με αυτόν, αλλά και στα αποτελέσματα. Στο παρελθόν, συνδεόταν κυρίως με έργα μεγάλης κλίμακας και προσεγγίσεις από «πάνω προς τα κάτω», πλέον είναι ευρέως αποδεκτό ότι ο αστικός σχεδιασμός είναι περισσότερο μια διαδικασία παρά ένα αποτέλεσμα (Shibley, 1982). Σημαντικό, όμως, κρίνεται να εξεταστεί το ποιους/ποιες/ποια αφορά αυτή προσέγγιση. Υποστηρίζεται πως η πρωταρχική εστίαση του αστικού σχεδιασμού είναι η λήψη αποφάσεων στην οποία θα πρέπει να εμπλέκονται όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, τόσο δηλαδή επιστημονικές ομάδες, όπως οι πολεοδόμοι, όσο κυρίως και οι ίδιοι οι χρήστες των δημόσιων χώρων (Carmona, 2014). Σε μια περίπτωση που παραχωρείται η «εξουσία» σε τοπικές ομάδες τότε οι χρήστες είναι αυτοί/ αυτές/αυτά που αναλαμβάνουν τη διαμόρφωση και τη διαχείριση μιας περιοχής, μέσα από συλλογικές διαδικασίες, όπως για παράδειγμα το αυτοδιαχειριζόμενο πάρκο Ναυαρίνου στην περιοχή των Εξαρχείων, στην Αθήνα. Αν και οι δημόσιοι χώροι μπορεί να θεωρούνται χρήσιμοι και απαραίτητοι για την ενδυνάμωση της κοινωνικής και κοινοτικής αλληλεγγύης και συνοχής, γίνεται αντιληπτό πως ο σχεδιασμός τους μπορεί είτε να ενθαρρύνει είτε να αποθαρρύνει τον στόχο αυτό.

Ο δημόσιος χώρος λογίζεται και αντιμετωπίζεται συχνά, ως ένα ουδέτερο έδαφος, προσβάσιμο από όλα τα μέλη της κοινότητας και ανοιχτό στη χρήση από όλους/ όλες/όλα. Στην πραγματικότητα, αυτό που παρατηρείται είναι πως η πρόσβαση και η χρήση μπορεί να είναι περιορισμένη για ορισμένες ομάδες ανθρώπων. Για παράδειγμα, υπάρχουν αστικές περιοχές που έχουν υιοθετήσει την προσέγγιση της «επιχειρηματικής πόλης» στην αστική ανάπτυξη, η οποία αφορά κατά κύριο λόγο την ιδιωτικοποίηση και τον έλεγχο των δημόσιων χώρων στο όνομα της ανάπτυξης, της βιωσιμότητας, της ασφάλειας και της αισθητικής (Varna & Tiesdell, 2010). Αυτή η τάση αποτελεί συνθήκη αποκλεισμού, αφού οδηγεί στην απώλεια της προσβασιμότητας και της χρήσης από το ευρύ κοινό, υπονομεύοντας τελικά και τον ρόλο του στη διαμόρφωση της αστικής κουλτούρας της περιοχής και κυρίως το δικαίωμα του σε ένα δημόσιο αγαθό, το δικαίωμα του στην «πόλη».

Για μια κοινωνία, στην οποία τα μέλη της ζουν αρμονικά και μοιράζονται ισότιμα τα δημόσια κοινά αγαθά, όπως θεωρείται ο δημόσιος χώρος, στοχεύοντας στην κοινωνική και

κοινοτική συνοχή, είναι σημαντικό ο αστικός σχεδιασμός να ακολουθεί τις ανάγκες των ατόμων και της κοινότητας και να αντιμετωπίζει τις προκλήσεις της εκάστοτε εποχής. Για παράδειγμα, οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού, έχουν οδηγήσει σε σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική και πολιτισμική ποικιλομορφία, με αποτέλεσμα την εμφάνιση κοινωνικών διαιρέσεων, αισθημάτων εχθρότητας και αστάθειας (Jenson, 2002). Η πολιτισμική, εθνοτική και σεξουαλική ταυτότητα των χρηστών μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές αντιλήψεις και νοηματοδοτήσεις του δημόσιου χώρου (Λουκαΐτου-Σιδέρη, 1995). Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να κατανοηθεί η ποικιλομορφία των ομάδων χρηστών και να ενσωματωθούν οι ανάγκες και οι προτιμήσεις τους στη διαδικασία σχεδιασμού, ώστε να διασφαλιστεί το «δικαίωμα στην πόλη», χωρίς αποκλεισμούς. Προκρίνεται λοιπόν, ο συμμετοχικός σχεδιασμός των δημόσιων χώρων με τη συνεργασία των υπεύθυνων για τον αστικό σχεδιασμό και των χρηστών.

Ένα καίριο στοιχείο για τη συνθήκη αυτή, είναι οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής και οι αξιωματούχοι των πόλεων να αναγνωρίσουν τη σημασία των δημόσιων χώρων, να αφουγκραστούν τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες των ομάδων χρηστών και κυρίως το δικαίωμα των πολιτών να ανήκουν οι πόλεις και οι χώροι αυτών στους ίδιους/ίδιες (Λουκαΐτου-Σιδέρη, 1995). Η αναγνώριση αυτή θα μπορούσε να οδηγήσει κατ' επέκταση, στην ενίσχυση της έννοιας της συνύπαρξης και της κοινωνικής συνοχής. Οι σχεδιαστές, οι διαχειριστές και οι χρήστες ενός συγκεκριμένου χώρου, καθώς και το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο υπάρχει αυτός, τον διαμορφώνουν και ενεργούν ως συνειδητοί παράγοντες στη διαδικασία του αστικού σχεδιασμού. Προκρίνεται λοιπόν, η σκέψη πως ο σύγχρονος αστικός σχεδιασμός οφείλει να είναι ανοικτός και να στοχεύει στην άμβλυνση των διαχωρισμών και αποκλεισμών (Λουκαΐτου-Σιδέρη, 1995).

Σημαντικό βέβαια, είναι να σημειωθεί πως δυναμώνουν οι φωνές που υποστηρίζουν πως ο αστικός σχεδιασμός έχει πολιτικοποιηθεί και αμφισβητείται, όλο και περισσότερο, ως πρακτική εγείροντας πολλές ανησυχίες. Το ερώτημα που προκύπτει, είναι το κατά πόσο μπορεί να θεωρηθεί ως ένα ουδέτερο εργαλείο για την ανάπτυξη των πόλεων και των δημόσιων χώρων και την προώθηση της κοινωνικής/ κοινοτικής ειρήνης.

Είναι σαφές πως, αν ο σχεδιασμός των πόλεων και των χώρων της, χρησιμοποιηθεί για την ευημερία της κοινωνίας/κοινότητας και εξασφαλιστεί η διαδικασία διαμόρφωσης αυτών «από τα κάτω» και για τους «κάτω», τότε ο μηχανισμός του αστικού σχεδιασμού μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ενδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών των ομάδων

χρήσης σε διάφορες κλίμακες, από τα εθνικά χωροταξικά πλαίσια ως τον περιφερειακό, τον αστικό σχεδιασμό, τον σχεδιασμό της γειτονιάς και των δημόσιων χώρων αυτής (Kearns & Forrest, 2000 ·UN-Habitat, 2011).

3.6 Η ελληνική νομοθεσία και πραγματικότητα για τους ανοιχτούς αστικούς χώρους και το αστικό πράσινο

Στην Ελλάδα η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας είναι υπεύθυνη για την πλειονότητα των αποφάσεων που έχουν ληφθεί για το αστικό πράσινο και τον δημόσιο χώρο στην πρόσφατη ιστορία. Ο νόμος για τους Δημόσιους Χώρους της Αθήνας, ο οποίος ψηφίστηκε σε νόμο το 1985, επέβαλλε την κατασκευή υπερτοπικών πόλων, οι οποίοι είναι ουσιαστικά ζώνες που είναι προσανατολισμένες σε πολιτισμικές, αθλητικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα έξω.

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, το επιθυμητό μέγεθος ελεύθερων χώρων ανά κάτοικο ορίζεται σε 8 τετραγωνικά μέτρα. Επιθυμητό είναι αυτό που κατανέμεται σε νησίδες πρασίνου πλατείες παιδικές χαρές πάρκα και πάρκα πόλης, τα οποία να κατανέμονται με τέτοιο τρόπο στον αστικό ιστό, ώστε να είναι άμεσα προσβάσιμα. Το επιθυμητό ποσοστό ελευθέρων χώρων που αντιστοιχεί ανά κάτοικο στην Ελλάδα είναι σχετικά χαμηλό σε σχέση με αυτό που ισχύει σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Μπελαβίλας, Βαταβάλη, 2009).

Ο επόμενος πίνακας παρουσιάζει αναλυτικά τις επιθυμητές επιφάνειες ελεύθερων χώρων ανά κάτοικο και το βιώσιμο μέγεθος των ελεύθερων χώρων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.

	ΣΗΜΑΣΙΑ-ΡΟΛΟΣ	ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ ΑΝΑ ΚΑΤΟΙΚΟ (τ.μ/ κάτοικο)		ΑΚΤΙΝΑ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΗΣ (μ.)	ΒΙΩΣΙΜΟ ΜΕΓΕΘΟΣ (μ.)
		Πολεοδομική ενότητα	Πόλη		
Νησίδες πρασίνου	«ανοίγματα» στον αστικό ιστό	0,2		800	100-1000
Πλατείες	Κυρίως	0,5		800	1000-5000

	χώροι κοινωνικής επαφής και αναψυχής				
Παιδικές χαρές		0,25			100- 1000
Πάρκο	Μη αναγκαστικός χώρος πρασίνου, χώρος δραστηριοτήτων		1,5	1500	5000-15.000
Πάρκο πόλης	Περιοχή που λειτουργεί ως «κενό» στο αστικό περιβάλλον		5,5	πόλης	>15.000
Σύνολο		8,0			

Ανακτήθηκε από https://www.contentarchive.wwf.gr/images/pdfs/Odigos_AstikoPrasino.pdf

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα πραγματικά στοιχεία για την αντιστοιχία των ελεύθερων χώρων ανά κάτοικο στην Ελλάδα υπολείπονται κατά πολύ των θεσμοθετημένων επιθυμητών προτύπων της ελληνικής νομοθεσίας. Σύμφωνα με τα αρχεία του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων του 1994, η Αθήνα έχει πραγματικό μέγεθος 2,55 τετραγωνικά μέτρα ανά κάτοικο, ενώ η Θεσσαλονίκη 2,73 τετραγωνικά μέτρα ελεύθερου αστικού χώρου. Ωστόσο, από το 1994 και μετά, τα ποσοστά αυτά φαίνεται να έχουν μειωθεί, καθώς οι πόλεις δεν προσέθεσαν ανοιχτούς ελεύθερους αστικούς χώρους, όπως πάρκα, αλλά αντίθετα έχτισαν ένα σημαντικό μέρος των ελεύθερων χώρων και ο πληθυσμός αυξήθηκε (Μπελαβίλας, Βαταβάλη, 2009).

Το έτος 2008 ο δήμος Αθηναίων δημοσίευσε ότι τα ποσοστά πρασίνου ανά κάτοικο ανέρχονται σε 6,84 τετραγωνικά μέτρα ανά κάτοικο. Ωστόσο, σύμφωνα με έρευνα του Εργαστηρίου Αστικού Περιβάλλοντος του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου το 2009, το μέγεθος αυτό δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα για τα περισσότερα δημοτικά διαμερίσματα της Αθήνας. Για παράδειγμα, η έρευνα έδειξε ότι το ποσοστό των λειτουργικών ανοιχτών χώρων πρασίνου που διαθέτουν οι κάτοικοι του 4ου δημοτικού

διαμερίσματος του δήμου Αθηναίων (Σεπόλια-Κολωνός) ανέρχεται σε περίπου 1,68 τετραγωνικά μέτρα ανά κάτοικο (Μπελαβίλας, Βαταβάλη, 2009).

Το άρθρο 24 κατοχυρώνει το δικαίωμα να ευημερεί κανείς σε μια ατμόσφαιρα απαλλαγμένη από τη ρύπανση και άλλους περιβαλλοντικούς κινδύνους ως εγγενές στοιχείο των συνταγματικών δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται σε κάθε άτομο. Το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στο περιβάλλον είναι επαρκώς εκτεταμένο ώστε να καλύπτει τους κοινόχρηστους χώρους πρασίνου των μητροπολιτικών και περιαστικών περιοχών, πέραν οποιουδήποτε άλλου στοιχείου που, με την πάροδο του χρόνου, δημιουργεί τον «ζωτικό χώρο» του ανθρώπου με την πιο ολοκληρωμένη του έννοια. Το δικαίωμα του ανθρώπου να ζει και να αναπτύσσεται σε έναν υγιή και βιώσιμο χώρο, καθώς και το δικαίωμα "να απολαμβάνει περιβαλλοντικά αγαθά", στα οποία περιλαμβάνονται και οι χώροι πρασίνου, απορρέει από τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αξία της προσωπικότητας του ανθρώπου (ΣτΕ 810-1/1977, 3047/1980, ΑΠ 630/1968, ΠΠραθ. 3872/2006, 2785/2003, 77/2000, ν 471/1996).

Τα άρθρα 57 και 970 του ελληνικού Αστικού Κώδικα προβλέπουν ότι κάθε επαχθής επέμβαση ή δραστηριότητα που παρεμβαίνει στην κοινή χρήση και απόλαυση του αστικού πρασίνου συνιστά προσβολή του δικαιώματος του ατόμου στη ζωή (ΑΠ 684/1973, 286/1987, 1308/1988, ΕφΑθ 3552/1992, 2129/1994, ΕφΘεσ 1057/1990, ΕφΠιρ 1291/1996).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΩΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Εισαγωγή

Στο τέταρτο κεφάλαιο επιχειρείται να προσεγγιστεί και να διερευνηθεί η έννοια του δημόσιου χώρου ως βιωμένη εμπειρία. Εμβαθύνει στην αντιληπτική εμπειρία των δημόσιων χώρων και εξετάζει το ρόλο της φαινομενολογίας στην κατανόηση και ερμηνεία αυτών. Το κεφάλαιο διερευνά περαιτέρω τον κοινωνικό χαρακτήρα του δημόσιου χώρου, δίνοντας έμφαση στο ρόλο του ως χώρου κοινωνικής αλληλεπίδρασης και συλλογικών εμπειριών. Επιπλέον, υπογραμμίζει τη δυνατότητα του δημόσιου χώρου να μετουσιωθεί σε ένα ανοιχτό πεδίο μάθησης, όπου τα άτομα, με έμφαση στην πληθυσμιακή ομάδα των παιδιών, ως αστικοί χρήστες, μπορούν να συμμετάσχουν σε διάφορες μορφές άτυπης εκπαίδευσης και να χτίσουν τη γνώση μέσα από τα ερεθίσματα που προσφέρονται από τον εξωτερικό χώρο και την εμπειρία που αποκομίζει το άτομο από αυτόν. Εξετάζοντας τη βιωματική διάσταση του δημόσιου χώρου, το κεφάλαιο αυτό επιχειρεί να αναδείξει την πολύπλευρη φύση των χώρων αυτών και τη σημασία τους για τη διαμόρφωση της κοινωνικής δυναμικής αλλά και των προσωπικών εμπειριών.

4.1 Η αντιληπτική εμπειρία του δημόσιου χώρου

Το περιβάλλον στο οποίο ανήκουν τα άτομα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη ζωή και τις εμπειρίες τους. Ο τόπος, ως ερμηνεία του χώρου από τα άτομα, μπορεί να έχει κοινωνικές, πολιτισμικές, οικονομικές και ψυχολογικές ιδιότητες, οι οποίες συμβάλλουν στην πνευματική ανάπτυξη (Καραλής, 2013).

Η αρχιτεκτονική και ο δημόσιος χώρος έχουν σχεδιαστεί για να μεταφέρουν νόημα μέσω της εννοιολογικής οργάνωσης του χώρου. Αυτός ο σχεδιασμός συμβάλλει στη συνολική ανάπτυξη του ατόμου. Είναι ενδιαφέρον ότι μέσω των ερεθισμάτων που αντλούνται από τον χώρο μπορεί να συμβεί αυτή η εξέλιξη, λόγω της δυναμικής φύσης του τόπου. Η διαλεκτική οργάνωση των υλικών και εννοιολογικών στοιχείων στον χώρο διευκολύνει το άτομο να κατανοήσει τη σχέση του με τον περιβάλλοντα κόσμο (Τσουκαλά, 2012). Ως ενδιάμεσος

ιστός της υλικής και εννοιολογικής συνοχής της πόλης, ο δημόσιος χώρος της πόλης φέρει συλλογικές αξίες και ιδέες κοινής ιστορίας και δημιουργίας (Τερζόγλου, 2012). Οι ανοιχτοί δημόσιοι χώροι όπως οι πλατείες, οι δρόμοι και τα πάρκα έχουν μια ενδιάμεση λειτουργία προώθησης της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των πολιτών. Οι χώροι αυτοί είναι ιδιαίτερα σημαντικοί για τους νέους, οι οποίοι τους χρησιμοποιούν για να κοινωνικοποιηθούν και να αλληλεπιδράσουν με τους συνομηλίκους τους (Τερζόγλου, 2012).

Η ύπαρξη ελεύθερων δημόσιων χώρων, με βάση και την κοινωνική τους διάσταση, είναι ζωτικής σημασίας, καθώς είναι οι χώροι στους οποίους εγγράφονται ατομικές ιστορίες, οι οποίες εν συνεχεία ανάγονται σε συλλογική ιστορία (Μαυροματάκη, 2019). Η έννοια του κοινού-δημόσιου, που ενσαρκώνει ο δημόσιος χώρος, είναι ένα ουσιαστικό στοιχείο το οποίο ενθαρρύνει τη συλλογική και αυθόρμητη δράση και αλληλεπίδραση. Μέσω αυτής της κοινής αυθόρμητης δράσης και του υλικού περιβάλλοντος του δημόσιου χώρου, ο οποίος επικοινωνεί μηνύματα από το παρελθόν, τόσο μέσα από υλικά ίχνη όσο και από άυλες μνήμες, που έχουν πλαστεί συλλογικά, παρέχονται ερεθίσματα και δυνητικά μπορεί να παραχθεί και γνώση (Τερζόγλου, 2012).

Επιπλέον, ο δημόσιος χώρος, όπως αυτός της πλατείας, χαρακτηρίζεται από μια κοινωνικο-χωρική διαλεκτική, η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου. Έχει κοινωνικό και πολιτισμικό περιεχόμενο που εκφράζει συγκεκριμένες πολιτισμικές αξίες μοναδικές στο κοινωνικό περιβάλλον της πόλης, καθιστώντας την σημαντική πτυχή του συνολικού ιστού της πόλης. Για παράδειγμα, μια περιοχή μιας πόλης μπορεί να λειτουργήσει ως κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο εκφράζονται συγκεκριμένες πολιτισμικές αξίες και το οποίο μπορεί να συμβάλλει στη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας του ατόμου (Knox & Pinch, 2009).

Συνοπτικά, ο δημόσιος χώρος λειτουργεί ως καταλύτης, παρέχοντας ερεθίσματα στα άτομα να συμμετάσχουν στην κοινωνική/κοινοτική ζωή. Οι ανοιχτοί δημόσιοι χώροι όπως οι πλατείες, οι δρόμοι και τα πάρκα είναι μεσάζοντες για την κοινωνική αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτών. Η έννοια του «κοινού» μέσα στον δημόσιο χώρο απελευθερώνει τους ανθρώπους και ενθαρρύνει την αυθόρμητη και συλλογική δράση. Η κοινωνικο-χωρική διαλεκτική του δημόσιου χώρου συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου εκφράζοντας συγκεκριμένες πολιτισμικές αξίες που είναι μοναδικές στο κοινωνικό περιβάλλον της πόλης (Knox & Pinch, 2009 ·Τερζόγλου, 2012). Ένας τρόπος ερμηνείας της σχέσης μεταξύ ατόμου, βιωμένης εμπειρίας και χώρου είναι η μελέτη του χώρου

φαινομενολογικά, θεωρώντας τον ως αντιληπτική εμπειρία που διευκολύνει την «οικειοποίηση», συμβάλλει στη δημιουργία «ταυτότητας» και «μνήμης» (Τσουκαλά, 2006). Κατά τον Merleau-Ponty η «αντίληψη» δεν λογίζεται ως απλή αναπαραστασιακή ικανότητα του ατόμου να σχηματίζει μια αναπαράσταση του κόσμου ή μια νοητή εικόνα όσων υπάρχουν έξω από το ίδιο το άτομο, στον αποκαλούμενο «εξωτερικό κόσμο». Αντίθετα, ο Ponty θεωρεί πως μέσω της «αντίληψης» επιτυγχάνεται η σύνδεση μεταξύ ενσώματου υποκειμένου και «εξωτερικού κόσμου». Η εμπειρία, κατά την σκέψη του Ponty (2016), είναι αυτή η διαισθητική συνοχή που τα πράγματα έχουν για το άτομο, όταν αυτό έρχεται σε επαφή μαζί τους σε πραγματικές συνθήκες, και αποκτούν νόημα αντιληπτικά. Το «αντιληπτικά» δομείται στις σχέσεις που κάθε υποκείμενο αναπτύσσει με τον κόσμο και τα πράγματα γύρω του. Με το σώμα το άτομο αντιλαμβάνεται τον «εξωτερικό κόσμο» αλλά και εκφράζει τον ίδιο του τον εαυτό μέσα σε αυτόν.

4.2 Φαινομενολογία

Η φαινομενολογία είναι μια φιλοσοφική προσέγγιση που αναπτύχθηκε από τον Γερμανό φιλόσοφο Husserl στις αρχές του 20ού αιώνα. Ασχολείται με τη μελέτη των δομών της συνειδητής εμπειρίας και αντίληψης (Sokolowski, 2003). Υποστηρίζει ότι η αντίληψή μας για τον κόσμο δομείται από τις υποκειμενικές μας εμπειρίες και ότι ο τρόπος που βιώνουμε τον κόσμο δεν είναι απλώς μια αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας αλλά, ότι οι εμπειρίες και οι αντιλήψεις μας διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τον κόσμο (Βαλλιάνος, 2000). Η φαινομενολογία χρησιμοποιεί το σύνθημα «πίσω στα ίδια τα πράγματα» για να τονίσει τη σημασία της άμεσης εμπειρίας των πραγμάτων (Sokolowski, 2003). Δύο από τους πιο σημαντικούς υποστηρικτές της είναι ο Heidegger και ο Ponty. Ο Heidegger (2009) ισχυρίζεται ότι η ύπαρξη και ο κόσμος γίνονται κατανοητά μαζί, προτείνοντας μια σύνδεση μεταξύ εαυτού και περιβάλλοντος για τη δημιουργία ενός ενοποιημένου συνόλου.

Η θεωρία της φαινομενολογίας έχει επηρεάσει διάφορους τομείς, συμπεριλαμβανομένης της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της αρχιτεκτονικής και της γεωγραφίας. Έχει εφαρμοστεί στη μελέτη του δομημένου περιβάλλοντος και των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι βιώνουν και αλληλεπιδρούν με τους χώρους γύρω τους. Με αυτή την έννοια, η φαινομενολογία μπορεί να παρέχει πληροφορίες σχετικά με τον ρόλο των δημόσιων χώρων

στη διαμόρφωση των εμπειριών και των αντιλήψεων των ανθρώπων για τον κόσμο (Μαυροματάκη, 2019).

4.2.1 Μια φαινομενολογική προσέγγιση του δημόσιου χώρου

Ο δημόσιος χώρος παρέχει στους χρήστες του διάφορα αισθητηριακά ερεθίσματα, συμβάλλοντας στη διαμόρφωσή του ως τόπου. Η όραση, η ακοή και η όσφρηση είναι απαραίτητες αισθήσεις για να σχηματίσει ο άνθρωπος μια εικόνα του δημόσιου χώρου. Η ποιότητα του χώρου μπορεί να καθορίσει, αν θα γίνει ένα μέρος όπου οι άνθρωποι απολαμβάνουν να είναι/βρίσκονται ή θα μετατραπεί σε ένα λεγόμενο ως «μη μέρος», από το οποίο οι άνθρωποι περνούν χωρίς να στέκονται ή το χρησιμοποιούν από ανάγκη (Gehl, 2013).

Στο πλαίσιο του δημόσιου χώρου, η φαινομενολογία μπορεί να χρησιμοποιηθεί, για να εξετάσει πώς οι άνθρωποι βιώνουν και αντιλαμβάνονται τους δημόσιους χώρους και πώς αυτοί οι χώροι συμβάλλουν στην αίσθηση του εαυτού τους και στις σχέσεις τους με τους άλλους (Βαλλιάνος, 2000). Για παράδειγμα, μια φαινομενολογική μελέτη του δημόσιου χώρου μπορεί να διερευνήσει πώς τα άτομα βιώνουν μια συγκεκριμένη πλατεία, πάρκο ή δρόμο και πώς αυτές οι εμπειρίες συμβάλλουν στην αίσθηση του «ανήκειν», της ταυτότητας και της σύνδεσής τους με την κοινότητά τους. Αυτός ο τύπος μελέτης θα μπορούσε επίσης, να εξετάσει πώς διαφορετικά χαρακτηριστικά του δημόσιου χώρου, όπως ο φωτισμός, τα καθίσματα και η αρχιτεκτονική, επηρεάζουν τις εμπειρίες και τις αντιλήψεις των ανθρώπων για τον χώρο (Μαυροματάκη, 2019).

Λαμβάνοντας υπόψη τις υποκειμενικές εμπειρίες και ερμηνείες των ατόμων, η φαινομενολογία μπορεί να προσφέρει μια πλούσια και λεπτή κατανόηση της σχέσης μεταξύ δημόσιου χώρου και ανθρώπινης εμπειρίας. Ο Gehl (2013) στο βιβλίο του *Ανάμεσα στα κτίρια* αναφέρει πως ο δρόμος «ακούγεται», «μυρίζει», «φαίνεται», θέλοντας να προσδώσει στον ανοιχτό χώρο του δρόμου ιδιότητες που μπορούν είτε να τον κάνουν ένα μέρος για να παραμείνει κανείς με τη θέλησή του, να τον βιώσει και να αναπτυχθεί μέσα σε αυτόν είτε ένα «μη μέρος». Η ιδέα του Gehl σχετίζεται με τις ιδέες της φαινομενολογίας, καθώς είναι μια φιλοσοφική σκέψη που εστιάζει, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα στη μελέτη των υποκειμενικών εμπειριών και αντιλήψεων και αναγνωρίζει τη σημασία των αισθητηριακών

εμπειριών στη διαμόρφωση της κατανόησής μας για τον κόσμο. «Η εμπειρία του δημόσιου χώρου, στην περίπτωση μας αυτή του δρόμου, διαμορφώνεται από τις αισθητηριακές εμπειρίες του ατόμου και μπορεί να καταστεί είτε ευχάριστη είτε δυσάρεστη με βάση αυτές» (Μαυροματάκη, 2019).

Με αυτόν τον τρόπο, η φαινομενολογία και οι ιδέες του τελευταίου για τον δημόσιο χώρο διασταυρώνονται στην αναγνώριση της σημασίας των αισθητηριακών εμπειριών και αντιλήψεων στη διαμόρφωση της εμπειρίας μας για τον κόσμο (Gehl, 2013). Η αρχιτεκτονική και ο δημόσιος χώρος έχουν σχεδιαστεί για να μεταφέρουν νόημα μέσω της ύλης, η οποία συμβάλλει στη συνολική ανάπτυξη του ατόμου. «Μέσω της διαλεκτικής οργάνωσης του υλικού και του εννοιολογικού, διευκολύνει την κατανόηση από το άτομο της σχέσης του με τον κόσμο γύρω του» (Βαλλιάνος, 2000). Η μελέτη του χώρου ως φαινομενολογική προσέγγιση δεν περιορίζεται στον ίδιο τον φυσικό χώρο, αλλά μάλλον στην εμπειρία που προσφέρει ο χώρος στον χρήστη. Περιλαμβάνει τις αισθητηριακές, συναισθηματικές και ψυχολογικές αντιδράσεις του ατόμου, καθώς και τις κοινωνικές και πολιτισμικές έννοιες που κατέχει ο χώρος. Ο Bachelard (2014) εξετάζει επίσης τον χώρο ως βιωμένη εμπειρία στο βιβλίο του *Η ποιητική του χώρου*. Σε αντίθεση με τον Heidegger, η ανάλυση του Bachelard δε βασίζεται σε φιλοσοφικές αρχές, αλλά στη βιωμένη εμπειρία της αρχιτεκτονικής. Εξετάζει χώρους με μοναδικές ιδιότητες όπως η σοφίτα, το κελάρι και τα συρτάρια και τους αναλύει με βάση μια βιωμένη εμπειρία του χώρου. Μέσα από μια προσωπική και ευαίσθητη προοπτική, ο Bachelard εξετάζει τη σημασία των παιδικών αναμνήσεων, οι οποίες προτείνει να συνεχίσουν να διαμορφώνουν τις ονειροπολήσεις μας και να κυριαρχούν στις υπαρξιακές εμπειρίες του χώρου καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μας.

Σύμφωνα, με τις αρχές της φαινομενολογίας, ένα πάρκο, για παράδειγμα, μπορεί να προσφέρει διαφορετικές εμπειρίες σε διαφορετικά άτομα με βάση το προσωπικό τους υπόβαθρο, το πολιτισμικό πλαίσιο και την αισθητηριακή τους αντίληψη (Βαλλιάνος, 2000). «Για μερικούς, το πάρκο μπορεί να προκαλέσει αναμνήσεις της παιδικής ηλικίας και να προσφέρει μια αίσθηση νοσταλγίας, ενώ για άλλους μπορεί να προσφέρει ένα χώρο χαλάρωσης και κοινωνικοποίησης». Με την ίδια λογική, κάποιος που θα βρεθεί σε ένα πολυσύχναστο δρόμο μπορεί να έχει το αίσθημα του ενθουσιασμού, ενώ κάποιος άλλος μπορεί να νιώσει άγχος και δυσφορία ή και νευρικότητα (Μαυροματάκη, 2019).

Η κατανόηση της φαινομενολογικής πτυχής του χώρου είναι ζωτικής σημασίας για τους αρχιτέκτονες και τους πολεοδόμους στη δημιουργία χώρων που δεν είναι μόνο λειτουργικοί,

αλλά και ουσιαστικοί και ευχάριστοι για τους χρήστες. Απαιτεί βαθιά κατανόηση των αναγκών, των προτιμήσεων και του πολιτισμικού υποβάθρου του χρήστη, καθώς και εκτίμηση για την αισθητηριακή και συναισθηματική εμπειρία του χώρου (Βαλλιάνος, 2000). Συμπερασματικά, η φαινομενολογική προσέγγιση του χώρου προσφέρει μια μοναδική προοπτική στην κατανόηση της ανθρώπινης εμπειρίας αυτού. Εξετάζοντας τις αισθητηριακές, συναισθηματικές και πολιτισμικές πτυχές του, μπορούμε να αποκτήσουμε μια βαθύτερη εκτίμηση για τους τρόπους με τους οποίους ο χώρος διαμορφώνει την καθημερινή μας ζωή και την αίσθηση του εαυτού μας.

4.3 Ο «κοινωνικός» χαρακτήρας του δημόσιου χώρου

Ο δημόσιος χώρος υπερβαίνει την έννοια του απλού φυσικού χώρου, σύμφωνα και με την ιδέα της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής, καθώς αποτελεί μια σπουδαία ευκαιρία για κοινωνική αλληλεπίδραση και τη δημιουργία μιας αντιληπτικής και συναισθηματικής εμπειρίας. Ως πλαίσιο της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής, ο δημόσιος χώρος μπορεί να συμβάλει και να προσφέρει ευκαιρίες κοινωνικοποίησης και ελεύθερης έκφρασης. Είναι επίσης, το μέρος όπου φιλοξενούνται κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές εκδηλώσεις, συμπεριλαμβανομένων των συλλογικών διεκδικήσεων και των κινημάτων των πολιτών, που αντανακλούν τον κοινοτικό του χαρακτήρα. (Μαυροματάκη, 2019).

Λόγω του ανοιχτού και ελεύθερου χαρακτήρα τους, οι δημόσιοι χώροι στις πόλεις φιλοξενούν καθημερινά ποικίλες εκδηλώσεις και ανθρώπινες δραστηριότητες, με τη φύση τους να εξαρτάται από την ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος. Ο Gehl (2013) κατηγοριοποιεί αυτές τις δραστηριότητες σε τρεις τύπους, ο καθένας με διαφορετικές απαιτήσεις στο φυσικό περιβάλλον. Η πρώτη κατηγορία αποτελείται από τις λεγόμενες αναγκαίες δραστηριότητες, όπως είναι η μετάβαση στο σχολείο, την εργασία ή τα ψώνια, οι οποίες σχετίζονται αρκετά με το περπάτημα και συμβαίνουν ανεξάρτητα από την ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος.

Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει προαιρετικές δραστηριότητες, όπως είναι η βόλτα, το παιχνίδι, ο περίπατος κ.ά, οι οποίες συμβαίνουν μόνο όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν και, ως εκ τούτου, επηρεάζονται από την ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος.

Η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει τις αναφερόμενες ως κοινωνικές δραστηριότητες, οι οποίες συμβαίνουν αυθόρμητα, καθώς εξαρτώνται από την κίνηση, τη συνάντηση και την αλληλεπίδραση με άλλους στον ίδιο χώρο. Οι εν λόγω δραστηριότητες, συνήθως, είναι αποτέλεσμα των δύο προαναφερόμενων κατηγοριών δραστηριότητας και περιλαμβάνουν ενέργειες όπως είναι το παιδικό παιχνίδι, η επικοινωνία και η συζήτηση, ο χαιρετισμός αλλά και οι λεγόμενες ουδέτερες επαφές, δηλαδή, απλά το να δει και να ακούσει το ο/η χρήστης του χώρου άλλους ανθρώπους. Η έννοια της κοινωνικής δραστηριότητας, παρέχοντας στο άτομο τη δυνατότητα της κοινωνικής συνάντησης, της συνδιαλλαγής, της συμμετοχής σε εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής αλλά και την άντληση εμπειριών και ερεθισμάτων, αποτελεί μια από τις σπουδαιότερες ιδιότητες και ποιότητες του δημόσιου χώρου (Gehl, 2013, όπ. ανάφ. στο Μαυροματάκη, 2019).

Η παρουσία άλλων ατόμων, η δυνατότητα επαφής και επικοινωνίας και οι δράσεις που λαμβάνουν χώρα στον δημόσιο χώρο περιγράφουν μια ενεργητική διαδικασία, που δημιουργεί ευκαιρίες για ενεργοποίηση και συμμετοχή των ατόμων στην ίδια τη ζωή, ακόμη και ακούσια. Το άτομο που κινείται στον δημόσιο χώρο είναι παρόν στο εδώ και στο τώρα, δεν είναι παθητικός θεατής της ζωής των άλλων, για παράδειγμα μέσω της παρακολούθησης τηλεόρασης (Gehl, 2013) και αυτό αποτελεί μια από τις ουσιαστικότερες ευκαιρίες που παρέχει ο δημόσιος χώρος.

Τα κοινωνικά γεγονότα που συμβαίνουν σε δημόσιους χώρους, όπως στον δρόμο ή στην πλατεία, μπορούν να αναπτυχθούν αυθόρμητα καθώς συχνά περιλαμβάνουν απροσδόκητα και απρογραμματίστα στοιχεία, που πηγάζουν κυρίως από την παρουσία διαφορετικών ατόμων και προθέσεων, και παρουσιάζουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν περαιτέρω (Μαυροματάκη, 2019). Οι συχνές συναντήσεις σε δημόσιους χώρους μπορούν επίσης να καλλιεργήσουν νέες φιλίες και κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες διατηρούνται πιο εύκολα με τη συνάντηση και τη συναναστροφή. Ως εκ τούτου, ο χώρος αντιμετωπίζεται ως στοιχείο κοινωνικής πρακτικής που μπορεί να ενθαρρύνει τα άτομα να ενεργούν, αποκαλύπτοντας τον εαυτό τους και χτίζοντας συλλογικούς δεσμούς (Τσουκαλά, 2014).

4.4 Ο δημόσιος χώρος ως πεδίο μάθησης

Όπως αναφέρθηκε κυρίως στο τρίτο κεφάλαιο, οι θεωρίες για την αντίληψη του χώρου, αναγνωρίζουν πως αυτός χαρακτηρίζεται τόσο από τη φυσική του διάσταση, όπως η

απόσταση ή η τοποθεσία, όσο και από την κοινωνική, μέσω της οποίας διαμορφώνεται η ταυτότητα του χώρου αλλά και των ατόμων που τον χρησιμοποιούν. Η θεωρία της «ταυτότητας» του χώρου υποδηλώνει ότι η σχέση του ατόμου με το φυσικό και υλικό δομημένο περιβάλλον στο οποίο ζει, πέραν των σχέσεων με τους άλλους, παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της υποκειμενικής αίσθησης του εαυτού (Χτούρης & Ζήση, 2012). Αυτή η διαλεκτική που αναπτύσσεται ανάμεσα στο άτομο και τον χώρο συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου, καθώς αυτό χρησιμοποιεί τον χώρο ως μέσο αυτοπροσδιορισμού (Χτούρης & Ζήση, 2012). Η συνειδητή αντιμετώπιση αυτής της σύνδεσης οδηγεί στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που ενθαρρύνει μια ενεργή σχέση και στάση απέναντι στον δημόσιο χώρο, απέναντι στο κοινό, κοινωνικό και υλικό περιβάλλον και αναδεικνύει την επίδραση που μπορεί να έχει ο πολεοδομικός σχεδιασμός στις διαπροσωπικές σχέσεις, επιτρέποντας ή εμποδίζοντας την επαφή μεταξύ των ανθρώπων με οπτικά, ακουστικά και απτικά μέσα (Παξινού, 2017).

Δεδομένης της κοινωνικής του διάστασης ο δημόσιος χώρος αποτελεί ένα πολύτιμο πεδίο μάθησης για όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από την ηλικία τους. Αυτή η άτυπη μάθηση, αποτελεί μια γνωστική διαδικασία, που αναφέρεται σε μη δομημένες μορφές μάθησης, συντελείται ακούσια και χωρίς διδακτική πρόθεση και είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, της ελευθερίας έκφρασης, της απόδοσης νοήματος σε γενικές πληροφορίες και των απρόσμενων γεγονότων που λαμβάνουν χώρα στους κόλπους του (Μαυροματάκη, 2019). Η θεωρία του Vygotsky τονίζει τη σημασία της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της συνεργατικής μάθησης για την παραγωγή γνώσης. Ο δημόσιος χώρος μπορεί να αποτελέσει ένα περιβάλλον όπου οι άνθρωποι συναντούν άλλους με διαφορετικά υπόβαθρα και εμπειρίες, συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία ενός πλούσιου πεδίου μάθησης (Κατσαβουνίδου, 2012).

Παρά το γεγονός ότι η σύγχρονη πόλη μπορεί να φαίνεται αφιλόξενη και απρόσωπη, με έντονο καταναλωτικό χαρακτήρα, που προωθεί το εμπορικό συμφέρον έναντι του κοινωνικού, εξακολουθεί να υπάρχει η δυνατότητα για τους κατοίκους να αντιμετωπίσουν τον δημόσιο χώρο με αυτοσχεδιαστικό τρόπο (Μαυροματάκη, 2019). Όπως αναφέρεται από τον Σταυρίδη (2002), η αστική εμπειρία χαρακτηρίζεται από μια παιγνιώδη διάθεση που πηγάζει από τα απρόβλεπτα και αυθόρμητα στοιχεία και την κοινωνική συναναστροφή, με διαφορετικούς ανθρώπους. Ειδικότερα, μέσω της ελεύθερης κυκλοφορίας στην πόλη, τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να εξερευνήσουν άγνωστες γειτονιές και δρόμους, να βιώσουν

την ένταση και την απρόβλεπτη φύση του άγνωστου. Έτσι, ο δημόσιος χώρος μετατρέπεται σε ένα πεδίο πειραματισμού, που μπορεί να παρομοιαστεί με τον θεατρικό, καθώς τα άτομα χρειάζεται να αναλάβουν διάφορους ρόλους, για να ανταποκριθούν στις ποικίλες κοινωνικές επαφές και να αντιμετωπίσουν τη διαφορετικότητα ως βασική προϋπόθεση για την επικοινωνία. Η μάθηση λοιπόν, γίνεται μια φυσική δυνατότητα, που συντελείται μέσω της ανακάλυψης και της κατανόησης νέων πτυχών του κόσμου (Σταυρίδης, 2002).

Η αξιοποίηση της «θεατρικής παράστασης» σε δημόσιους χώρους, μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο τόσο για την προσωπική ανάπτυξη όσο και για τη μάθηση. Αυτή η προσέγγιση έχει τη δυνατότητα να αμφισβητήσει βαθιά ριζωμένες στάσεις και συμπεριφορές, επιτρέποντας στα άτομα να αναπτύξουν μια πιο υπεύθυνη συμπεριφορά (Μαυροματάκη, 2019). Προκειμένου να κατανοήσουμε πλήρως την πολυπλοκότητα του χώρου, πρέπει να εξετάσουμε τις πολύπλευρες έννοιες του. Ο χώρος είναι κάτι περισσότερο από ένα κενό μεταξύ κτιρίων και αντικειμένων ή ένα απλό δίκτυο μεταφορών και εμπορίου. Είναι φορέας ιδεολογίας και χώρος κοινωνικής δράσης, γεμάτος ίχνη ιστορίας, μύθου και εικόνων. Οι δημόσιοι χώροι, με την ιστορία τους, λειτουργούν ως αποθετήριο συλλογικής μνήμης και ως εκ τούτου είναι κατάλληλοι για τη δημιουργία ευκαιριών μάθησης (Τερζόγλου, 2012). Μια ολιστική προσέγγιση που ενσωματώνει όλες αυτές τις διαστάσεις του χώρου είναι απαραίτητη για αυτό που ο Lefebvre αναφέρει ως «ζωντανό χώρο» (Shields, 2007).

Μέσω καθημερινών δραστηριοτήτων στην πόλη, όπως η παρουσία σε πλατείες, δρόμους και πάρκα, τα άτομα μπορούν, εν αγνοία τους, να συμμετάσχουν σε μια διαδικασία σκέψης και πρακτικής, που τα οδηγεί στην αναγνώριση των συνδέσεων και την απόκτηση γνώσης. Ο Dewey τόνισε τη σημασία της κοινωνικής ικανότητας και της ελεύθερης συμμετοχής σε κοινές δραστηριότητες ως μέσο ανάπτυξης και μάθησης (Jarvis, 2005). Αυτός ο εκπαιδευτικός στόχος μπορεί να ξεκινά από το σχολείο, αλλά είναι επίσης σχετικός με την καθημερινή ζωή και τις δραστηριότητες της καθημερινότητας που σχετίζεται με τον δημόσιο χώρο και τον δρόμο. Αυτό το περιβάλλον παρέχει μια ποικιλία ερεθισμάτων, θέτοντας ερωτήματα και προσφέροντας απτές και αντιληπτικές απαντήσεις (Hertzberger, 2008).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5° : Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΠΑΡΚΑ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ

Εισαγωγή

Το πέμπτο κεφάλαιο διερευνά τον κρίσιμο ρόλο που διαδραματίζουν τα παιδιά για τα αστικά περιβάλλοντα. Ξεκινά με την εξέταση της έννοιας του δικαιώματος στην πόλη, τονίζοντας τη σημασία της συμπερίληψης των προοπτικών και των αναγκών των παιδιών στον αστικό προγραμματισμό και σχεδιασμό. Το κεφάλαιο υπογραμμίζει τον μοναδικό ρόλο που διαδραματίζουν τα παιδιά στις σύγχρονες πόλεις, καθώς συμβάλλουν στη ζωτικότητα, τη δημιουργικότητα και τη διατήρηση του κοινωνικού ιστού των αστικών περιβαλλόντων. Εμβαθύνει στη σημασία του παιχνιδιού στην πόλη, αναγνωρίζοντάς το ως θεμελιώδη δραστηριότητα για την ανάπτυξη και την ευημερία των παιδιών. Στη συνέχεια, το κεφάλαιο επικεντρώνεται στην περίπτωση της πόλης της Αθήνας, διερευνώντας τη θέση των παιδιών στην ελληνική πόλη. Συζητά τις προκλήσεις και τις ευκαιρίες που έχουν τα παιδιά στην πρόσβαση και τη χρήση των δημόσιων χώρων της πρωτεύουσας. Επιπλέον, εισάγεται η έννοια των «παιδικών πόλεων», τονίζοντας τη σημασία της δημιουργίας αστικών περιβαλλόντων που ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών, παρέχοντάς τους ασφαλείς, περιεκτικούς και διεγερτικούς χώρους. Ως παράδειγμα επικαιροποίησης παρουσιάζεται το πρόγραμμα «Η πόλη των παιδιών»/"La città dei bambini", η οποία προωθεί την ενεργό συμμετοχή των παιδιών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, που σχετίζονται με την αστική ανάπτυξη, αλλά και στη διεκδίκηση του του «δικαιώματος στην πόλη», ως ισότιμη ομάδα αστικών χρηστών.

5.1. Το δικαίωμα στην πόλη

Το ερώτημα τι είδους πόλη θέλουμε είναι στενά συνδεδεμένο με το είδος των ανθρώπων που φιλοδοξούμε να γίνουμε, τις κοινωνικές σχέσεις που επιθυμούμε, τις αισθητικές αξίες που έχουμε, τη σύνδεσή μας με τη φύση και τον τρόπο ζωής που επιδιώκουμε. Το δικαίωμα στην

πόλη είναι ένα θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα που υπερβαίνει την απλή πρόσβαση στους πόρους που προσφέρουν οι αστικές περιοχές. Περιλαμβάνει την ελευθερία να επανεφεύρουμε και να διαμορφώνουμε τις πόλεις σύμφωνα με τις επιθυμίες και τις προσδοκίες μας. Το δικαίωμα αυτό είναι συλλογικό και απαιτεί συλλογική δύναμη, για να επηρεάσει τις διαδικασίες αστικοποίησης. Ωστόσο, το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αποτελεί κρίσιμη πτυχή της διεκδίκησης του δικαιώματος στην ανοικοδόμηση των πόλεων (Foth, 2017).

Ένας τρόπος για να διεκδικήσουμε το δικαίωμα στην ανοικοδόμηση των πόλεων είναι να συμμετέχουμε στη διαδικασία. Παρόλο που η έννοια της συμμετοχής δεν έχει οριστεί με σαφήνεια, υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για αυτή, ανάλογα με τους στόχους, το είδος των συμμετεχόντων, το βαθμό συμμετοχής και την προοπτική που υιοθετείται. Μια σημαντική παράμετρος, που προσδίδεται στην έννοια, αποτελεί η συμμετοχή του κοινού και των «ομάδων συμφερόντων» στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Στρατηγέα, 2015). Η συμμετοχή θεωρείται ταυτόχρονα, απαραίτητη για την ανάπτυξη και την ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτήτων, παρέχοντάς τους ίσες ευκαιρίες εμπλοκής στις διαδικασίες σχεδιασμού, από τον καθορισμό των προβλημάτων και των στόχων έως τον προσδιορισμό των λύσεων και την εφαρμογή τους (Στρατηγέα, 2015).

Λογίζεται επίσης, ως μια θεμελιώδης πτυχή των δημοκρατιών, καθώς αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομούνται και είναι το μοντέλο με βάση το οποίο θα πρέπει να κρίνονται (Hart, 1992). Το δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της ιδιότητας του πολίτη (Theart, 1992). Επομένως, η συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αποτελεί ουσιαστική πτυχή της διεκδίκησης του δικαιώματος στην πόλη. Μια άλλη πρακτική που συμβάλλει στη διεκδίκηση του χώρου ως δικαιώματος είναι η «διαμόρφωση του χώρου»/ «placemaking». Το «placemaking» ξεκίνησε ως ανθρωποκεντρική προσέγγιση του αστικού σχεδιασμού και εξελίχθηκε σε μια κοινωνική και πολιτική διαδικασία που εμπλέκει κοινότητες στη δημιουργία του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν (Silberberg, 2013). Οι μελετητές των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών έχουν υποθέσει, από τη δεκαετία του 1960, ότι η συμμετοχή των κατοίκων στο σχεδιασμό των δημόσιων χώρων θα μπορούσε να βελτιώσει την ποιότητα ζωής όσων ζουν σε αστικές περιοχές. Ξεκίνησαν επίσης συζητήσεις και οι προβληματισμοί αναφορικά με τον ρόλο που διαδραματίζουν ή θα έπρεπε να διαδραματίζουν οι ειδικοί του αστικού σχεδιασμού, όπως οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι, στην κατασκευή και τη συντήρηση των δημόσιων χώρων.

Ο πολιορκός Davidoff (1965) εισήγαγε την έννοια του συμμετοχικού σχεδιασμού, η οποία μετέτρεψε τον αστικό σχεδιασμό από μια καθαρά σχεδιαστική διαδικασία σε κοινωνική. Ο Lefebvre (1968/1977) υποστήριξε ότι το θεμελιώδες δικαίωμα στην πόλη καταπατείται από την «από πάνω προς τα κάτω» οργάνωση του χώρου, γεγονός που μετατόπισε το επίκεντρο του αστικού σχεδιασμού στη διαδικασία σχεδιασμού και όχι στο τελικό προϊόν, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη σύγχρονων πρακτικών δημιουργίας τόπων «από κάτω προς τα πάνω».

Συμπερασματικά, το δικαίωμα στην πόλη είναι ένα συλλογικό δικαίωμα που απαιτεί συλλογική δύναμη για να επηρεάσει τις διαδικασίες αστικοποίησης. Το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αποτελεί ουσιαστική πτυχή της διεκδίκησης του δικαιώματος στην πόλη. Η διαμόρφωση του χώρου είναι μια άλλη πρακτική που συμβάλλει στη διεκδίκηση του χώρου ως δικαιώματος. Ο αστικός σχεδιασμός πρέπει να μετατοπίσει την εστίασή του στη διαδικασία σχεδιασμού και όχι στο τελικό προϊόν, ώστε να αναπτυχθούν σύγχρονες πρακτικές δημιουργίας τόπων «από κάτω προς τα πάνω». Καθώς οι πόλεις συνεχίζουν να αναπτύσσονται και να εξελίσσονται, είναι ζωτικής σημασίας να διασφαλιστεί ότι το δικαίωμα στην πόλη διατηρείται, ώστε οι αστικές περιοχές να παραμένουν χωρίς αποκλεισμούς, δίκαιες και βιώσιμες.

5.2 Ο ρόλος των παιδιών στις σύγχρονες πόλεις

«Δεν θέλω μια πόλη για παιδιά. Θέλω μια πόλη όπου τα παιδιά θα ζουν στον ίδιο κόσμο με εμένα. [...] Έχουμε τεράστια εμπειρία και ένα βουνό ερευνών για να παρέχουμε σωστά πάρκα και χώρους παιχνιδιού για παιδιά διαφορετικών ηλικιών, αλλά η απόλυτη αλήθεια είναι ότι τα παιδιά παίζουν οπουδήποτε και παντού. Επειδή κάποιο κομμάτι της πόλης έχει οριστεί ως χώρος παιχνιδιού σε ένα σχέδιο, δεν υπάρχει καμία εγγύηση ότι θα χρησιμοποιείται ως τέτοιος ή ότι δεν θα χρησιμοποιούνται άλλες περιοχές. Αν γίνει δεκτό το αίτημα των παιδιών να μοιραστούν την πόλη, τότε όλο το περιβάλλον πρέπει να σχεδιαστεί και να διαμορφωθεί λαμβάνοντας υπόψη τις δικές τους ανάγκες».

- Colin Ward, 1978

Ο σχεδιασμός και η πρόθεση των σύγχρονων πόλεων είναι κρίσιμες πτυχές που πρέπει να εξεταστούν, όταν συζητείται το «δικαίωμα στην πόλη». Είναι ζωτικής σημασίας να αναρωτηθούμε κατά πόσον οι σύγχρονες πόλεις απευθύνονται πραγματικά στα παιδιά και τα συμπεριλαμβάνουν, είτε ως χρήστες είτε ακόμη και ως δημιουργούς. Η παρουσία και η συμμετοχή των παιδιών στην αστική ζωή είναι ουσιαστική, ωστόσο συχνά παραμελούνται, αποκλείονται ή παραβλέπονται στον αστικό σχεδιασμό. Σε αυτό το σημείο της εργασίας θα αναλυθούν εν συντομία τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων πόλεων και η θέση των παιδιών σε αυτές.

Η σύγχρονη πόλη προέκυψε ως αποτέλεσμα της κατάρριψης των μεσαιωνικών φραγμών που χώριζαν το κάστρο από την ίδια την πόλη. Αναπτύχθηκε γύρω από μια κεντρική πλατεία, η οποία χρησίμευε ως κοινός χώρος για όλους τους πολίτες, ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη ή τις συνθήκες διαβίωσής τους (Tonucci, 2005). Μέχρι πρόσφατα, η πόλη αποτελούσε τόπο κοινωνικοποίησης, περιπάτου και γνωριμίας με νέους ανθρώπους. Οι πολίτες απολάμβαναν την εξερεύνηση των δρόμων, των πλατειών και άλλων δημόσιων χώρων της. Όλη η κοινωνική ζωή, τα ενδιαφέροντα και η ψυχαγωγία διεξάγονταν έξω, στους δημόσιους χώρους της πόλης (Tonucci & Rissotto, 2001).

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, η κατάσταση φαίνεται να έχει αλλάξει. Η πόλη έχει γίνει όλο και πιο εχθρική και οι άνθρωποι τείνουν πλέον να μετακινούνται από έναν ιδιωτικό χώρο (το σπίτι τους) σε έναν άλλο (τον χώρο εργασίας τους, τα σχολεία, τα γυμναστήρια, τα θέατρα, τα μπαρ κ.λπ.) χρησιμοποιώντας ιδιωτικά μέσα μεταφοράς, κυρίως αυτοκίνητα. Αυτό οφείλεται στους πολλούς κινδύνους που εγκυμονεί το σύγχρονο αστικό περιβάλλον, καθώς οι δημόσιοι χώροι έχουν γίνει πιο επικίνδυνοι, έχουν εγκαταλειφθεί, έχουν ιδιωτικοποιηθεί ή χρησιμοποιούνται για διαμετακόμιση ή στάθμευση (Tonucci, 2005).

Δυστυχώς, η τάση αυτή έχει αρνητικό αντίκτυπο στα παιδιά, τα οποία μεγαλώνουν σε ένα αστικό περιβάλλον που υποβαθμίζεται ραγδαία. Λόγω του μεγάλου όγκου της κυκλοφορίας και άλλων πιθανών κινδύνων, τα παιδιά δεν μπορούν να παίξουν με ασφάλεια στους δρόμους της πόλης (Ward, 1978). Οι καθορισμένοι χώροι παιχνιδιού για τα παιδιά από μόνοι τους δεν αρκούν και τα παιδιά δεν πρέπει να υποβιβαστούν σε μια ξεχωριστή «πόλη των παιδιών». Αντίθετα, θα πρέπει να συμπεριληφθούν στον ίδιο κόσμο με τους ενήλικες. Επομένως, ολόκληρο το αστικό περιβάλλον πρέπει να σχεδιαστεί και να διαμορφωθεί με γνώμονα τις ανάγκες τους, ώστε να μπορούν να μοιράζονται και να ζουν στην πόλη (Ward, 1978).

Οι πόλεις σήμερα φαίνεται να ανταποκρίνονται περισσότερο στις ανάγκες των ενήλικων, παραγωγικών πολιτών τους, οι οποίοι έχουν λόγους να βγαίνουν έξω, παρά σε άλλες ομάδες, όπως οι ηλικιωμένοι ή τα παιδιά. Οι ανοιχτοί αστικοί χώροι, όπως οι δρόμοι, οι πλατείες και τα πάρκα, δεν βλέπουν συχνά παιδιά, καθώς μοιράζουν το χρόνο τους μεταξύ σχολείου, απογευματινών δραστηριοτήτων όπως ο αθλητισμός ή η εκμάθηση γλωσσών και ηλεκτρονικών συσκευών. Ακόμα και όταν περνούν χρόνο σε πάρκα ή παιδικές χαρές, αυτό γίνεται συνήθως υπό την επίβλεψη ενός ενήλικα (γονέων ή κηδεμόνων). Αν και οι αλλαγές στο αστικό τοπίο προκαλούν προβλήματα στον γενικό πληθυσμό, τα παιδιά επηρεάζονται ιδιαίτερα λόγω της σημασίας της παιδικής ηλικίας για τη μελλοντική τους ζωή. Μελέτες έχουν δείξει ότι τα παιδιά και οι έφηβοι περνούν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους σε κλειστούς χώρους, συμμετέχοντας σε δραστηριότητες που οργανώνονται και ελέγχονται από ενήλικες. Έχουν περιορισμένη αυτονομία και σπάνια έχουν την ευκαιρία να βγουν έξω και να παίξουν με φίλους ή να εξερευνήσουν νέους τόπους. Αυτό έχει οδηγήσει σε μια νέα «ασθένεια» που είναι χαρακτηριστική για τις ανεπτυγμένες χώρες και τα αστικά περιβάλλοντα - τη μοναξιά (Tonucci, 1995).

Στο δοκίμιό της *Το παιδί στην πόλη*, η Γαλλίδα παιδοψυχολόγος Dolto (2000: 266) γράφει: «Σχετικά με την πόλη -καθώς, αν και τα τελευταία χρόνια το αστικό φαινόμενο είναι ιδιαίτερα έντονο, αφορά τις δραστηριότητες των ενηλίκων- δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι σε ένα τέτοιο περιβάλλον είναι δύσκολο να συμπεριληφθούν εμπειρίες που κάποτε έδιναν οντότητα στο παιδί». Τα παιδιά αποκλείονται από την πόλη και η κοινωνική τους ένταξη γίνεται μόνο σε χώρους ειδικά σχεδιασμένους γι' αυτά, με φίλους που δεν έχουν επιλέξει και με ενήλικες που τα ελέγχουν και τα διδάσκουν. Ως αποτέλεσμα, δεν τους δίνεται ευκαιρία να αναπτύξουν πλήρως τις δυνατότητες και τη δημιουργικότητά τους, γεγονός που μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες για τη μελλοντική τους ζωή. Είναι σημαντικό να αναγνωριστεί η σημασία της συμμετοχής των παιδιών στην αστική ζωή και να ληφθούν υπόψη οι ανάγκες τους κατά το σχεδιασμό και τη σχεδίαση των σύγχρονων πόλεων.

Δημιουργώντας ασφαλείς, προσβάσιμους και ποικίλους δημόσιους χώρους και εμπλέκοντας τα παιδιά στη διαδικασία σχεδιασμού και διαμόρφωσης του δικού τους περιβάλλοντος, μπορούμε να συμβάλουμε στην ενίσχυση της αίσθησης της κοινότητας και του ανήκειν για όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως ηλικίας. Όπως σημείωσε ο Ward (1978), πρέπει να προσπαθήσουμε για μια πόλη όπου τα παιδιά ζουν στον ίδιο κόσμο με τους ενήλικες, όπου ολόκληρο το περιβάλλον είναι σχεδιασμένο για να εξυπηρετεί και να

περιλαμβάνει τις ανάγκες τους. Μόνο έτσι μπορούμε να δημιουργήσουμε ένα πραγματικά περιεκτικό και ζωντανό αστικό περιβάλλον για όλους. Τα παιδιά αποκλείονται από την πόλη και η κοινωνική τους ένταξη γίνεται μόνο σε χώρους ειδικά σχεδιασμένους γι' αυτά, με φίλους που δεν έχουν επιλέξει απαραίτητα τα ίδια και με ενήλικες που τα ελέγχουν και τα διδάσκουν. Ως αποτέλεσμα αυτού του χωρικού αποκλεισμού, μειώνεται η δυνατότητά τους να βρίσκονται σε χώρους γενικής χρήσης και να συναναστρέφονται με μεικτές ηλικιακές αλλά και κοινωνικές ομάδες, δυσκολεύοντας την κοινωνική τους ένταξη και περιορίζοντας τη δυνατότητα να παρατηρούν τις δραστηριότητες των ενηλίκων κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού τους, συνθήκη ωφέλιμη για τα νεαρά άτομα, μιας και μέσω της παρατήρησης μπορούν να μάθουν και να οξύνουν τις κοινωνικές τους δεξιότητες (German, 1995).

5.3 Παιχνίδι στην πόλη

Δεχόμενοι ότι τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου είναι βαρύνουσας σημασίας για την ανάπτυξη και την εξέλιξή του, δε γίνεται να μην αναγνωριστεί η αξία του παιχνιδιού και η θέση που θα πρέπει να έχει στη ζωή των παιδιών, από τα πρώτα στάδια ανάπτυξής τους, καθώς επιτρέπει στο νεαρό άτομο να εξερευνήσει το σώμα του, να αλληλεπιδράσει με το περιβάλλον του και να χρησιμοποιεί αντικείμενα, ώστε να γνωρίσει τον κόσμο γύρω του και τον εαυτό του, παρέχοντάς του τις απαραίτητες κοινωνικές συνθήκες και ευκαιρίες μάθησης (Garvey, 1990).

Ο σχεδιασμός του αστικού περιβάλλοντος επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αλληλεπιδρούν με τους δημόσιους χώρους και παίζουν. Κρίνεται σκόπιμο λοιπόν, να διερευνηθεί ο αντίκτυπος του σχεδιασμού των δημόσιων χώρων στο παιχνίδι των παιδιών, διερευνώντας τις διαφορές μεταξύ των παραδοσιακών και των σύγχρονων πόλεων, τη σημασία της ανάληψης κινδύνου στο παιχνίδι και το ρόλο της φύσης στην προώθηση του δημιουργικού παιχνιδιού.

Στο παρελθόν, η παραδοσιακή πόλη παρείχε στα παιδιά την ελευθερία να εξερευνήσουν και να δημιουργήσουν τους δικούς τους χώρους παιχνιδιού μέσα στον κόσμο των ενηλίκων, ο οποίος γινόταν αντιληπτός ως μυστηριώδης και πλούσιος σε ερεθίσματα και εκπλήξεις. Οι Tonucci και Rissotto (2001) περιγράφουν την πόλη ως μια εκτεταμένη παιδική χαρά, με ευέλικτα όρια που θέτουν τα ίδια τα παιδιά. Η συνάντηση με τους άλλους ήταν επιθυμητή, η

ασφάλεια εξασφαλιζόταν μέσω μιας διαδικασίας συνεχούς οικειοποίησης του χώρου και τα απροσδόκητα γεγονότα προσέθεταν στον ενθουσιασμό. Ωστόσο, οι σύγχρονες πόλεις έχουν μετατραπεί όλο και περισσότερο στα λεγόμενα περιβάλλοντα "sandbox", με μικρούς περιφραγμένους χώρους σχεδιασμένους αποκλειστικά για τα παιδιά και περιορισμένους σε συγκεκριμένες λειτουργίες (Tonucci & Rissotto, 2001). Αυτοί οι χώροι στερούνται τα ερεθίσματα και τις εκπλήξεις της παραδοσιακής πόλης και η ασφάλεια επιτυγχάνεται μέσω ενός σαφούς διαχωρισμού μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού χώρου (Bozzo, 1995).

Υποστηρίζεται ότι η ανάπτυξη ενός παιδιού ενισχύεται μέσω της σταδιακής ένταξής του σε δραστηριότητες που απαιτούν υπευθυνότητα, έχουν συγκεκριμένο στόχο και λαμβάνουν χώρα σε χώρους όπου έρχεται σε επαφή με ενήλικες που δεν είναι οι γονείς του (Bronfenbrenner, 1979). Ως εκ τούτου, είναι ζωτικής σημασίας να παρέχονται στα παιδιά ευκαιρίες για παιχνίδι στην πόλη, όπου μπορούν να μάθουν και να αναπτύξουν σημαντικές δεξιότητες και γνώσεις μέσα από την εξερεύνηση και την αλληλεπίδραση με άλλους.

Ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες, η ηλικία στην οποία τα παιδιά επιτρέπεται να βρίσκονται χωρίς επίβλεψη σε δημόσιο χώρο έχει αυξηθεί, ενώ ο αριθμός και η ποιότητα των διαθέσιμων χώρων παιχνιδιού έχουν μειωθεί. Η υπερβολική ανάγκη για προστασία και διασφάλιση, σε συνδυασμό με τη δημιουργία παιδικών χώρων σχεδιασμένων για ασφάλεια και έλεγχο, έχει καταστήσει αδύνατη την εμπειρία του κινδύνου για τα παιδιά (Gaster, 1991). Το ρίσκο αποτελεί βασικό συστατικό του παιχνιδιού, καθώς επιτρέπει στα παιδιά να μάθουν και να αναπτυχθούν αντιμετωπίζοντας νέες προκλήσεις και ξεπερνώντας τις (Tonucci & Rissotto, 2001).

Οι Giuliani et al. (1997) τονίζουν την πολύπλοκη σχέση μεταξύ χώρου και παιχνιδιού και την επίδραση του σχεδιασμού του αστικού περιβάλλοντος στην αλληλεπίδραση των παιδιών με τους δημόσιους χώρους. Οι δρόμοι και οι πλατείες κοντά στο σπίτι ενός παιδιού συχνά ενθαρρύνουν την αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους και επιτρέπουν την πραγματοποίηση πιο ποικίλων παιχνιδιών. Το περιβάλλον της γειτονιάς και οι δημόσιοι χώροι αυτής, γίνονται αντιληπτό ως ημι-ιδιωτικοί χώροι, επιτρέποντας στα παιδιά να εξοικειωθούν και να οικειοποιηθούν το περιβάλλον αυτό.

Το είδος των δραστηριοτήτων στις οποίες επιδίδεται ένα παιδί επηρεάζεται επίσης από τη «φυσικότητα» του περιβάλλοντος, για παράδειγμα χώροι με δέντρα και γκαζόν τείνουν να ενθαρρύνουν περισσότερο δημιουργικό παιχνίδι (Taylor et al., 1998). Η έρευνα της Κατσαβουνίδου (2012: 227) σχετικά με το παιδικό παιχνίδι αναδεικνύει τον κρίσιμο ρόλο

των δέντρων στην προώθηση του δημιουργικού παιχνιδιού, τα οποία συχνά χρησιμοποιούνται ως σύμβολα και τόποι συγκέντρωσης για τις δραστηριότητες των παιδιών. Η παρουσία της φύσης, όπως τα λουλούδια και τα δέντρα, επιτρέπει την αντιπαράθεση μεταξύ ανθρώπινων και φυσικών στοιχείων μέσα στην πόλη.

Συμπερασματικά, το παιχνίδι είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη του παιδιού και οι δημόσιοι χώροι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην παροχή ευκαιριών στα παιδιά να μάθουν και να αναπτυχθούν μέσω της εξερεύνησης και της αλληλεπίδρασης με άλλους. Ο σχεδιασμός του αστικού περιβάλλοντος επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αλληλεπιδρούν με τους δημόσιους χώρους και παίζουν. Ενώ η δημιουργία ασφαλών χώρων για τα παιδιά είναι σημαντική, είναι σημαντικό να παρέχονται ευκαιρίες στα παιδιά να βιώσουν την ανάληψη κινδύνων στο παιχνίδι και να προάγεται η φυσικότητα των δημόσιων χώρων. Η αποτυχία αυτή μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία αυστηρά επιτηρούμενων, περιφραγμένων και εξοπλισμένων παιδικών χαρών που επιτρέπουν μόνο συγκεκριμένα είδη παιχνιδιού και όχι το ποικίλο και αυθόρμητο παιχνίδι που χρειάζονται τα παιδιά για να αναπτύξουν τις δεξιότητες και τη φαντασία τους. αναγνωρίζοντας τη σημασία του παιχνιδιού στην ανάπτυξη ενός παιδιού, οι πόλεις πρέπει να διασφαλίσουν ότι οι δημόσιοι χώροι είναι σχεδιασμένοι έτσι ώστε να επιτρέπουν στα παιδιά να αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους και μεταξύ τους με ασφαλή, ποικίλο και διεγερτικό τρόπο. Οι χώροι αυτοί θα προωθήσουν την υγιή ανάπτυξη των παιδιών και θα συμβάλουν στη συνολική ευημερία της κοινότητας.

5.4 Η θέση των παιδιών στην ελληνική πόλη: Η περίπτωση της Αθήνας

Η πόλη της Αθήνας αντικατοπτρίζει την κοινωνικοπολιτική αφήγηση που έχει διαμορφώσει τις πόλεις σε ολόκληρο τον δυτικό κόσμο, με τα παιδιά να αποκλείονται συχνά από την ελεύθερη περιπλάνηση και το παιχνίδι σε ανοιχτούς αστικούς χώρους. Αυτός ο αποκλεισμός είναι αποτέλεσμα των αλλαγών που έχουν συντελεστεί τόσο χωρικά όσο και κοινωνικά στην πόλη. Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το αστικό τοπίο της Αθήνας διαμορφώθηκε με βάση ένα δυτικό μοντέλο, το οποίο έδινε προτεραιότητα σε έναν ορθολογικό «γεωμετρικό» σχεδιασμό σύμφωνο με το νεοκλασικό ιδεώδες, ενώ παράλληλα διέκοπτε τους δεσμούς με το παρελθόν (Πρεβελάκης, 1998).

Ως αποτέλεσμα των μεταγενέστερων αλλαγών στην ελληνική κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων γεγονότων όπως η Μικρασιατική καταστροφή και ο εμφύλιος πόλεμος, τα οικονομικά και πολιτικά μοντέλα της χώρας επηρεάστηκαν και εξακολουθούν να επηρεάζουν τη σύγχρονη πραγματικότητα. Η επιδίωξη του κέρδους και η ικανοποίηση των υλικών αναγκών σε παγκόσμια κλίμακα έχουν αναδιαμορφώσει τη μορφή της πόλης, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση των δημόσιων αστικών χώρων και την εμφάνιση ογκωδών κτιρίων που ωθούν τους ανθρώπους προς ελεγχόμενους χώρους διασκέδασης. Αυτό έχει οδηγήσει στον αποκλεισμό των παιδιών από τους δημόσιους χώρους της πόλης, ενισχύοντας περαιτέρω την περιθωριοποίησή τους από τον κοινωνικό ιστό της πόλης.

Ο αποκλεισμός των παιδιών από τους δημόσιους χώρους στην Αθήνα είναι αποτέλεσμα των πολιτικών αστικής ανάπτυξης που έχουν επηρεαστεί από τον νεοφιλελευθερισμό και την παγκοσμιοποίηση. Αυτές οι πολιτικές δίνουν προτεραιότητα στις ανάγκες των επιχειρήσεων και του κέρδους έναντι των αναγκών των πολιτών, με αποτέλεσμα τη μείωση του δημόσιου χώρου και τη δημιουργία ιδιωτικών χώρων διασκέδασης. Ως αποτέλεσμα, τα παιδιά συχνά υποβιβάζονται σε μικρούς, κλειστούς χώρους που προορίζονται για παιχνίδι, οι οποίοι δεν προσφέρουν τις ίδιες ευκαιρίες για εξερεύνηση και κοινωνικοποίηση όπως οι ανοιχτοί αστικοί χώροι (Κατσαβουνίδου. 2012).

Ο αποκλεισμός των παιδιών από τους δημόσιους χώρους όχι μόνο ενισχύει την περιθωριοποίησή τους, μια περιθωριοποίηση βέβαια, που ανασύρει γενικότερα ζητήματα κοινωνικής ανισότητας και αποκλεισμού, ιδίως κοινωνικά ευπαθών ομάδων όπως οι πρόσφυγες/προσφύγισες και οι μετανάστες/μετανάστριες και τα παιδιά αυτών, οι οποίες αποκλείονται ακόμη περισσότερο από τον δημόσιο χώρο, αλλά και παρεμποδίζει τη γνωστική, κοινωνική και σωματική τους ανάπτυξη. Για την αντιμετώπιση του αποκλεισμού των παιδιών από τους δημόσιους χώρους στην Αθήνα, είναι ζωτικής σημασίας να επανεκτιμηθούν οι πολιτικές αστικής ανάπτυξης και να μετατοπιστεί η εστίαση από το κέρδος στην προτεραιότητα των αναγκών των πολιτών και της ενίσχυσης του αισθήματος του «ανήκειν». Συνεπώς, θα πρέπει να αναγνωριστεί η σημασία ύπαρξης δημόσιων χώρων και η αξία της ισότιμης πρόσβασης σε αυτούς, ιδίως για τις περιθωριοποιημένες κοινότητες, στην προώθηση της κοινωνικής ένταξης και συνοχής. (Κατσαβουνίδου, 2012).

Συμπερασματικά, ο αποκλεισμός των παιδιών από τους δημόσιους χώρους στην Αθήνα είναι αποτέλεσμα των πολιτικών αστικής ανάπτυξης που δίνουν προτεραιότητα στο κέρδος έναντι των αναγκών των πολιτών. Ο αποκλεισμός αυτός ενισχύει ευρύτερα ζητήματα

κοινωνικού αποκλεισμού και ανισότητας στην ελληνική κοινωνία. Οι προσπάθειες για την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος πρέπει να περιλαμβάνουν την επανεξέταση των πολιτικών αστικής ανάπτυξης και την ιεράρχηση των αναγκών των πολιτών, ιδίως των παιδιών, στη δημιουργία δημόσιων χώρων που προωθούν την κοινωνική ένταξη και συνοχή.

5.4.1 Χαρακτηριστικά του αστικού σχεδιασμού¹

Το αστικό τοπίο της Αθήνας παρουσιάζει αρκετά μοναδικά χαρακτηριστικά που έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην ποιότητα ζωής των κατοίκων της, ιδίως των παιδιών. Ο αστικός σχεδιασμός της Αθήνας στερείται μεγάλων πάρκων, ελεύθερων χώρων και πλατειών, με αποτέλεσμα να υπάρχει δυσανάλογα μικρή ποσότητα πρασίνου ανά κάτοικο σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές πόλεις. Σύμφωνα με τα στοιχεία, η μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας διαθέτει μόνο 2,55 τετραγωνικά μέτρα πρασίνου ανά κάτοικο, το οποίο είναι σημαντικά χαμηλότερο από τον μέσο όρο των περισσότερων ευρωπαϊκών πόλεων που ξεπερνά τα 15 τετραγωνικά μέτρα ανά κάτοικο.

Επιπλέον, ο δημόσιος χώρος στην Αθήνα είναι κατακερματισμένος και υπολειμματικός, με τον δρόμο να αποτελεί την πρωταρχική, τελευταία και πιο αυθεντική μορφή δημόσιου χώρου (Πρεβελάκης, 1998). Ιστορικά, ο δρόμος αποτελούσε το κύριο σημείο αλληλεπίδρασης και συνάθροισης των ανθρώπων, οι οποίοι μετακινούνταν κυρίως με τα πόδια λόγω της περιορισμένης έκτασης της πόλης και της έλλειψης οργανωμένου δικτύου μεταφορών. Ακόμη και σήμερα, η απόσταση μεταξύ των διασταυρώσεων των δρόμων είναι αρκετά μικρή, κατά μέσο όρο περίπου 70 μέτρα, και παίζει καθοριστικό ρόλο στις ροές επικοινωνίας μεταξύ των κατοίκων και στην αίσθηση της γειτονιάς.

¹ Όλα τα στοιχεία του παρόντος υποκεφαλαίου έχουν ανακτηθεί στις 15 Νοεμβρίου, 2022, από <https://www.lacittadeibambini.org/en/right-to-play/>

Επιπλέον, το κέντρο της Αθήνας έχει πολύ υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα, μεγαλύτερη από όλες τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, εκτός από πόλεις της Αφρικής και της Ασίας, όπως το Κάιρο και η Βομβάη. Αυτή η υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα οφείλεται κυρίως στις κατεξοχήν μονάδες διαμόρφωσης του αστικού χώρου, οι οποίες είναι η πολυκατοικία και το οικοδομικό τετράγωνο. Στην Αθήνα, τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του αστικού χώρου είναι η διάχυση και η ανάμειξη των χρήσεων γης, οι αυξημένες αστικές πυκνότητες, η έλλειψη ανοιχτών και ελεύθερων δημόσιων χώρων, καθώς και οι διάσπαρτοι θύλακες πρασίνου και οι αρχαιολογικοί χώροι σε όλη την πόλη.

Τα πολεοδομικά χαρακτηριστικά της Αθήνας, όπως περιγράφηκαν παραπάνω, έχουν ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των παιδιών από την ελεύθερη περιπλάνηση και το παιχνίδι σε ανοιχτούς αστικούς χώρους, συμβάλλοντας στην περιθωριοποίησή τους από τον κοινωνικό ιστό της πόλης. Η έλλειψη ανοιχτών δημόσιων χώρων και η υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα περιορίζουν τις ευκαιρίες των παιδιών να συμμετέχουν σε υπαίθριες δραστηριότητες και να αλληλεπιδρούν με τους συνομηλίκους τους, οδηγώντας σε αρνητικές επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική τους υγεία.

Συμπερασματικά, τα πολεοδομικά χαρακτηριστικά της Αθήνας έχουν συμβάλει στην περιθωριοποίηση των παιδιών από τον κοινωνικό ιστό της πόλης. Η έλλειψη ανοιχτών δημόσιων χώρων και η υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα έχουν περιορίσει τις ευκαιρίες των παιδιών για υπαίθριο παιχνίδι και αλληλεπίδραση, με αποτέλεσμα αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία και την ευημερία τους. Είναι ζωτικής σημασίας για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής να αντιμετωπίσουν αυτά τα ζητήματα με την εφαρμογή μέτρων για τη βελτίωση του αστικού σχεδιασμού και την παροχή περισσότερων ευκαιριών στα παιδιά για υπαίθριες δραστηριότητες και κοινωνική αλληλεπίδραση.

5.4.2 Παιχνίδι στη γειτονιά

Ο αστικός ιστός της Αθήνας αποτελείται από διάφορες γειτονιές που φιλοξενούν οικογένειες της εργατικής τάξης, της μεσαίας τάξης και της αστικής ελίτ. Μέχρι τη δεκαετία του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι γειτονιές αυτές είχαν ένα «μητριάρχικό» σύστημα οργάνωσης, όπου επικρατούσαν ισχυροί κοινωνικοί δεσμοί μεταξύ των γειτόνων που χαρακτηρίζονταν από πρακτική βοήθεια και υποστήριξη. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου,

οι αλλαγές στις χωροταξικές συνθήκες έκαναν την ελληνική κοινωνία πιο εσωστρεφή, λιγότερο ανοιχτή και ανεκτική απέναντι στους άλλους, με αποτέλεσμα να υπάρχει σαφής αντίκτυπος στο παιχνίδι των παιδιών (Κατσαβουνίδου, 2012). Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να αναλυθεί κριτικά την έννοια του παιχνιδιού στη γειτονιά και τον αντίκτυπό του στην κοινωνικοποίηση των παιδιών, τη συναισθηματική ανάπτυξη και τη δημιουργία σχέσεων.

Τα παιδιά στην Αθήνα αντιλαμβάνονται το χώρο της γειτονιάς ως χώρο συναισθηματικής υποστήριξης και παιχνιδιού, όπου μπορούν να οικοδομήσουν σχέσεις με τους συνομηλίκους και τους μεγαλύτερους. Η γειτονιά λειτουργεί ως ένας κόσμος σε μικρογραφία για τα παιδιά, μια συμπτυκνωμένη κοινωνία που είναι ανάλογη με τις κινητικές, αντίληπτικές και συναισθηματικές τους ικανότητες (Blanchot, 1987/2000). Αυτός ο κόσμος κατασκευάζεται και βιώνεται κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού, όπου υπάρχει ταύτιση χώρου και χρόνου και τα παιδιά αντιλαμβάνονται το χώρο μέσω του χρόνου. Οι όποιες αλλαγές συμβαίνουν σε ένα συγκεκριμένο χώρο και σύστημα επηρεάζουν το σύνολο και στη συνέχεια επηρεάζουν και το παιχνίδι των παιδιών.

Ωστόσο, οι πρόσφατες αλλαγές τόσο σε επίπεδο πόλης όσο και σε επίπεδο γειτονιάς έχουν ως αποτέλεσμα να απομακρύνονται σταδιακά τα παιδιά από τους ανοιχτούς χώρους της γειτονιάς τους, οι οποίοι συχνά κρίνονται ως μη ασφαλείς και ακατάλληλοι για ασυνόδευτα παιδιά. Η απώλεια των ανοιχτών χώρων έχει ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των δεσμών μεταξύ των συνομηλίκων και τη μείωση της έννοιας της φιλίας λόγω της περιορισμένης τοπικής εγγύτητας. Δεν είναι ασυνήθιστο για τα παιδιά που ζουν στην ίδια πολυκατοικία να μην γνωρίζονται μεταξύ τους, καθώς έχει χαθεί ο «κοινός» χώρος του δρόμου, της πλατείας και του πάρκου της γειτονιάς (Κατσαβουνίδου, 2012).

Ενώ οι αυλές, οι σχολικές αυλές και οι παιδικές χαρές εξακολουθούν να χρησιμεύουν ως χώροι παιχνιδιού, έχουν περιορισμούς. Οι σχολικοί χώροι προσφέρουν παιχνίδι για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και κυρίως υπό επίβλεψη, ενώ οι παιδικές χαρές είναι δομημένες και σχεδιασμένες ως αποτέλεσμα της ανάγκης παρακολούθησης των παιδιών σε ένα ασφαλές και οργανωμένο περιβάλλον.

Σύμφωνα με την Κατσαβουνίδου (2012: 225), τα παιδιά δεν απολαμβάνουν το παιχνίδι στις παιδικές χαρές τόσο πολύ όσο στους ελεύθερους χώρους παιχνιδιού. Στην πραγματικότητα, οι παιδικές χαρές συχνά μετατρέπονται σε χώρους «όπου ξεκουράζονται και

τρέχουν», παρά το σχεδιασμό τους. Αντίθετα, τα παιδιά βλέπουν τα αγάλματα και τα μνημεία ως «όργανα παιδικής χαράς», καθώς απολαμβάνουν να σκαρφαλώνουν πάνω τους.

Η ιδέα της εξάλειψης του δρόμου και του πεζοδρομίου μέσα στα μεγάλα οικιστικά συγκροτήματα μοντερνιστικής αρχιτεκτονικής, με το σκεπτικό ότι το παιχνίδι των παιδιών είναι ασφαλέστερο και ποιοτικότερο σε ειδικούς, περιφραγμένους χώρους, δεν είναι προς το συμφέρον τους. Η προσέγγιση αυτή απομονώνει τα παιδιά από τους άλλους κατοίκους και από τον αστικό χώρο της πόλης. Ο ανοιχτός χώρος της πόλης, ο καθημερινός χώρος, είναι ο χώρος όπου πραγματοποιείται η κοινωνική «εργασία», σύμφωνα με τον Lefebvre, ένας χώρος αποκομμένος από τον τεχνοκρατικό ορθολογισμό της πόλης, σύμφωνα με τον de Serteau. Είναι ο χώρος όπου η καθημερινή απόσταση από τη γιορτή παύει, έστω και για λίγο, μέσα από το παιχνίδι (Κατσαβουνίδου, 2012:249).

Χάνοντας το δικαίωμά τους στη σύγχρονη πόλη, τα παιδιά στερούνται επίσης τη γνώση του κόσμου και του εαυτού τους. Η Dolto (1999:18) επεσήμανε πριν από μερικά χρόνια ότι: «Σήμερα, στις πόλεις, οι εμπειρίες των παιδιών συνοψίζονται σχεδόν πάντα στο να βγαίνουν έξω και να ακούνε». Η ανάγκη για το «παιδί στην πόλη» δεν αποτελεί αίτημα για ειδικές συνθήκες για ειδικές συνθήκες για μια συγκεκριμένη ομάδα πληθυσμού, αλλά μάλλον αναδεικνύει τη σημασία της συμμετοχής όλων στη διαμόρφωση των συνθηκών διαβίωσής τους. Το παιχνίδι στη γειτονιά είναι μια κρίσιμη πτυχή της ανάπτυξης, της κοινωνικοποίησης και της συναισθηματικής ευημερίας των παιδιών (Κατσαβουνίδου, 2012). Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να προωθηθεί και να διευκολυνθεί η πρόσβαση των παιδιών σε δημόσιους χώρους και ανοιχτές περιοχές μέσα στη γειτονιά τους, καθώς και να ενθαρρυνθεί η ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών και δεσμών μεταξύ των γειτόνων. Με τον τρόπο αυτό, μπορούμε να δημιουργήσουμε ένα πιο ζωντανό, χωρίς αποκλεισμούς και συνδεδεμένο αστικό περιβάλλον που θα ωφελεί όλα τα μέλη της κοινότητας, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών.

5.5 Η σημασία των «παιδικών πόλεων»

«Το παιδί είναι τόσο γεμάτο θαύματα, που η λέξη θαύμα δεν έχει νόημα γι' αυτό», σημειώνει ο αναρχικός συγγραφέας Ward, στο βιβλίο του *Το παιδί στην πόλη* (Γιονέ, 1996, σελ. 349). Ως ομάδα αστικών χρηστών, τα παιδιά έχουν μελετηθεί εκτενώς από τομείς όπως η

ψυχολογία, η περιβαλλοντική ψυχολογία και η γεωγραφία. Τα πεδία αυτά έχουν διερευνήσει τη νοητική εικόνα και την αντίληψη των παιδιών για το περιβάλλον τους, καθώς και τις διαφοροποιημένες σχέσεις που αναπτύσσουν με συγκεκριμένα τμήματα του αστικού τοπίου (Spencer & Wooley, 2000).

Η ψυχολογία, από τις αρχές του 20ού αιώνα, έχει δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σχέση μεταξύ της παιδικής ηλικίας και της εμπειρίας του χώρου, με την τελευταία να θεωρείται η «πηγή» της εμπειρίας. Για τους ψυχολόγους, οι εμπειρίες και οι αλληλεπιδράσεις των παιδιών με τον άμεσο φυσικό κόσμο που τα περιβάλλει διαμορφώνουν την ίδια την αντίληψη που έχουν για τον κόσμο. Πρωτοπόροι ψυχολόγοι, όπως ο Piaget, ο Levine, ο Vygotsky και αργότερα ο Erikson, απέδωσαν μεγάλη σημασία στο ρόλο του περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του παιδιού.

Το ενδιαφέρον του Piaget (1926/1971) για την επιστημολογία τον οδήγησε στην παρατήρηση των παιδιών τη δεκαετία του 1920 και μεταξύ των πρώτων συμπερασμάτων του ήταν ότι η κατασκευή της πραγματικότητας στο παιδί γίνεται μέσω της φυσικής αλληλεπίδρασης με τα αντικείμενα. Ο Levine ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε επιστημονικά εργαλεία για να εξετάσει την αντιληπτική και ψυχολογική εμπειρία της κατάκτησης του χώρου από τα παιδιά, ακόμη και στη βρεφική ηλικία. Στην ταινία του *Το παιδί και οι δυνάμεις του πεδίου*, ανακάλυψε ότι τα αντικείμενα υπαγορεύουν στο παιδί τι να κάνει: «μια πόρτα ζητάει να ανοίξει και να κλείσει, μια σκάλα να ανέβει» (Vygotsky, 1992: 85).

Για τον Vygotsky, «η σχέση μεταξύ του παιδιού και του περιβάλλοντός του γίνεται πιο αφηρημένη καθώς το παιδί μεγαλώνει και μαθαίνει να ρυθμίζει τις ενέργειές του όχι μόνο λόγω της αισθητηριακής αντίληψης αλλά και λόγω της σημασίας που αποκτά το περιβάλλον. Σε αυτή τη σχέση εισέρχεται η έννοια της αλληλεπίδρασης, η οποία είναι σημαντικά πιο σύνθετη από την απλή ανταπόκριση σε πραγματικά ερεθίσματα» (Κατσαβουνίδου, 2012: 242). Η σημασία του περιβάλλοντος για την ανάπτυξη των παιδιών είναι ζωτικής σημασίας και ο αστικός σχεδιασμός διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο στην εξασφάλιση της πρόσβασης των παιδιών σε χώρους που επιτρέπουν την ανάπτυξη και την εξέλιξή τους. Η δημιουργία «παιδικών πόλεων», οι οποίες είναι αστικοί χώροι ειδικά σχεδιασμένοι με γνώμονα τις ανάγκες και τις εμπειρίες των παιδιών, έχει γίνει μια σημαντική τάση στον αστικό σχεδιασμό. Οι πόλεις αυτές έχουν σχεδιαστεί για να παρέχουν στα παιδιά ευκαιρίες για παιχνίδι,

εξερεύνηση και κοινωνικοποίηση, που αποτελούν κρίσιμες πτυχές της ανάπτυξής τους (Κατσαβουνίδου, 2012).

Ένα παράδειγμα μιας επιτυχημένης «παιδικής πόλης» είναι αυτή της πόλης Reggio Emilia, στην Ιταλία. Η πόλη αυτή είναι παγκοσμίως αναγνωρισμένη για τις καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις που εφαρμόζονται στα σχολεία της, με την ομώνυμη προσέγγιση Reggio Emilia να βασίζεται στην ιδέα ότι τα παιδιά είναι ικανά άτομα που είναι σε θέση να κατασκευάσουν τη δική τους γνώση (Roope & Johnson, 2006).

Η προσέγγιση τονίζει τη σημασία του περιβάλλοντος ως «τρίτου δασκάλου», μετά το παιδί και τον εκπαιδευτικό. Στην προσέγγιση Reggio Emilia, το περιβάλλον σχεδιάζεται για να προάγει την εξερεύνηση, την ανακάλυψη και τη δημιουργικότητα των παιδιών (Ντολιοπούλου, 2006).

Τα παιδιά αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της αστικής ζωής, ωστόσο οι εμπειρίες και οι ανάγκες τους συχνά παραβλέπονται κατά το σχεδιασμό των πόλεων. Η μελέτη των εμπειριών των παιδιών στην πόλη έχει επιστήσει την προσοχή στη σημασία της δημιουργίας «πόλεων των παιδιών», όπου το αστικό περιβάλλον σχεδιάζεται με γνώμονα τις ανάγκες και τις προοπτικές των παιδιών. Με τον τρόπο αυτό, μπορούμε να δημιουργήσουμε ένα πιο περιεκτικό και φιλικό προς τα παιδιά αστικό περιβάλλον που προάγει την ανάπτυξη και την ευημερία τους (Tonucci, 2005).

Η σχέση μεταξύ των ατόμων και του περιβάλλοντός τους αποτελεί εδώ και πολύ καιρό αντικείμενο της περιβαλλοντικής ψυχολογίας και γεωγραφίας. Η σχέση αυτή συμπυκνώνεται στην έννοια της «τοποφιλίας», η οποία αναφέρεται στον συναισθηματικό δεσμό μεταξύ των ατόμων και του περιβάλλοντός τους, ιδιαίτερα κατά την παιδική ηλικία (Tuan, 1974, όπ. ανάφ. στο Κατσαβουνίδου, 2012). Ο Lefebvre (1991) υποστηρίζει ότι οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας, με τις προκλήσεις, τα επιτεύγματα και τις ελλείψεις της, είναι η πηγή της αίσθησης του βιωμένου χώρου. Ο γεωγράφος Tuan (1977) υποστηρίζει την ιδέα του Vygotsky ότι οι αναμνήσεις της κατάκτησης του χώρου μπορεί να ξεθωριάζουν κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, αλλά οι εμπειρίες των τόπων συνεχίζουν να επηρεάζουν τα άτομα μέχρι την ενηλικίωση.

Ιστορικά, η γεωγραφία των παιδιών στην πόλη ήταν ένα σημαντικό θέμα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, με εργασίες που επικεντρώνονταν στα «αγαπημένα μέρη» του παιδιού, στο ρόλο του τόπου στην ανάπτυξη της ταυτότητας του παιδιού και στους πιθανούς κινδύνους και τα οφέλη των πόλεων για την ευημερία των παιδιών (Matthews, 1986).

Moore, 1986 · Hart, 1979). Από τη δεκαετία του 1960, η ψυχολογία ενδιαφέρεται περισσότερο να μελετήσει τη συμπεριφορά του παιδιού στο χώρο ως συστημική οντότητα, αλληλοεξαρτώμενη με το αστικό περιβάλλον, παρά μέσω πειραματικών μεθόδων (Tuan, 1977). Ωστόσο, η σημερινή κρίση στο αστικό περιβάλλον επηρεάζει αρνητικά τη σχέση του παιδιού με το περιβάλλον του. Η θέση του παιδιού στο χώρο έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές, πρωτοφανείς στην ιστορία. Για παράδειγμα, ο πολλαπλασιασμός των μηχανοκίνητων μέσων μεταφοράς έχει καταστήσει τους δρόμους λιγότερο ασφαλείς για να παίζουν τα παιδιά, οδηγώντας σε μείωση της φυσικής δραστηριότητας και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης στην ύπαιθρο.

Παρά τις επικρίσεις από κοινωνιολόγους, ψυχολόγους και εκπαιδευτικούς σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις των σύγχρονων πόλεων στις περιβαλλοντικές εμπειρίες των παιδιών, το θέμα άργησε να γίνει αντικείμενο μελέτης στους χωροταξικούς κλάδους, όπως ο αστικός σχεδιασμός, η αρχιτεκτονική και η γεωγραφία. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, παρατηρείται μια στροφή στο πεδίο της παιδικής γεωγραφίας από τη θεωρητική έρευνα προς τον συμμετοχικό σχεδιασμό και την υπεράσπιση των «δικαιωμάτων» των παιδιών στην πόλη (Κατσαβουνίδου, 2012).

Ο συμμετοχικός σχεδιασμός περιλαμβάνει τη συμμετοχή των παιδιών στη διαδικασία του αστικού σχεδιασμού και προγραμματισμού. Η προσέγγιση αυτή αναγνωρίζει τα παιδιά ως ενεργούς παράγοντες που έχουν συμφέροντα στο περιβάλλον τους και το δικαίωμα να συμμετέχουν σε αποφάσεις που επηρεάζουν τη ζωή τους. Με τη συμμετοχή των παιδιών στη διαδικασία σχεδιασμού, μπορούμε να δημιουργήσουμε πιο φιλικές προς τα παιδιά πόλεις που είναι ασφαλείς, προσβάσιμες και διεγερτικές (Κατσαβουνίδου, 2012).

Η σύγχρονη πόλη έχει επικριθεί εδώ και καιρό για την αποτυχία της να ανταποκριθεί στις ανάγκες των παιδιών. Στο κείμενό του *Το παιδί, η πόλη και ο καλλιτέχνης του 1962*, ο van Eyck υποστηρίζει ότι η πόλη έχει αποκλείσει τα παιδιά σε πρωτοφανή βαθμό. Ο van Eyck (1962/2008:18) γράφει: «Υπάρχουν εκατομμύρια παιδιά σε χιλιάδες πόλεις. Τα παιδιά επιβιώνουν παρά τις πόλεις· οι πόλεις επιμένουν να υπάρχουν παρά τα παιδιά. Και τα δύο επιβιώνουν, τα παιδιά με, οι πόλεις χωρίς ταυτότητα. Αν ήταν αλήθεια να πούμε ότι οι πόλεις φτιάχνονται για πολίτες, δε θα ήταν αλήθεια να πούμε ότι φτιάχνονται επίσης για παιδιά; Δεν είναι πολίτης το παιδί;». Πιστεύει ότι οι πόλεις πρέπει να σχεδιάζονται με γνώμονα τα παιδιά και ότι τα παιδιά πρέπει να θεωρούνται πολίτες με τις δικές τους μοναδικές ανάγκες και απαιτήσεις. Το επιχείρημα του επικεντρώνεται στην ιδέα ότι η πόλη δεν παρέχει στα παιδιά

τους χώρους που χρειάζονται για να παίζουν, να τρέχουν, να σκαρφαλώνουν και να χτίζουν. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι σχεδιαστές έχουν παραμελήσει να λάβουν υπόψη τους την ανάγκη του παιδιού για χώρους φανταστικού παιχνιδιού (van Eyck, 1962/2008).

Υποστηρίζει ότι τα σχολεία και άλλες υποδομές θα πρέπει να σχεδιάζονται έτσι ώστε να εμπνέουν τη δημιουργικότητα των παιδιών, επιτρέποντας τη φαντασία τους να τα ζωντανέψει (van Eyck, 1962/2008). Ο Van Eyck υποστηρίζει επίσης, ότι η πόλη χρειάζεται το παιδί όσο και το παιδί την πόλη. Υποστηρίζει ότι η πόλη μπορεί να γίνει ανθρώπινη μόνο μέσω της παρουσίας του παιδιού και ότι «μια πόλη που δεν είναι κατάλληλη για παιδιά, δεν είναι πόλη» (van Eyck, 1962/2008:19). Οι ιδέες του ήταν πρωτοποριακές στην εποχή τους, αλλά εξακολουθούν να έχουν σημασία και σήμερα. Παρά την πρόοδο σε ορισμένους τομείς, πολλές πόλεις εξακολουθούν να μην μπορούν να ανταποκριθούν στις ανάγκες των παιδιών. Οι αστικοί σχεδιαστές και οι μελετητές πρέπει να αναγνωρίσουν ότι τα παιδιά δεν είναι απλώς παθητικοί χρήστες του χώρου, αλλά ενεργοί πολίτες με μια μοναδική προοπτική για την πόλη. Η πρόσφατη έρευνα στον τομέα της παιδικής γεωγραφίας έχει επικεντρωθεί στην ανάπτυξη «παιδικών πόλεων», όπου το αστικό περιβάλλον σχεδιάζεται με γνώμονα τις ανάγκες και τις προοπτικές των παιδιών. Η προσέγγιση αυτή αναγνωρίζει ότι η εμπειρία του παιδιού από την πόλη είναι συνυφασμένη με την προσωπική του ιστορία και τις εμπειρίες του και τονίζει τη σημασία της δημιουργίας ενός φιλικού προς τα παιδιά περιβάλλοντος που προάγει την ανάπτυξη και την ευημερία τους (Μαυροματάκη, 2018).

Εν κατακλείδι, η κριτική του van Eyck για τη σύγχρονη πόλη, όπως σχεδιάζεται και κατασκευάζεται, συνεχίζει να έχει απήχηση και σήμερα. Η έκκλησή του προς τους σχεδιαστές να λάβουν υπόψη τους τις ανάγκες και τις προοπτικές των παιδιών παραμένει επίκαιρη όσο ποτέ. Καθώς συνεχίζουμε να παλεύουμε με τις προκλήσεις της αστικοποίησης, είναι σημαντικό να μην παραμελούμε τις ανάγκες των νεότερων πολιτών μας. Με τη δημιουργία πόλεων φιλικών προς τα παιδιά, που ενισχύουν τη φαντασία και τη δημιουργικότητα, μπορούμε να δημιουργήσουμε ένα πιο περιεκτικό και ζωντανό αστικό περιβάλλον για όλους.

5.6 Προώθηση των δικαιωμάτων των παιδιών στην πόλη

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η σχέση μεταξύ του παιδιού και του περιβάλλοντος, ιδίως του αστικού περιβάλλοντος, έχει πολλά οφέλη. Ως εκ τούτου, είναι επιτακτική ανάγκη να

αποκατασταθεί αυτή η σχέση. Σε αυτό το σημείο της εργασίας θα παρουσιαστεί λοιπόν ,το εγχείρημα: «Η πόλη των παιδιών» ή "La città dei bambini", το οποίο έχει ως στόχο την επανένταξη των παιδιών στην αστική ζωή και τη διεκδίκηση του δικαιώματός τους στην πόλη. Οι πόλεις φαίνεται να έχουν ξεχάσει τα παιδιά τους, ενώ κάνουν πολλά για τους ενήλικες και ακόμη περισσότερο για τα αυτοκίνητα. Παρόλο που οι πόλεις έχουν παράσχει υπηρεσίες για τα παιδιά, όπως παιδικούς σταθμούς, παιδικές χαρές και πάρκα, έχουν σχεδιαστεί κυρίως για τους γονείς που χρειάζονται ένα μέρος για να αφήσουν τα παιδιά τους και όχι για να καλύψουν τις πραγματικές και πρωταρχικές ανάγκες των παιδιών, όπως το παιχνίδι (Spilsbury, Korbin & Coulton, 2009). Η αναγνώριση του δικαιώματος του παιδιού στην πόλη προέκυψε από την υιοθέτηση της νέας Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού το 1989, η οποία άσκησε επιρροή σε πολλούς επιστημονικούς τομείς. Η έννοια του παιδιού ως πολίτη έχει γίνει εξίσου σημαντική στην εκπαίδευση, την αρχιτεκτονική και τον πολεοδομικό σχεδιασμό, τονίζοντας την ανάγκη για νέους χωροταξικούς σχεδιασμούς που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τις ικανότητες των παιδιών (Spilsbury, Korbin & Coulton, 2009).

5.6.1.α «Η πόλη των παιδιών»: Η φιλοσοφία της "La città dei bambini"²

«Ζητούμε συγγνώμη για την όποια αναστάτωση, αλλά παίζουμε για εσάς». Με αυτό το σύνθημα, το διεθνές πρόγραμμα «Η πόλη των παιδιών» υποστηρίζει εδώ και τρεις δεκαετίες συγκεκριμένα μέτρα για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των παιδιών στην οικοδόμηση των πόλεων. Αν ζητηθεί από έναν ενήλικα και ένα παιδί να περιγράψουν τις σύγχρονες πόλεις, οι απαντήσεις τους θα είναι παρόμοιες. Αλλά αν τους ρωτούσαν πώς θα τις άλλαζαν και θα τις βελτίωναν, οι απαντήσεις τους θα ήταν δραστικά διαφορετικές. Τα παιδιά δεν εγκαταλείπουν εύκολα την προσωπική τους ελευθερία για λόγους ευκολίας. Επομένως, η συνεκτίμηση των προοπτικών των παιδιών μπορεί να οδηγήσει σε πραγματικές αλλαγές στο

² Στοιχεία του παρόντος υποκεφαλαίου έχουν ανακτηθεί στις 10 Δεκεμβρίου, 2022, από <https://www.lacittadeibambini.org/en/right-to-play/>

αστικό περιβάλλον. Τον Μάιο του 1991, ο παιδαγωγός Tonucci είχε μια συγκεκριμένη πολιτική πρόθεση όταν ίδρυσε το πρόγραμμα «Πόλη των παιδιών» στο Faenza. Τα τελευταία τριάντα χρόνια, πολλές ιταλικές πόλεις έχουν ενταχθεί στο πρόγραμμα, δημιουργώντας ένα διεθνές δίκτυο που εκτείνεται στη Λατινική Αμερική, την Ισπανία και άλλες χώρες. Η δέσμευση του δικτύου για τη συμμετοχή των παιδιών και η επείγουσα ανάγκη διεκδίκησης του δημόσιου χώρου για ελεύθερο παιχνίδι οδήγησε σε προτάσεις όπως «Το Συμβούλιο του Παιδιού», «Πηγαίνουμε στο σχολείο μόνοι μας» και «Συμμετοχικός Σχεδιασμός».

Σύμφωνα με τους Tonucci και Rissotto (2001), «ο εργαζόμενος ενήλικας είναι το πρότυπο που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε κάθε διοικητική δράση. Πρόκειται πάντα για την ικανοποίηση των αναγκών τους, παραμελώντας ή καταπατώντας τα δικαιώματα και τις ανάγκες της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Έτσι, υπάρχει ένας στρεβλός συμβιβασμός μεταξύ ενηλίκων και διοικητικών υπαλλήλων που βασίζεται στα προνόμια των πρώτων και στη συναίνεση των δεύτερων». Αυτή η διαπίστωση ήταν που ώθησε στη δημιουργία του προγράμματος «Πόλη των παιδιών». Με την προσέγγιση αυτή, οι δήμαρχοι και οι διευθυντές των πόλεων ενθαρρύνονται να μετατοπίσουν την εστίασή τους και να δώσουν προτεραιότητα στις ανάγκες των παιδιών έναντι των αναγκών των παραγωγικών ενηλίκων πολιτών. Η επιλογή των παιδιών ως πρωταρχικού σημείου αναφοράς δεν αποσκοπεί στην παροχή περισσότερων πόρων ή υπηρεσιών σε αυτά, αλλά στην εξασφάλιση ότι οι ανάγκες όλων ακούγονται και λαμβάνονται υπόψη. Αυτό αντιπροσωπεύει μια νέα φιλοσοφία αστικής διαχείρισης (Tonucci και Rissotto, 1998) που δίνει έμφαση σε ένα περιβάλλον προσβάσιμο στους πεζούς και υποστηριζόμενο από το ενδιαφέρον και την κοινωνική ευθύνη όλων των πολιτών. Ένα τέτοιο περιβάλλον δεν θα ανταποκρίνεται μόνο στις απαιτήσεις των παιδιών αλλά και των ηλικιωμένων, των ατόμων με αναπηρία και, ιδανικά, όλων των μελών της κοινωνίας.

Οι νεότεροι πολίτες δεν αντιπροσωπεύουν μόνο τις ανάγκες όλων των πολιτών, αλλά αντικατοπτρίζουν επίσης, την «υγεία» της πόλης, ως ένα μεγάλο οικοσύστημα που σήμερα υποφέρει. Υπό αυτή την έννοια, τα παιδιά μπορούν να θεωρηθούν ως ένας ευαίσθητος «περιβαλλοντικός δείκτης», που δείχνει ότι η πόλη λειτουργεί ως τόπος διαμοιρασμού, συνεργασίας και αλληλεγγύης όταν τα παιδιά είναι καλά. Για να αναλάβουν δράση τα παιδιά, πρέπει πρώτα να τους δοθεί η ευκαιρία να εκφραστούν, να ακουστούν και να είναι ανοιχτά στο να ακούσουν τις προτάσεις τους. Αυτή η διαδικασία απαιτεί από τους ενήλικες να εγκαταλείψουν την αντίληψη ότι ο ρόλος τους ως γονέας, δάσκαλος ή οποιαδήποτε άλλη

θέση συνεπάγεται ότι είναι υπεύθυνοι για την εκπαίδευση, τη διδασκαλία και την προστασία των παιδιών και ότι ο ρόλος των παιδιών είναι να υπακούν. Εκτός από την εγκατάλειψη των παραδοσιακών τους ρόλων, οι ενήλικες πρέπει να είναι πρόθυμοι να αναγνωρίσουν ότι τα παιδιά γνωρίζουν τι θέλουν και τι χρειάζονται και είναι σε θέση να διατυπώνουν προτάσεις. Αυτό απαιτεί κριτική στάση απέναντι στις παραδοσιακές παραδοχές των υπεύθυνων ενηλίκων, προσεκτική και ευαίσθητη παρατήρηση της συμπεριφοράς των παιδιών, μελέτη της ανάπτυξης και των δεξιοτήτων τους και ανάκτηση των αναμνήσεων της δικής μας παιδικής ηλικίας και των επιθυμιών που εκπληρώθηκαν και δεν εκπληρώθηκαν (Tonucci & Rissotto, 2001).

5.6.1.β Το Παιδικό Συμβούλιο³

Το Παιδικό Συμβούλιο και η συμμετοχή των παιδιών στον αστικό σχεδιασμό είναι από τα σημαντικότερα πειράματα συμμετοχής που διεξάγονται από πόλεις στην Ιταλία και στο εξωτερικό στο πλαίσιο του προγράμματος «Πόλη των παιδιών». Το συμβούλιο αποτελείται από περίπου 20 παιδιά, συνήθως ηλικίας 6 έως 10 ετών, τα οποία εργάζονται σε ομάδες μαζί με έναν επιβλέποντα ενήλικα. Στόχος είναι να παρέχουν συμβουλές στους αξιωματούχους της πόλης εκφράζοντας τις απόψεις των παιδιών για διάφορα θέματα που αφορούν τη ζωή της πόλης, ξεκινώντας από εκείνα που ενδιαφέρουν άμεσα τους μικρούς συμβούλους. Τα σχολεία επιλέγονται τυχαία για να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα και τα παιδιά συναντώνται σε χώρους εκτός σχολείου σε τακτά χρονικά διαστήματα, συνήθως μία ή δύο φορές το μήνα.

Οι παραδοσιακές σχολικές μέθοδοι, όπως το σήκωμα των χεριών ή η υποβολή γραπτών εκθέσεων, απαγορεύονται αυστηρά. Αντίθετα, τα παιδιά πρέπει να αισθάνονται ελεύθερα να εκφράζουν τις σκέψεις τους και να τις μοιράζονται με τους συμμαθητές τους. Το συμβούλιο αναπτύσσει προτάσεις χρησιμοποιώντας την τεχνική των ομάδων εργασίας, όπου οι διάφορες

³ Στοιχεία του παρόντος υποκεφαλαίου έχουν ανακτηθεί στις 10 Δεκεμβρίου, 2022, από <https://www.lacittadeibambini.org/en/right-to-play/>

απόψεις συνοψίζονται για να επιτευχθεί κοινός τόπος, αντί να χρησιμοποιούνται οι συμβατικές απλοϊκές μέθοδοι των προτάσεων ενηλίκων που ακολουθούνται από ψηφοφορία. Οι προτάσεις, οι διαμαρτυρίες και οι απόψεις που αναπτύσσονται από το συμβούλιο κοινοποιούνται στον δήμαρχο και σε άλλους δημοτικούς αξιωματούχους σε ειδική συνεδρίαση του δημοτικού συμβουλίου, η οποία πραγματοποιείται τουλάχιστον μία φορά το χρόνο και στην οποία τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να μιλήσουν. Σε ορισμένες πόλεις, το Συμβούλιο Παιδιών και η συνάντησή του με το Δημοτικό Συμβούλιο περιλαμβάνονται στους Δημοτικούς Κανονισμούς και Διαδικασίες.

Το Συμβούλιο των Παιδιών έχει, επίσης, μια πρακτική πτυχή, στο πλαίσιο των συμμετοχικών διαδικασιών. Πρόκειται για τον σχηματισμό μιας ομάδας παιδιών που, μαζί με το τεχνικό προσωπικό του δημαρχείου (όπως αρχιτέκτονες, πολεοδόμοι, περιβαλλοντολόγοι κ.λπ., ανάλογα με το συγκεκριμένο έργο), δημιουργούν ένα σχέδιο δράσης για την αποκατάσταση ενός περιβάλλοντος, ενός χώρου ή μιας υπηρεσίας. Στόχος είναι να συγκεντρώσουν τις ανάγκες των παιδιών και να ερμηνεύσουν μαζί τους τις απαιτήσεις της κοινότητας. Η ομάδα υποβάλλει ιδέες και προτάσεις για την αναδόμηση των ιδίων και τελικά αναπτύσσει ένα σχέδιο, το οποίο μπορεί να βασίζεται στη δημιουργικότητα και τη φαντασία των παιδιών, αλλά ενσωματώνει και την τεχνογνωσία των ενηλίκων επαγγελματιών. Γενικά, το σχέδιο προκύπτει από ένα συγκεκριμένο αίτημα των διαχειριστών προς τα παιδιά και είναι δεσμευτικό για αυτά, ενώ οι προτάσεις που προκύπτουν λαμβάνονται υπόψη από τους διαχειριστές. Εργάζεται επί αρκετούς μήνες, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες και τις επιθυμίες των παιδιών και άλλων κοινωνικών ομάδων, που ενδέχεται να επηρεαστούν, με αναφορά στο υπό εξέταση θέμα και άμεση γνώση του χώρου σχεδιασμού. Ετοιμάζονται συγκεκριμένες προτάσεις μετασχηματισμού και το τελικό σχέδιο συχνά παρουσιάζεται με τη μορφή τρισδιάστατου μοντέλου στη διοίκηση της πόλης για υλοποίηση (Tonucci & Rissotto, 2001).

Η ομάδα έρευνας και διεθνούς συντονισμού του CNR παρακολουθεί τη συμμετοχή των παιδιών στις δραστηριότητες του σχεδίου «Πόλη των παιδιών» σε όλο το δίκτυο των πόλεων που συμμετέχουν. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, το CNR διοργάνωσε εκπαιδευτικά σεμινάρια για την προώθηση της υιοθέτησης μιας κοινής μεθόδου εργασίας, παρείχε στις εμπλεκόμενες πόλεις το απαραίτητο υλικό για την τεκμηρίωση των πειραμάτων, συμμετείχε σε συναντήσεις που πραγματοποιήθηκαν στις πόλεις και διοργάνωσε διεθνή σεμινάρια για τη σύγκριση και την ανάλυση των πειραμάτων που πραγματοποιήθηκαν.

Στις διάφορες πόλεις, ανάλογα με τους διαθέσιμους πόρους και τις δεξιότητες, τα πειράματα τεκμηριώθηκαν με την καταγραφή των δραστηριοτήτων με τα παιδιά, την τεκμηρίωση των πρακτικών και τη συστηματική συλλογή του υλικού που παρήγαγαν τα παιδιά. Επιπλέον, δημιουργήθηκε ένα CD ROM βασισμένο σε αυτά τα πειράματα. Το υλικό αυτό συλλέγεται στο κέντρο τεκμηρίωσης της ομάδας «Παιδική Πόλη» και αναλύεται για να αξιολογηθεί η πρόοδος των σχεδίων στις διάφορες πόλεις και να δοθούν κίνητρα για τη συνέχισή τους (Tonucci & Rissotto, 2001).

5.6.1.γ Παράδειγμα διεκδίκησης ⁴

Στις 29 Δεκεμβρίου 1997 το Συμβούλιο Παιδιών του Ροζάριο της Αργεντινής πρότεινε την καθιέρωση μιας «Ημέρας Παιχνιδιού» για την ενθάρρυνση του παιχνιδιού μεταξύ των παιδιών της πόλης και την προώθηση μιας ημέρας αφιερωμένης στο παιχνίδι, τη ζωή και τη συμβίωση μεταξύ παιδιών και ενηλίκων (Tonucci & Rissotto, 2001). Η πρόταση εγκρίθηκε από το Δημοτικό Συμβούλιο και η "El Día del Juego y de la Convivencia" – «Ημέρα του παιχνιδιού και της συνύπαρξης» γιορτάζεται πλέον κάθε πρώτη Τετάρτη του Οκτωβρίου. Η Ρώμη και το San Giorgio a Cremano έχουν επίσης εφαρμόσει παρόμοιες πρωτοβουλίες. Στη Ρώμη, η «Ημέρα Παιχνιδιού» καθιερώθηκε από το Δημοτικό Συμβούλιο στις 17 Νοεμβρίου 2004, μετά από αίτημα του Συμβουλίου Παιδιών. Εν τω μεταξύ, η δημοτική διοίκηση της πόλης San Giorgio a Cremano (Νάπολη) ανακήρυξε την "Il Giorno del Gioco" – «Ημέρα παιχνιδιού και συνύπαρξης» σε σταθερή ετήσια βάση, κάθε δεύτερη Τετάρτη του Μαΐου, αποκλειστικά αφιερωμένη σε ψυχαγωγικές δραστηριότητες

Μια πόλη που δίνει προτεραιότητα στα παιδιά ως παράμετρο στην ανάπτυξη πολιτικών υπέρ τους πρέπει να θεωρεί το δικαίωμα στο παιχνίδι ως μια από τις προτεραιότητές της. Η δέσμευση αυτή υλοποιείται σε διάφορα επίπεδα. Στο πρώτο ρυθμιστικό και νομικό επίπεδο, η πόλη θα πρέπει να στηρίζει τη δυνατότητα παιχνιδιού των παιδιών και να αποφεύγει τον περιορισμό ή την απαγόρευσή του, καθώς και να διασφαλίζει ότι δεν υπάρχουν περιορισμοί ή απαγορεύσεις στους κανονισμούς των συγκυριαρχιών. Για παράδειγμα, στο Miraflores de Lima, στο Περού, έχει αναρτηθεί μια πινακίδα που γράφει: "Prohibido jugar pelota except ni ños yni ñ as", που σημαίνει «Απαγορεύεται να παίζετε μπάλα, εκτός από τα κορίτσια και τα αγόρια».

Στο δεύτερο επίπεδο, η κινητικότητα θα πρέπει να δίνει προτεραιότητα στους πεζούς έναντι των αυτοκινήτων και ο σχεδιασμός των δρόμων και των πεζοδρομίων θα πρέπει να αναθεωρηθεί ώστε να είναι εύκολο και ασφαλές για όλους, ιδίως για τα παιδιά, να

⁴ Στοιχεία του παρόντος υποκεφαλαίου έχουν ανακτηθεί στις 10 Δεκεμβρίου, 2022, από <https://www.lacittadeibambini.org/en/right-to-play/>

μετακινούνται μόνοι τους στον αστικό χώρο. Στο τρίτο επίπεδο, ο αστικός σχεδιασμός θα πρέπει να απομακρυνθεί από τους στερεότυπους, κλειστούς χώρους παιχνιδιού που προορίζονται για παιδιά και να προσφέρει στους πολίτες όμορφους, ενδιαφέροντες δημόσιους χώρους που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες όλων. Με αυτόν τον τρόπο, οι φόβοι των οικογενειών θα μειωθούν και τα παιδιά θα μπορούν να βγαίνουν με τους φίλους τους για να πάνε στο σχολείο το πρωί και να παίξουν το απόγευμα. Με τη σειρά τους, τα παιδιά, με την παρουσία τους, θα ωθήσουν τους ενήλικες να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή και να συμμετέχουν πιο ενεργά, κάνοντας την πόλη ένα καλύτερο και ασφαλέστερο μέρος. Οι πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν τα παιδιά δεν προτείνουν μόνο αλλαγές στον πολεοδομικό σχεδιασμό, αλλά στοχεύουν επίσης στην εκπαίδευση και την εξοικείωση με την κοινωνική τους θέση ως πολίτες.

Η πόλη θεωρείται ένα πολύτιμο και πυκνό μαθησιακό περιβάλλον (Brougère, Ulmann, 2009) και η μάθηση για την πόλη συμβάλλει στην ανάπτυξη της κοινωνικότητας και της ιδιότητας του πολίτη στα παιδιά (Garnier, 2015). Ο χώρος της πόλης αποτελεί συνθήκη αλληλεπίδρασης και καθοδηγεί την ανθρώπινη συμπεριφορά, αλλά είναι επίσης συνθήκη της ιδιότητας του πολίτη, εξασφαλίζοντας την πρόσβαση στη δημόσια σφαίρα μέσω της πρόσβασης στο δημόσιο χώρο (Holloway & Valentine, 2000). Εάν οι ενήλικες, οι γονείς, οι εκπαιδευτικοί και οι διευθυντές των πόλεων αναγνωρίσουν την ιδιότητα του πολίτη στα παιδιά και λάβουν σοβαρά υπόψη τους τις ιδέες και τις προτάσεις τους για την πόλη, αναθέτοντάς τες σε αρμόδιους τεχνικούς, σχεδιαστές και πολεοδόμους, οι προτάσεις αυτές μπορούν να γίνουν πολύτιμα στοιχεία σχεδιασμού για έναν πραγματικό μετασχηματισμό της πόλης, προς όφελος όλων των πολιτών της. Η εφαρμογή αυτών των προτάσεων οδηγεί σε μια πόλη όπου όλοι μπορούν να κυκλοφορούν ανεξάρτητα, να συναντιούνται μαζί και να επιλύουν αυτόνομα τα πρωταρχικά τους προβλήματα (Rissotto, 2001).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο κάθε είδους μετασχηματισμός της πόλης και του δημόσιου χώρου αυτής, σημαίνει μετασχηματισμό της ζωής που βιώνεται μέσα σε αυτόν, όπως οι ανθρώπινες σχέσεις, η μνήμη, τα συναισθήματα, οι ατομικοί και συλλογικοί στόχοι. Αυτός ο μετασχηματισμός βέβαια, δεν αφήνει ανεπηρέαστη την ίδια την πόλη, καθώς πόλη-άτομο, θεωρείται για την παρούσα εργασία, ότι βρίσκονται σε μια διαδικασία δυναμική και αμφίδρομη.

Η έννοια των «κοινών» και κατ' επέκταση των «αστικών κοινών» θεωρείται κρίσιμη για τη διατήρηση της ισορροπίας στις σύγχρονες κοινωνίες, που χαρακτηρίζονται από την επιβολή του ιδιωτικού έναντι του δημόσιου, του κέρδους έναντι των ανθρώπινων σχέσεων. Ως σύστημα κρίνεται ευεργετικό και για τη συνέχιση του δεσμού ανάμεσα στην πόλη και το άτομο, με ό,τι αυτός συνεπάγεται. Οι πόλεις θεωρούνται πως ακολουθούν την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού, μιας και ο άνθρωπος θεωρείται, όπως τον χαρακτήρισε και ο Έλληνας φιλόσοφος Αριστοτέλης, «ζώον κοινωνικό».

Πέραν των ορισμών, που επικεντρώνονται κυρίως στη χωρική υπόσταση και τη συγκέντρωση μεγάλου όγκου πληθυσμού σε αυτές, αφορούν δηλαδή ποσοστά, με την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε να διερευνηθεί και να αναδειχθεί η κοινωνική διάσταση των πόλεων, που ενσαρκώνεται κυρίως μέσα από τους δημόσιους χώρους αυτών. Για τον λόγο αυτό, η εργασία επικεντρώθηκε στην ανάδειξη στοιχείων του δημόσιου χώρου, μέσα από την παρουσίαση είτε τυπικών χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν αυτοί είτε κυρίως μέσα από τη διαλεκτική που αυτοί αναπτύσσουν με το άτομο/χρήστη.

Ο χώρος αντιμετωπίζεται ως εμπειρία, ως βίωμα, μέσα από το οποίο τα άτομα διαμορφώνουν την προσωπική τους ταυτότητα και την κοινωνική τους υπόσταση, ενώ ταυτόχρονα, σύμφωνα με τον Dewey και άλλους, αποτελεί πεδίο μάθησης, τη λεγόμενη άτυπη μάθηση. Τα οφέλη του δημόσιου χώρου, για το άτομο, αναλύθηκαν εκτενώς στα κεφάλαια της εργασίας, εστιάζοντας, κυρίως, σε αυτά που αφορούν την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και ολοκλήρωση των αστικών χρηστών, για τον λόγο αυτό κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστεί και να ερευνηθεί μια συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, που δεν είναι άλλη από τα παιδιά.

Η επιλογή των παιδιών, μέσης ηλικίας (από 9 έως 12 ετών), ως ομάδα αστικών χρηστών προς μελέτη, έγινε κατά βάση για δύο λόγους. Ο ένας αφορά την ηλικία, μιας και βρίσκονται σε μια κρίσιμο και κομβικό στάδιο, για την ολόπλευρη ανάπτυξή τους και ο δεύτερος λόγος έχει να κάνει με την ορατότητά τους στις πόλεις του σήμερα, οι οποίες φαίνεται να έχουν φτιαχτεί αποκλειστικά γι' αυτούς/ αυτές που θεωρούνται παραγωγικοί πολίτες, δηλαδή τους ενήλικες. Η συλλογιστική αυτή βέβαια, έφερε στην επιφάνεια ζητήματα χρήσης του δημόσιου χώρου γενικότερα.

Όπως φάνηκε, από τη βιβλιογραφική έρευνα, οι σύγχρονες πόλεις, στην ουσία τους, δεν είναι φιλικές ούτε προς τους ενήλικες χρήστες του αστικού περιβάλλοντος. Αποδεχόμενοι την ανάγκη της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και τα οφέλη της κοινωνικής ζωής, γίνεται αντιληπτό πως οι δημόσιοι χώροι χάνουν τον ελεύθερο χαρακτήρα τους, στους κόλπους των οποίων αναδύεται η συνύπαρξη, αφού αυτοί, σύμφωνα και με ανθρώπους που ασχολούνται με τον αστικό σχεδιασμό, όπως ο πολεοδόμος Δημήτρης Πέττας, βρίσκονται στα χέρια των κυρίαρχων τάξεων, που τους διαμορφώνουν σύμφωνα με τις επιδιώξεις τους, με τη λογική του αποκλεισμού και την εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων. Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, προκύπτει το ζήτημα όχι μόνο της χρήσης, αλλά της διαμόρφωσης του χώρου και προκρίνεται η συλλογική δράση και η ενδυνάμωση του ατόμου μέσα από τη δύναμη της κοινότητας. Ο λεγόμενος συμμετοχικός σχεδιασμός του αστικού περιβάλλοντος.

Στην Ελλάδα φαίνεται πως τέτοιες πρακτικές είναι ακόμη σε πρώιμο στάδιο και κυρίως σε ό,τι αφορά τη συμπερίληψη διαφορετικών ομάδων χρηστών στις διαδικασίες αυτές. Για τον λόγο αυτό, και με προσανατολισμό την ομάδα των παιδιών, κρίθηκε σκόπιμο ως κατάληξη της παρούσας εργασίας, να παρουσιαστεί ένα παράδειγμα διεκδίκησης του καίριου «δικαιώματος στην πόλη», όπως αυτό εισήχθη στη συζήτηση περί αστικών ζητημάτων από τον Henri Lefebvre. Το διεθνές πρόγραμμα «Η πόλη των παιδιών»/ "La città dei bambini", λοιπόν, αποτελεί ένα δυνατό μήνυμα προς αυτή τη διεκδίκηση και το οποίο, με σύνθημα: «Ζητούμε συγγνώμη για την όποια αναστάτωση, αλλά παίζουμε για εσάς», υποστηρίζει εδώ και τρεις δεκαετίες συγκεκριμένα μέτρα για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των παιδιών στην οικοδόμηση των πόλεων.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια πρόταση για περεταίρω έρευνα του θέματος και εφαρμογή προτάσεων, που αφορούν το δικαίωμα των παιδιών στον δημόσιο χώρο, καθώς παρουσιάζεται μια πραγματικότητα που βιώνεται στο τώρα και εγείρει καίρια ερωτήματα και προβληματισμούς, για τη ζωή ως όντα κοινωνικά, για αυτό που θέλουμε να αφήσουμε παρακαταθήκη στα παιδιά μας, βιολογικά και μη. Ο δημόσιος χώρος δεν εξετάζεται χωροταξικά, ως απλή τοποθεσία, αλλά ως χώρος ζύμωσης με την κοινότητα, με δυνάμεις κοινωνικοποιητικές, με ιδιότητες ευεργετικές για την ψυχολογική, νοητική και σωματική υγεία των ατόμων, θέση που τεκμηριώνεται και βιβλιογραφικά. Μέσα από τους περιορισμούς της, με κυριότερο την απουσία έρευνας, η εργασία προσπάθησε να καλύψει βιβλιογραφικά την έννοια της πόλης, του δημόσιου χώρου και της αξίας αυτού για την καθημερινή ζωή των κατοίκων, με κεντρική αναφορά στα παιδιά. Μια καθημερινή ζωή που δεν περιλαμβάνει μόνο το πρακτικό λειτουργικό κομμάτι της ζωής, αλλά κυρίως δίνει έμφαση στο αίσθημα του «ανήκειν», με ό,τι ευεργετικό συνεπάγεται αυτό, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο και ενός δημόσιου χώρου, που μπορεί να αποτελεί μέσο εκπαίδευσης και προετοιμασίας για τη ζωή και τρόπο ενδυνάμωσης της συλλογικής συνείδησης.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Δράση παρέμβασης στην πόλη των Ιωαννίνων,

«Χωράει η ζωή μας σε αυτή την πόλη;»

Στα πλαίσια του Π.Μ.Σ «Επιστήμες της Αγωγής» με κατεύθυνση «Εκπαίδευση και Κοινωνία: Θεωρία και Πρακτικές», του Π.Τ.Δ.Ε Ιωαννίνων και με στόχο την ενίσχυση της βιβλιογραφικής έρευνας και της θεωρίας, στην οποία στηρίχτηκε η παρούσα διπλωματική εργασία με τίτλο: Το παιδί στον δημόσιο αστικό χώρο: Μια διαλεκτική προσέγγιση της αστικής πραγματικότητας, διεξήχθη η δράση παρέμβασης «Χωράει η ζωή μας σε αυτή την πόλη;», στην πόλη των Ιωαννίνων. Πρόκειται για μία δράση ή αλλιώς ένα «πείραμα», που επιχειρεί να συμβάλει στην ανάδειξη της σύγχρονης αστικής πραγματικότητας, με πεδίο εστίασης τον δημόσιο αστικό χώρο, σε μια πόλη που βρίσκεται υπό διαρκή ανάπτυξη και έντονη αστικοποίηση.

Η παρούσα εργασία στοχεύει να εξετάσει, μέσα στη γενική προβληματική της σχέσης μεταξύ ατόμου-πόλης, την επίδραση που μπορεί να έχουν τα υλικά στοιχεία του αστικού περιβάλλοντος στη σχέση μεταξύ ατόμων και πόλης, και ειδικότερα το πώς αυτή επηρεάζεται από τις ποιότητες του δημόσιου ανοιχτού χώρου. Ο δημόσιος χώρος θεωρείται ως το πρωταρχικό πεδίο, όπου τα άτομα διαμορφώνουν την άποψή τους για την πόλη μέσω της δράσης, της παρατήρησης και της εμπειρίας.

Η μελέτη επικεντρώνεται στα παιδιά της «μέσης παιδικής ηλικίας» (middle childhood), η οποία ορίζεται από τα οκτώ/εννέα έως τα δώδεκα έτη. Η επιλογή αυτής της ηλικιακής ομάδας παιδιών, δεν είναι τυχαία, αφού η πλειονότητα των ερευνών για τα παιδιά στην πόλη αφορά τη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Αυτή η αναπτυξιακή φάση, χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη επιθυμία του παιδιού για αυτονομία και ανεξαρτησία, προετοιμαζόμενο για την εφηβεία, ενώ το παιδί αρχίζει να κινείται περισσότερο ανεξάρτητα στην πόλη και φαίνεται να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τη διαδικασία εξοικείωσης και εξερεύνησης του αστικού περιβάλλοντος.

Η δράση πραγματοποιήθηκε στην πόλη των Ιωαννίνων, όπου κατοικώ τα τελευταία χρόνια. Η επιλογή αυτή δεν αφορά μόνο πρακτικούς λόγους, αλλά, κατά έναν τρόπο, μπορούμε να πούμε ότι η πόλη των Ιωαννίνων αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα

της πόλης του σήμερα, στην Ελλάδα και εμφανίζει μια τυπικότητα, τόσο ως προς τον τρόπο που παράχθηκε ο δημόσιος χώρος της αλλά και ως προς τα χαρακτηριστικά του τρόπου ζωής που προσφέρει.

Τα Ιωάννινα βρίσκονται στο βορειοδυτικό τμήμα της Ελλάδας, στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Ηπείρου. Είναι χτισμένη στη δυτική όχθη της λίμνης Παμβώτιδας, η οποία είναι η μεγαλύτερη λίμνη της Ηπείρου, και περιβάλλεται από βουνά, συμπεριλαμβανομένων των βουνών της Πίνδου στα ανατολικά. Η πόλη των Ιωαννίνων είναι γνωστή, πέραν της φυσικής της ομορφιάς, και για το ιστορικό κάστρο της πόλης, το οποίο χτίστηκε από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Ιουστινιανό τον 6ο αιώνα μ.Χ. και αργότερα οχυρώθηκε από τους Οθωμανούς Τούρκους.

Είναι μια μεσαίου μεγέθους πόλη, με πληθυσμό περίπου 112.486 κατοίκους. Η αστική περιοχή της πόλης είναι καλά οργανωμένη, με ένα μείγμα παραδοσιακής και σύγχρονης αρχιτεκτονικής, με το ιστορικό κέντρο της πόλης να παρουσιάζει πυκνή δόμηση. Διαπιστώνεται μια ποικιλία οικιστικών ζωνών, πέραν του ιστορικού κέντρου της πόλης, οι οποίες είναι διασκορπισμένες σε όλο τον δήμο και κυμαίνονται από περιαστικές ήσυχες γειτονιές, μέχρι πολυσύχναστες πιο κεντρικές οικιστικές ζώνες, κτισμένες κυρίως με χαμηλές και μεσαίες πολυκατοικίες.

Χαρακτηριστική οικιστική, και όχι μόνο, ζώνη της πόλης, πέραν του κέντρου, αποτελεί αυτή του κάστρου, η οποία επίσης παρουσιάζει πυκνή δόμηση, με τα σπίτια να είναι κυρίως μονοκατοικίες και παλιά αρχοντικά με κήπο, μιας και μέσα και γύρω από το κάστρο ήταν η παλιά εβραϊκή συνοικία της πόλης, ενώ οι δρόμοι είναι στενοί και κυρίως πλακόστρωτοι.

Το κέντρο της πόλης των Ιωαννίνων μπορεί να χαρακτηριστεί ως «άναρχα» δομημένο, καθώς δεν αναπτύσσεται σε τετράγωνα, αλλά περιφερειακά της κεντρικής λεωφόρου Δωδώνης, η οποία ενώνει την είσοδο της πόλης με τη λίμνη Παμβώτιδα και το ιστορικό κάστρο. Στο κέντρο, δηλαδή σε μια περιοχή περιορισμένης έκτασης, συγκεντρώνονται οι κεντρικές, διοικητικές και εμπορικές λειτουργίες της πόλης, καθώς και δημόσιοι χώροι και κτίρια, συνθήκη που προσδίδει σε αυτό μια «ένταση» και μια κινητικότητα, που συνήθως εντοπίζεται σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Αυτή η έντονη «αστικότητα» του κέντρου συνδυάζεται και με τα προβλήματα, που προκαλεί η πυκνή δόμηση (επιβάρυνση με κυκλοφοριακή κίνηση, κατάληψη δημόσιου χώρου για στάθμευση, έλλειψη ελεύθερων χώρων για τους πεζούς). Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει παρεμβάσεις πεζοδρόμησης σε μεγάλη ακτίνα του κέντρου της πόλης, ενέργεια η οποία μπορεί να έχει ποικίλες αναγνώσεις,

με θετικά όσο και αρνητικά αποτελέσματα για τον αστικό ιστό και ζητήματα καθημερινότητας.

Τα Ιωάννινα, λόγω της παραλίμνιας περιοχής, που είναι πρόσφορη για περίπατο και ποδήλατο, σε συνδυασμό με την πλατεία Μαβίλη και το πάρκο, στην περιοχή της Σκάλας, γνωστό ως θεατράκι, φαίνονται μια πόλη φιλική προς τους αστικούς χρήστες/χρήστριες, παρέχοντας ανοιχτούς δημόσιους χώρους. Ωστόσο, αναλογιζόμενοι την έκταση της πόλης και τον τουριστικό χαρακτήρα της συγκεκριμένης περιοχής, δε μπορεί να θεωρηθεί ως επαρκής αστικός δημόσιος χώρος που μπορεί να φιλοξενήσει όλες τις εκφάνσεις της δημόσιας δράσης και ζωής των κατοίκων της πόλης, καθώς και να καλύψει τις ανάγκες τους.

Γενικά, στα Ιωάννινα θα έλεγε κανείς πως υπάρχουν ανοιχτοί αστικοί χώροι, όπως πλατείες, πάρκα και παιδικές χαρές, όμως το σημαντικό είναι να ελεγχθεί η ποιότητα των χώρων αυτών, η περιοχή εμβέλειας που καλύπτουν και η προσβασιμότητα αυτών, αλλά και το κατά πόσο είναι στην ουσία ανοιχτοί και διαθέσιμοι προς όλους/όλες/όλα.

Στη δράση παρέμβασης συμμετείχαν 9 μαθητές και μαθήτριες της γ' και δ' τάξης του δημοτικού σχολείου Αγίου Νικολάου, Βόνιτσας στο οποίο εργάζομαι φέτος ως αναπληρώτρια δασκάλα. Στην προσπάθεια πραγματοποίησης της δράσης στάθηκε πρακτικά αδύνατη η μετακίνηση των μαθητών/μαθητριών στα Ιωάννινα, λόγω της μεγάλης χιλιομετρικής απόστασης των δύο περιοχών. Έτσι, συζητήθηκε με τους μαθητές και τις μαθήτριες ο λόγος της παρούσας δράσης και ο σκοπός της, παρουσιάστηκε η ιδέα μου και διανθίστηκε από σκέψεις και προτάσεις των ίδιων και τέλος, αποφασίστηκε πως ένα κομμάτι αυτής, που αφορά στην περιπλάνηση στην πόλη των Ιωαννίνων και τη συλλογή φωτογραφικού υλικού του αστικού τοπίου, θα γίνει από εμένα ενώ το τελικό υλικό που θα χρησιμοποιηθεί θα διαλεχτεί από τους ίδιους/ίδιες, ώστε να πετύχουμε τη μέγιστη δυνατή αντιπροσώπευση της δικής τους ματιάς.

Η μεθοδολογία της επιτόπιας έρευνας στηρίχθηκε στη φωτογραφία, και συγκεκριμένα στη φωτογράφιση του αστικού τοπίου. Ως μέθοδος μού φάνηκε αρκετά ενδιαφέρουσα, έναντι για παράδειγμα μιας συνέντευξης, καθώς οι φωτογραφίες αποτελούν ένα αδιάψευστο ντοκουμέντο της κατάστασης, πιο δυνατό από τον λόγο, με σκοπό τον προβληματισμό της τοπικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα, μέσω της φωτογραφίας οι μαθητές/ μαθήτριες μπορούν να παράξουν τη δική τους «ιστορία» με εικόνες και να φτιάξουν τις διαδρομές τους στην πόλη, αναδεικνύοντας σημεία αυτής.

Αποφασίστηκε συλλογικά, μέσα από τη συζήτηση και τον καταιγισμό ιδεών, το είδος της δράσης που επιθυμούσαν οι μαθητές/μαθήτριες να γίνει στην πόλη των Ιωαννίνων, με σκοπό την ορατότητα της πληθυσμιακής ομάδας των παιδιών, που ζουν και μεγαλώνουν στην πόλη, ως ομάδα αστικών χρηστών.

Ως ομάδα δημιούργησαν ένα πανό, το οποίο τοποθετήθηκε σε κεντρικό σημείο της πόλης των Ιωαννίνων, πάνω στο οποίο πρόσθεσαν φωτογραφικό υλικό από διάφορα σημεία της πόλης, που προέκυψαν μέσα από ελεύθερη περιήγηση στην πόλη, όπου και εντόπισα διάφορα σημεία, κυρίως γύρω από το κέντρο αυτής, τα φωτογράφισα και έφερα τις φωτογραφίες αυτές στην τάξη. Το τελικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία του πανό, προήλθε από την επιλογή 9 φωτογραφιών/σημείων της πόλης, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλείο, ώστε οι μαθητές/μαθήτριες να δημιουργήσουν τη δική τους ζωγραφική αποτύπωση για αυτά. Θεωρήθηκε χρήσιμη η προσωπική έκφραση και η ανάδειξη των σκέψεων και των συναισθημάτων που προκλήθηκαν στους ίδιους/ίδιες, στη θέα των σημείων της πόλης, μέσα από τις φωτογραφίες. Στην απεικόνιση αυτών, δούλεψαν κυρίως ατομικά, επιλέγοντας ο καθένας/καθεμία αυτό/αυτά που του/της προκάλεσε τον μεγαλύτερο προβληματισμό ή και το πιο έντονο συναίσθημα.

Οι φωτογραφίες που τράβηξαν το ενδιαφέρον τους και προκάλεσαν την προσοχή τους, αφορούσαν διάφορες προβληματικές, όπως για παράδειγμα τον αστικό σχεδιασμό και την ελεύθερη πρόσβαση και χρήση του δημόσιου χώρου. Έτσι, αναφορικά με τον σχεδιασμό δημοσίων χώρων και την κατάσταση στην οποία βρίσκονται αυτοί, οι φωτογραφίες/σημεία που επιλέχθηκαν να αναδειχθούν από τους μαθητές/μαθήτριες, είναι το πάρκο στην περιοχή των Λακκωμάτων και η πλατεία κοντά στην περιοχή της Καλούτσιανης, Ιωαννίνων.

Οι μαθητές/μαθήτριες, όπως προαναφέρθηκε, έθεσαν και το ζήτημα της ελεύθερης πρόσβασης και της διάθεσης του χώρου προς χρήση από όλους/όλες και όλα, χωρίς αποκλεισμούς και εξαιρέσεις. Αυτό που εντοπίστηκε και οδήγησε και την ομάδα να επιλέξει τις σχετικές φωτογραφίες/σημεία, ήταν πως η κεντρική πλατεία της πόλης, την περίοδο πριν και κατά τη διάρκεια της γιορτής των Χριστουγέννων, είχε δοθεί σε ιδιώτη επιχειρηματία, με αποτέλεσμα ο χώρος να είναι κατειλημμένος και η χρήση του να γίνεται μόνο με χρηματικό αντίτιμο.

Στο τρίτο και τελευταίο στάδιο της επιλογής των φωτογραφιών/σημείων, τα παιδιά εστίασαν την προσοχή τους σε ανθρώπινες παρεμβάσεις, που έχουν γίνει σε τοίχους και αγάλματα της παραλίμνιας περιοχής της πόλης, αλλά και σε σημεία, όπου η φύση προσπαθεί

να γίνει ορατή και να κερδίσει τον χώρο της στο αστικό τοπίο, όπως τα πεζοδρόμια. Αυτό που παρακίνησε τα παιδιά να εστιάσουν στα προαναφερθέντα σημεία, είναι η ανάγκη των έμβιων όντων να εκφράζονται, να αντιδρούν και να διεκδικούν, με τον τρόπο τους, όπως ανέφεραν τα ίδια.

Η δράση αποφάσισαν πως, πέραν της δήλωσης που τα ίδια θέλησαν να κάνουν με αυτό τον τρόπο, θα ήταν χρήσιμο να απευθύνεται και σε άλλα παιδιά μεγαλύτερα ή μικρότερα από τα ίδια, που ίσως προβληματιστούν και θέλουν να γίνουν μέρος αυτής. Έτσι, αποφασίστηκε πως θα φτιαχτούν από τα ίδια αυτοκόλλητα που θα γράφουν «Αν νιώθεις το ίδιο κι εσύ κράτησέ με», ώστε οι ενδιαφερόμενοι/ενδιαφερόμενες να μπορούν να πάρουν μαζί τους κομμάτι της δράσης τους. Ταυτόχρονα, με αυτόν τον τρόπο θεώρησαν πως το μήνυμα που θέλησαν να περάσουν, θα μπορεί να διαδοθεί και να μοιραστεί.

Επίσης, σχεδιάστηκαν ταμπελίτσες με το σλόγκαν «Αν νιώθεις το ίδιο κι εσύ ζωγράφισέ το», οι οποίες τοποθετήθηκαν κι αυτές πάνω στο πανό, με ελεύθερο χώρο, ώστε να αφήσουν όσοι και όσες επιθυμούσαν μια δική τους απεικόνιση, από σημεία της πόλης που προκάλεσαν τον προβληματισμό και τη σκέψη. Με αυτόν τον τρόπο, τα παιδιά σκέφτηκαν πως θα υπήρχε η δυνατότητα της επικοινωνίας με παιδιά, που κυρίως δε γνωρίζουν ή και γνωρίζουν και μοιράζονται την ίδια προβληματική, αλλά ταυτόχρονα θα αναδειχθούν κι άλλα σημεία της πόλης(έτσι κι αλλιώς ήταν αδύνατο να βρεθούν όλα τα σημεία σε όλη την αστική ακτίνα της πόλης των Ιωαννίνων), δημιουργώντας διαδρομές.

Αυτή η σκέψη έφερε την ιδέα να χρησιμοποιηθεί νήμα, που να συνδέει τη φωτογραφία με τις απεικονίσεις των παιδιών που συμμετείχαν στη δράση, σε επίπεδο δημιουργίας, ώστε να γίνει έντονη η ροή και η σύνδεση μεταξύ των σημείων. Επιλέχθηκε το κόκκινο νήμα, ως αυτό που προσομοιάζει με τις φλέβες του ανθρώπινου σώματος και τις διαδρομές που αυτές κάνουν, εξασφαλίζοντας τη ζωή.

Στο τέλος, έμεινε να βρεθεί το όνομα της δράσης, κάτι που φάνηκε να μη δυσκολεύει τα παιδιά, μετά από τις συζητήσεις και τις σκέψεις που προέκυψαν για τα ζητήματα της πόλης, αλλά και το σημείο τοποθέτησης του πανό. Αποφασίστηκε λοιπόν, το όνομα της δράσης να είναι μια ερώτηση που δεν είναι άλλη από το «Χωράει η ζωή μας σε αυτή την πόλη;» και το σημείο, ύστερα από την ιδέα των παιδιών να είναι κοντά σε κάποιο σχολείο, να είναι κοντά στο Δημοτικό σχολείο της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων.

Αυτό που πρότεινα στα παιδιά, σε τελευταία φάση, ήταν αν θα ήθελαν να φτιάξουμε μια σελίδα στο Facebook και ένα QRcode, το οποίο θα τοποθετούνταν σε διάφορα δημόσια

σημεία της πόλης, όπως στάσεις αστικού λεωφορείου, παγκάκια, παιδικές χαρές κ.ά. και το οποίο με το σκανάρισμα θα οδηγούσε στη σελίδα τους στο διαδίκτυο. Ιδέα που ενέκριναν, με στόχο την πιο γρήγορη διάδοση του μηνύματός τους.

Αυτό που μου έκανε εντύπωση κατά τη διάρκεια επεξεργασίας των φωτογραφιών και προετοιμασίας του πανό ήταν η εκδήλωση ευχαρίστησης των μαθητών/ μαθητριών που ζουν στο χωριό. Όπως σημείωσε χαρακτηριστικά ο Α., η παιδική χαρά του χωριού του δεν έχει πολλά παιχνίδια, αλλά όχι και τόσα λίγα, όπως αυτή στα Ιωάννινα. Ο συμμαθητής του Κ. σχολίασε για την πλατεία της Καλούτσιανης, πως αυτή μοιάζει περισσότερο με τουαλέτα παρά με πλατεία που παίζουν παιδιά. Ενώ η Δ. ανέφερε πως επέλεξε να ζωγραφίσει τα εγκλωβισμένα φυτά, γιατί πιστεύει πως έτσι μεγαλώνουν και οι συνομήλικοι/συνομήλικές της στα Ιωάννινα. Η Α. διάλεξε το ζωγραφισμένο άγαλμα, γιατί τα Ιωάννινα είναι πολύ γκρι, όπως είπε η ίδια.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ



Φωτογραφία 4.
Διαλογή φωτογραφιών, από
μαθητές.



Φωτογραφία 5.
Προετοιμασία της δράσης.



Φωτογραφία 6.
Επιλογή σημείου και
απεικόνιση, από μαθητή της γ'
δημοτικού.



Φωτογραφία 7.
Προετοιμασία πανό από τους
μαθητές και τις μαθήτριες.



Φωτογραφία 8.
Διάταξη φωτογραφιών και
απεικονίσεων, για τη
δημιουργία των διαδρομών.



Φωτογραφία 9.
Δημιουργία "ταμπέλας
συνθημάτων".



Φωτογραφία 10.
Πάρκο Λακκωμάτων,
Ιωάννινα. Σχεδιασμένο τέρμα
πάνω σε τοίχο από παιδιά.



Φωτογραφία 11.
Πλατεία στην περιοχή της
Καλούτσιανης, Ιωάννινα.
Παιχνίδια τοποθετημένα από
παιδιά της γειτονιάς.



Φωτογραφία 12.
Πάρκο Λακκωμάτων, μετά
την "ανάπλαση".



Φωτογραφία 13.
Κεντρική πλατεία Ιωαννίνων,
παραμονή Χριστουγέννων. .



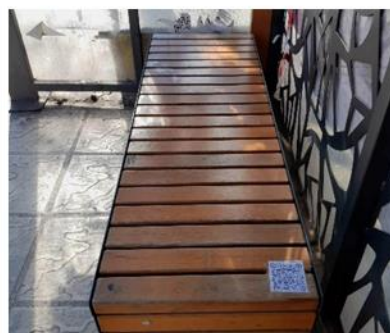
Φωτογραφία 14.
Το άγαλμα της κυρά-
Φροσύνης μετά από
παρέμβαση. Παραλίμνια
περιοχή, Ιωάννινα.



Φωτογραφία 15.
Δημιουργία διαδρομών, με
βάση σημεία που
επιλέχθηκαν. Πάρκο
Λακκωμάτων & οδός
Μπότσαρη, Ιωάννινα.



Φωτογραφία 16.
Ολοκλήρωση των
απεικονίσεων των σημείων.



Φωτογραφία 17.
QRcode της δράσης, σε στάση
αστικού λεωφορείου,
Ιωάννινα.



Φωτογραφία 18.
Κομμάτι του πανό, μετά την
τοποθέτησή του.



Φωτογραφία 19.
Ταμπέλα με το όνομα της
δράσης, "Χωράει η ζωή μας σε
αυτή την πόλη;".



Φωτογραφία 20.
Ολοκληρωμένο το πανό και
τοποθετημένο στην πόλη των
Ιωαννίνων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αναστασόπουλος, Ν. (2012). *Κοινοποιήστε!*, στο Π. Δραγώνας & Ά. Σκιαδά (Επιμ.). *Made in Athens*, 91–99. ΥΠΕΚΑ.

Αναστασόπουλος, Ν. (2016). *Η κρίση του επαγγέλματος του αρχιτέκτονα*, στο *#This Is A Co-op*, 155–161. Σύλλογος Αρχιτεκτόνων ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ.

Αργυρακούλη, Ι. (2015). *Εμπορευματοποίηση δημόσιων ελεύθερων χώρων*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας /Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Βόλος.

Bachelard, G. (2014). *Η Ποιητική του Χώρου* (μτφ.: Βέλτσου, Ε., Χατζηνικολή, Ι.) Αθήνα: Χατζηνικολή. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1957)

Βαλλιάνος, Π. (2000). *Νεότερα και Σύγχρονα Φιλοσοφικά Ρεύματα (19^{ος} -20^{ος} αιώνες)*. Πάτρα: εκδ. ΕΑΠ.

Benevolo, L. (1999). *Η ιστορικότητα του αρχιτεκτονικού έργου. Η ζωή μέσα στον χώρο* (μτφ.: Λαζαρίδης, Π.) (2^η έκδ.). Αθήνα: Λιβάνης.

Blanchot, M. (2018). *Ο Χώρος Της Λογοτεχνίας* (μτφ.: Δημητριάδης, Δημ.). Αθήνα: Πλέθρον. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1955).

Bollier, D. (2016). *Κοινά, μία σύντομη εισαγωγή* (μτφ.: Θεοχάρης, Γ.). Αθήνα: Angelus Novus. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 2014)

Βοσνιάδου Στ. (Επιμ.) (1992). *Ο Ρόλος Του Παιχνιδιού Στην Ανάπτυξη.*, στο Κείμενα Εξελικτικής Ψυχολογίας, 84-97. Αθήνα: Gutenberg.

Bourdieu, P. (2013). *Η Διάκριση. Κοινωνική Κριτική της Καλαισθητικής Κρίσης* (μτφ.: Καφαμπέλη, Κ.). Αθήνα: Πατάκης. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1973)

- Gehl, J. (2013). *Η ζωή ανάμεσα στα κτήρια, χρησιμοποιώντας το δημόσιο χώρο* (μτφ.: Γ. Κατσαβουνίδου & Π. Ταράνη). Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1971).
- Heidegger, M. (2009). *Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι* (μτφ.: Ξηροπαίδης Γιωρ.). Αθήνα: Πλέθρον.
- Jarvis, P. (2007). *Οι Θεμελιωτές της Εκπαίδευσης Ενηλίκων* (μτφ.: Θεοδωροκάκου, Α.). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jayce, P. (2010). *Σύγχρονη Πόλη. Η διακυβέρνηση της ελευθερίας* (μτφ.: Λαλιώτης, Μ.). Αθήνα: Πλέθρον.
- Καραβασίλη, Κ. (2018). *Διεκδίκηση δημόσιου χώρου: Οι συμμετοχικές διαδικασίες δημιουργίας τόπων*. Ε.Μ.Π/Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Αθήνα. doi:[10.13140/RG.2.2.26554.29120](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.26554.29120)
- Καραλής, Κ. (2013). *Κίνητρα και εμπόδια για τη συμμετοχή των ενηλίκων στη Διά Βίου Εκπαίδευση*. Αθήνα: ΙΜΕΓΣΒΕΕ.
- Καρκατσούλης Π. (2015). Κοινότητα-κοινοτισμός-κοινωνία- κοινωνική θεωρία: από την αυτονομία στην αυτο-αναφορά. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 4, 1–18. <https://doi.org/10.12681/sas.736>
- Κατσαβουνίδου, Γ. (2012). *Το παιδί, η πόλη, το παιχνίδι: Μια πολυφωνική βιογραφία*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας/ Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Βόλος.
- Κατσανά, Β. (2018). *Εξευγενισμός: αστική αναγέννηση ή εμπορευματοποίηση του πολιτισμού;*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας/ Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Βόλος.
- Κιουπκιολής, Α. (2015). *Φιλοσοφίες της ελευθερίας, Από τον Μαρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό ως τον Καστοριάδη, τον Foucault και τη δημοκρατία των κοινών*. Αθήνα: Κάλλιπος.
- Κnox, P. & Pinch S. (2009). *Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων* (μτφ.: Αλεξανδρή, Γ.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Κορωναίου, Α. (Επιμ.) (1996). *Το Παιχνίδι Της Ατόφιας Σχόλης*, στο Κοινωνιολογία Του Ελεύθερου Χρόνου, 347-55. Αθήνα: Νήσος

Lefebvre, H. (2007). *Το δικαίωμα στην πόλη, Χώρος και Πολιτική* (μτφ. Π. Τουρνικιώτης). Αθήνα: Εκδόσεις Κουκκίδα. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1968)

Λουκαΐτου-Σιδέρη, Α. (1995). «Πολιτιστικά και τοπία και πολιτιστικές στρατηγικές: Η αμερικάνικη εμπειρία», στο Γοσποδίνη, Α., Μπεριάτος, Η. (Επιμ.) (2006), Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, 52-68. Αθήνα: Κριτική.

Μαυροματάκη, Ευφ. (2019). *Εμπειρία του Δημόσιου Χώρου και Άτυπη Μάθηση*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

Μίχα, Ειρ. (2007). «Η πολιτική για την ασφάλεια στις πόλεις και οι συνέπειές της στη σημασία του δημόσιου χώρου», *Σύγχρονα Θέματα*, 98, σ. 81-87.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2003). Λήμμα Πόλη. Στο Ισιβεριώτης, Γ. (Επιμ.), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Ανακτήθηκε από <http://users.sch.gr/galexiad/files/lexika/babiniotis.pdf>

Μπελαβίλας, Ν., Βαταβάλη, Φ. (2009) *Πράσινο και ελεύθεροι χώροι στην πόλη*. Αθήνα: WWF Ελλάς.

Ντάφλος, Κ. (2014). *Η πλαστική ως γλώσσα των διαλογικών τεχνών: από τις Χωρικές Θεωρήσεις των Τεχνοπολιτικών Μέσων στις Συλλογικές Επιτελεστικές Πρακτικές*. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο/ Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα.

Ντάφλος, Κ. (2015). *Επιτελεστικές Πρακτικές Τέχνης, Διαδικασίες συγκρότησης κοινών τόπων – Δρώντα πρόσωπα*. Αθήνα: Κάλλιπος.

Ντολιοπούλου, Ε. (2006). *Σύγχρονες τάσεις της προσχολικής αγωγής*. Αθήνα: Τυπωθήτω.

Ντολτό, Φρ. (2000). *Το Παιδί Στην Πόλη* (μτφ.: Κούκη, Ε.). Αθήνα: Πατάκης.

Παξινού, Ε. (2017). *Δημιουργία Ατμόσφαιρας στην Αρχιτεκτονική* (Διδακτορική Διατριβή). ΑΠΘ

Πέττας, Δ. (2018). *Δημόσιος Χώρος, Πόλη και Εξουσία*. Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Πρεβελάκης, Γ. (1998). *Γεωπολιτική της Ελλάδας*. Αθήνα: Libro

- Ritzer G. (2003). «Δομικός λειτουργισμός και η εμφάνιση μιας εναλλακτικής θεωρίας με έμφαση στις συγκρούσεις» (μτφ.: Καπετανγιάννης, Β., Μπαρουκτσής, Γ.) στο Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, 41-95, Πετμεζίδου, Μ. (Επιμ.). Ηράκλειο: ΠΕΚ.
- Roopnarine, J. & Johnson J. (2006). *Ποιοτικά προγράμματα προσχολικής εκπαίδευσης: Παραδείγματα από τη Διεθνή Πρακτική* (μτφ.: Λαμπρέλλη, Ρ.). Αθήνα: Παπαζήση.
- Sennett, R. (1999). *Η τυραννία της οικειότητας, ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό* (μτφ.: Μέρτικας, Γ.). Αθήνα: Νεφέλη. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1977).
- Shields, R. (2007). *Λεφέβρ: Έρωτας και Αγώνας, Διαλεκτικές του Χώρου* (μτφ.: Γυιόκα, Λ.). Αθήνα: Βάνιας.
- Sokolowski, R. (2003). *Εισαγωγή στην Φαινομενολογία* (μτφ.: Κόντος, Π.). Εκδόσεις Πανεπιστήμιου Πατρών.
- Σταυρίδης, Σ. (2002). *Από την Πόλη Οθόνη στην Πόλη Σκηνή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Στρατηγέα, Α. (2015). *Θεωρία και Μέθοδοι Συμμετοχικού Σχεδιασμού*. Αθήνα: Κάλλιπος
- Σταυρίδης Στ.(Επιμ.) (2006). *Ιστορία, Μνήμη, Μνημείο*, στο Μνήμη και Εμπειρία Χώρου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τσουκαλά Κ., Παντελίδου, Χ. & Δανιήλ Μ. & Conenna C. (Επιμ.) (2012). «Ενεργοποιημένοι» δημόσιοι χώροι στη σύγχρονη πόλη: Φιλοσοφικές και αρχιτεκτονικές προσεγγίσεις, στο Νεολαία. www. Δημόσιος χώρος. Αθήνα: Επίκεντρο
- Τσαβδάρογλου, Χ. (2016). *Ο διεκδικούμενος Κοινός Χώρος, μεταξύ δημιουργικής πόλης και εξεγερμένης πόλης: Η περίπτωση της Ιστανμπούλ*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Τσουκαλά, Κ. (2006). *Παιδική Αστική Εντοπία*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Τσουκαλά, Κ. (2012). *Τομές ήθους και χώρου*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Τσουκαλά, Κ. (2014). *Ροϊκές χωρογραφίες και εκπαιδευτικές αναστοχαστικές αντιστίξεις*. Αθήνα: Επίκεντρο
- Τσουκαλά Κ., Παντελίδου Χ., Δανιήλ. (Επιμ.) (2012). *Νεολαία και Τόπος: Κατασκευάζοντας τόπους ύπαρξης μέσα στον κόσμο*.

Ward, C. (1978). Το παιδί στην πόλη. theanarchistlibrary.org.

Φούφουλας, Δ. (2020). «Η έννοια της αλληλεγγύης : πολιτικές διαμάχες και συγκρότηση της κοινωνιολογίας τον δέκατο ένατο αιώνα». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 151-170.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Aldridge, J., & Sempik, J. (2002). Social and therapeutic horticulture: evidence and messages from research.

Arendt, H. (1998). *The Human Condition* (2^η έκδ.). Chicago & London: The University of Chicago Press.

Barton, H., & Grant, M. (2013). Urban planning for healthy cities: A review of the progress of the European Healthy Cities Programme. *Journal of urban health*, 90, 129-141.

Beckley, T. M. (1995). Community stability and the relationship between economic and social well-being in forest-dependent communities. Ανακτήθηκε από

<https://friresearch.ca/publications/community-stability-and-relationship-between-economic-and-social-well-being-forest>

Bélangier, H. (2007). *Public Spaces in Gentrifying Neighbourhoods: Conflicting Meanings?*. Ανακοίνωση στο ENHR International Conference 'Sustainable Urban Areas', Rotterdam.

Bronfenbrenner, U. (1979). Contexts of child rearing: Problems and prospects. *American psychologist*, 34(10), 844.

Brougère, G., & Ulmann, A. L. (2009). *Apprendre de la vie quotidienne*. Paris: Presses universitaires de France.

Carmona, M. (2014). The place-shaping continuum: A theory of urban design process. *Journal of Urban Design*, 19(1), 2-36.

Carr, S., Francis, M., Rivlin, LG and Stone, AM. (1992). *Public Spaces*. New York: Cambridge University Press.

- Castells, M. (1976). The service economy and postindustrial society: a sociological critique. *International Journal of Health Services*, 6(4), 595-607.
- Cattell, V., Gesler, W. M. and Curtis, S. (2006). *Public Spaces, Social Relations and Well-Being in East London*. London: Policy Press.
- Cattell, V., Dines, N., Gesler, W. and Curtis, S. (2008). Mingling, observing, and lingering: Everyday public spaces and their implications for well-being and social relations. *Health & Place*, 14, 544–561.
- Chawla, L. (2001). *Growing up in an Urbanizing World*. Paris/ London: Unesco Publishing/Earthscan
- Chelleri, L. (2012). From the «Resilient City» to Urban Resilience. A review essay on understanding and integrating the resilience perspective for urban systems. *Documents d'anàlisi geogràfica*, 58(2), 287-306.
- Coley, R. L., Sullivan, W. C., & Kuo, F. E. (1997). Where does community grow? The social context created by nature in urban public housing. *Environment and behavior*, 29(4), 468-494.
- Cooke, T. J. (2010). Residential mobility of the poor and the growth of poverty in inner-ring suburbs. *Urban Geography*, 31(2), 179-193.
- Davidoff, P. (1965). Advocacy and pluralism in planning. *Journal of the American Institute of planners*, 31(4), 331-338.
- de Angelis, M., & Stavrides, S. (2010). On the Commons: A Public Interview with Massimo De Angelis and Stavros Stavrides. *An Architektur*, 17, 1–17.
- Fainstein, S. S. (2005). Planning theory and the city. *Journal of planning education and research*, 25(2), 121-130.
- Foth, M. (2017). *Participation, Co-Creation, and Public Space*. *The Journal of Public Space*, 2(4), 21-36. doi: 10.5204/jps.v2i4.139
- Garvey, C. (1990). *Play*, 27. Harvard University Press.
- Gaster, S. (1991). Urban children's access to their neighborhood: Changes over three generations. *Environment and behavior*, 23(1), 70-85.

- Gehl, P. F. (1987). *Competens silentium: Varieties of monastic silence in the medieval west. Viator, 18*, 125-160.
- Guest, A. M., Cover, J. K., Matsueda, R. L., & Kubrin, C. E. (2006). Neighborhood context and neighboring ties. *City & community, 5*(4), 363-385.
- Habitat, U. N. (2009). *Global report on human settlements 2009: Planning sustainable cities*. London: Earthscan.
- Hardt, M., & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge, Μασαχουσέτη, ΗΠΑ: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Hart, R. A. (1992). Children's participation: From tokenism to citizenship. *Innocenti essays, 4*. Florence: UNICEF International Child Development Centre.
- Harvey, K. L., & Martin, S. F. (1973). Ephemeral active regions. *Solar Physics, 32*, 389-402.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Post-Modernity*. Oxford: Blackwell
- Harvey, D. (2012a). *Rebel Cities, from the right to the city to the urban revolution*. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Verso.
- Harvey, D. (2012b). *The Creation of the Urban Commons*. Ανακτήθηκε από <https://mappingthecommons.wordpress.com/2012/11/13/thecreation-of-the-urban-commons-by-david-harvey/>
- Holloway S & Valentine G (2000) *Children's Geographies: Living, Playing, Learning*. London: Routledge.
- Irvine, K.N.; Warber, S.L. (2002). Greening healthcare: Practicing as if the natural environment really mattered. *Altern. Ther. Health Med. 8*, 76–83.
- Jenson, J. (2002). Identifying the links: Social cohesion and culture. *Canadian Journal of Communication, 27*: 141–151.
- Kearns, A., & Forrest, R. (2000). Social cohesion and multilevel urban governance. *Urban studies, 37*(5-6), 995-1017.

Kuo, F. E., Sullivan, W. C., Coley, R. L., & Brunson, L. (1998). Fertile ground for community: Inner-city neighborhood common spaces. *American journal of community psychology*, 26(6), 823-851.

Kyttä, M. (2006). Environmental child-friendliness in the light of the Bullerby Model. In C. Spencer & M. Blades (Eds.), *Children and their Environments: Learning, Using and Designing Spaces*, 141-158. Cambridge: Cambridge University Press.
doi:10.1017/CBO9780511521232.010

Loukaitou-Sideris, A. (1995). Urban form and social context: Cultural differentiation in the uses of urban parks. *Journal of Planning Education and Research*, 14: 89–102.

Lefebvre, H. (2009). *State, space, world: Selected essays* (trans.: Moore, Ger., Brenner, N., & Elden, St.). University of Minnesota Press.

Lefebvre, H. (1991). *Critique of Everyday Life: Volume I, Introduction*. (trans.: Moore, J.). London: Verso. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1947).

Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (trans.: Nicholson-Smith, D.). Cambridge: Blackwell. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1974).

Lofland, L. H. (1998). *The public realm: Exploring the city's quintessential social territory*. Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter.

Low, S., & Smith, N. (2009). *The Politics of Public Space*. New York, London: Routledge.

Maas, J., Van Dillen, S. M., Verheij, R. A., & Groenewegen, P. P. (2009). Social contacts as a possible mechanism behind the relation between green space and health. *Health & place*, 15(2), 586-595.

Madadpoor, M. (2000). *Wisdom and spiritual aspects of arts. Tehran: The Office of the Arts and Religious Studies*.

Madanipour, A. (2003). *Public and private spaces of the city*. New York, London : Routledge.

Merleau-Ponty, M. (2016). *Entretiens avec Georges Charbonnier et autres dialogues, 1946-1959*. Paris, France: Verdier

Mitchell, D. (2009). The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy. *Annals of the Association of American Geographers*, 85(1), 108-133.

- Moore, R. (1986). *Childhood's Domain: Play and Place in Child Development*. London: Croom Helm.
- Naghizadeh, Mohammad, (2000). Relation between identity architectural traditions and modernism and modernity. *Honarhaye ziba*. 7, 79-91.
- Neal P., Z. (2009). Locating Public Space, στο Neal Z. P., & Orum A. M., (2009). Common Ground? *Readings and Reflections on Public Space*, 1–10. Taylor & Francis e-Library: Routledge. doi <https://doi.org/10.4324/9780203873960>
- Piaget, J., (1971). *The Child's Conception of the World* (trans.: Tomlinson, J., and Tomlinson, A.). Trowbridge & London: Redwood Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Proshansky, H. M. (1978). The city and self-identity. *Environment and Behavior*, 10, 147-169.
- Rowley, A. (1994). Definitions of urban design: The nature and concerns of urban design. *Planning Practice and Research*, 9(3), 179-197.
- Silberberg, S. (2013). *Places in the Making: How placemaking builds places and communities*. Cambridge, Μασαχουσέτη, ΗΠΑ: MIT Department of Urban Studies and Planning
- Sennett, R. (1977) *The Fall of Public Man*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shibley, R. G. (1982). *Urban design is a performing art' in Education for Urban Design*. Boston: Hutchinson Ross.
- Smith, N. (1979). Toward a theory of gentrification a back to the city movement by capital, not people. *Journal of the American planning association*, 45(4), 538-548.
- Spilsbury, J. C., Korbin, J. E., & Coulton, C. J. (2009). Mapping children's neighborhood perceptions: Implications for child indicators. *Child Indicators Research*, 2(2), 111-131.
- Swensen, G., & Stenbro, R. (2013). Urban planning and industrial heritage—a Norwegian case study. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 3(2), 175-190.

Taylor, A. F., Wiley, A., Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. (1998). Growing up in the inner city: Green spaces as places to grow. *Environment and Behavior*, 30(1), 3-27.

Tonucci, F. (2005). Citizen Child: Play as Welfare Parameter for Urban Life. *Topoi*, 24, 183-195. doi 10.1007/s11245-005-5054-4

Tonucci, F., & Rissotto, A. (2001). Why do we need children's participation? The importance of children's participation in changing the city. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 11(6), 407-419.

Tuan, Yi-Fu. (1977). *Space and Place; the Perspective of Experience*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Turner, J. H. (1988). *A theory of Social Interaction*. Stanford: Polity Press :

UN-Habitat (2014). *Urban planning and design for social cohesion*. Dialogue 2: WUF 7 Concept Note. UN-Habitat.

van Eyck, Aldo (2008). *Writings. Vol. 2: The Child, the City and the Artist: An Essay on Architecture; the in-between Realm*. Amsterdam: Sun Publishers. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1962)

Varna, G., & Tiesdell, S. (2010). Assessing the publicness of public space: The star model of publicness. *Journal of Urban Design*, 15(4), 575-598.

Völker, B., Flap, H., & Lindenberg, S. (2007). When are neighbourhoods communities? Community in Dutch neighbourhoods. *European sociological review*, 23(1), 99-114.

Zukin, S. (1995). *The cultures of cities*. Cambridge: Blackwell.

Zukin, S. (2009). Whose Culture? Whose City ? στο Orum A. M., & Neal Z. P., (2009). *Common Ground? Readings and Reflections on Public Space*, 110–117. Taylor & Francis e-Library: Routledge.

Διαδικτυακές πηγές

Observatorio Metropolitano de Barcelona. (2014). Comunes urbanos en Barcelona: Prácticas de defensa, cuidado, reapropiación y gestión comunitaria. Βαρκελώνη. Ανακτήθηκε από <http://bcncomuns.net>

Urban Anarchy (2010) Αθήνα : ανοχύρωτη πόλη. Χωρική Ανάλυση της Εξέγερσης του Δεκέμβρη 2008. Ανακτήθηκε από https://archive.org/details/urban_anarchy_2010_athens/page/n1/mode/2up
<https://www.lacittadeibambini.org/en/right-to-play/>.